

MINISTERUL EDUCAȚIEI
ȘI CERCETĂRII
AL REPUBLICII MOLDOVA

УКРАЇНСЬКА МОВА І ЛІТЕРАТУРА

Підручник для

3

класу

КАТЕРИНА КОЖУХАР • НАДІЯ ПРОДАНЮК • ГАННА ЛУПУ
ОЛЕНА КУРИЧ • ІРИНА ДЕРКАЧ

ȘTIINȚA

MINISTERUL EDUCAȚIEI ȘI CERCETĂRII AL REPUBLICII MOLDOVA

УКРАЇНСЬКА МОВА І ЛІТЕРАТУРА

Підручник для

3

класу

КАТЕРИНА КОЖУХАР • НАДІЯ ПРОДАНЮК • ГАННА ЛУПУ
ОЛЕНА КУРИЧ • ІРИНА ДЕРКАЧ

Știința, 2023

CZU 811.161.2(075.2)
Y 455

Acest manual este proprietate publică, editat din bugetul de stat, sursa: Ministerul Educației și Cercetării, și transmis cu titlu gratuit.
Manualul școlar a fost elaborat în conformitate cu prevederile Curriculumului la disciplină, aprobat prin ordinul ministrului educației și cercetării nr. 1124, din 20 iulie 2018.
Manualul a fost aprobat prin ordinul ministrului educației și cercetării nr. 378, din 14. 04. 2023, ca urmare a evaluării calității metodicо-științifice.

(Denumirea instituției de învățământ)

EVIDENȚA UTILIZĂRII MANUALULUI:

Anul de folosire	Numele și prenumele elevului	Anul de studii	Aspectul manualului	
			La primire	La returnare

Dirigintele clasei verifică dacă numele, prenumele elevului sunt scrise corect.
Elevii nu vor face niciun fel de însemnări în manual.
Aspectul manualului (la primire și la returnare) se va aprecia de diriginte cu unul dintre calificativele: nou, bun, satisfăcător, nesatisfăcător.

ÎNȚREPRINDEREA
EDITORIAL-POLIGRAFICĂ

ȘTIINȚA

str. Academiei, nr. 3; MD-2028, Chișinău, Republica Moldova
tel.: (+373 22) 73-96-16 (anticamera); (+373 22) 73-99-94 (marketing)
(+373 22) 73-99-83 (depozit); fax: (+373 22) 73-96-27
e-mail: prini_stiinta@yahoo.com
www.editurastiinta.md

Redactor științific: Ecaterina Kojuhari, doctor în pedagogie

Responsabil de ediție: Larisa Dohotaru

Redactor: Nadejda Cutcovețcaia

Redactor tehnic: Nina Duduciuc

Desene: Ana Evtușenco, Andrei Ichim

Machetare computerizată: Oksana Abasova, Ion Dogaru

Copertă: Romeo Șveț

Surse foto: © freepik.com, pixabay.com, wikimedia.org

Toate drepturile asupra acestei ediții aparțin Întreprinderii Editoriale-Poligrafice *Știința*.

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

Українська мова і література: Підручник для 3 класу / Катерина Кожухар, Надія Проданюк, Ганна Лупу [и др.] ; redactor științific: Ecaterina Kojuhari ; Ministerul Educației și Cercetării al Republicii Moldova. – [Chișinău] : *Știința*, 2023 (Bavat-Print). – 240 p. : il. color.

Editat din bugetul de stat.

ISBN 978-9975-85-383-5.

Imprimare la **BAVAT-PRINT SRL**

str. Columna, 170, MD-2004, Chișinău, Republica Moldova, Comanda nr. 45

© Ecaterina Kojuhari, Nadejda Prodaniuc, Ana Lupu, Elena Curici, Irina Dercaci. 2023
© Întreprinderea Editorial-Poligrafică *Știința*. 2023

Зміст

ЗДРАСТУЙ, ШКОЛО!

<i>Повторення вивченого в 2 класі</i>	6
1. Що я знаю про слово?.....	6
2. Пригадую, що я знаю про речення ..	8
3. Пригадую, що я знаю про звуки і букви. Правила української літературної вимови	11

МОВА НАША СОЛОВ'ІНА.

<i>Мова і мовлення</i>	14
4. Мова – найважливіший засіб спілкування	14
5. Усне і писемне мовлення	16
6. Розвиваю власне усне і писемне мовлення	19
7. Діалогічне і монологічне мовлення. Репліки діалогу.....	22
8. Опановую культуру усного і писемного мовлення	24

ОСІНЬ БАРВИСТА НАСТАЛА.

<i>Звуки і букви</i>	28
9. Звуки мовлення та букви, що їх позначають. Розрізняю звуки і букви	28
10. Голосні звуки і букви, що їх позначають	30
11. Наголос	33
12. Склад. Перенос слів із рядка в рядок.....	34
13. Досліджую дзвінки і глухі приголосні звуки	36
14. Дзвінки і глухі приголосні звуки в кінці слів і складів	38
15. Перенос слів зі звуками [дж], [дз], [дз']	40
16. Тверді і м'які приголосні звуки. Позначення м'якості приголосних на письмі.....	41
17. Перенос слів з буквсполученнями йо,ьо.....	44
18. Подовжені м'які приголосні. Позначення їх на письмі.	47
19. Перенос слів з м'якими подовженими звуками	49
20. Апостроф.....	52
21. Перенос слів з апострофом	54
22. Повторення і систематизація вивченого	56

23. Повторення і систематизація вивченого	58
---	----

ДУМАЮ. МІРКУЮ. АНАЛІЗУЮ.

<i>Текст</i>	60
24. Текст. Ознаки та якості тексту	60
25. Заголовок тексту. Його головна думка	63
26. Текст-розповідь, опис, міркування ..	67
27. Побудова тексту-розповіді та тексту-опису	70
28. Елементи й ознаки тексту-міркування	73
29. Будова тексту. План тексту	75
30. Як зв'язуються речення в тексті? ...	78

ДИВО-КРАЙ.

<i>Речення</i>	82
31. Які бувають речення?	82
32. Головні і другорядні члени речення	85
33. Підмет і присудок	87
34. Установлюю зв'язок слів у реченні	90
35. Звертання. Розділові знаки при звертанні	92
36. Систематизація й узагальнення вивченого	94

МОЛДОВА – РІДНА МОЯ ЗЕМЛЯ.

<i>Слово</i>	96
37. Значення слова	96
38. Досліджую пряме і переносне значення слова.....	97
39. Вживаю слова в прямому і переносному значенні	99
40. Досліджую багатозначні слова	102
41. Правильно вживаю багатозначні слова	104
42. Спостерігаю за словами, які звучать і пишуться однаково	106
43. Досліджую слова, близькі за значенням (синоніми)	109
44. Правильно вживаю синоніми	112
45. Слова, протилежні за значенням (антоніми)	114
46. Повторення вивченого	115
47. Систематизація та узагальнення знань	116

ЙДЕ ВЖЕ ЗИМА.

<i>Будова слова</i>	118
48. Основа слова. Закінчення	118
49. Основа слова	120
50. Частина основи: корінь, префікс, суфікс	122
51. Спільнокореневі (споріднені) слова	124
52. Корінь слова	126
53. Корінь слова і різні форми одного і того ж слова	128
54. Однокореневі слова і слова, близькі за значенням	130
55. Правильно визначаю корінь слова... ..	132
56. Дзвінки і глухі приголосні в корені слова	134
57. Вимова і правопис слів з ненаго- лошеними е, и в корені слова	137
58. Вимова і правопис слів з ненаго- лошеними е, и , що не перевіряються наголосом	139
59. Суфікс. Правопис суфіксів	141
60. Префікс. Правопис префіксів	144
61. Систематизація і закріплення знань	148

ВЧИМОСЯ ДРУЖИТИ!

<i>Іменник</i>	150
62. Загальне поняття про іменник	150
63. Іменники-назви істот і неістот	153
64. Власні і загальні іменники. Велика буква у власних іменниках	155
65. Рід іменників	158
66. Змінювання іменників за числами	161
67. Іменники, які вживаються лише в однині або в множині	163
68. Відмінки іменників. Початкова форма	165
69. Змінювання іменників за відмінками	169
70. Повторення вивченого про іменник	171

ВЕСНА, КРАСНА ПАНЯНОЧКА.

<i>Прикметник</i>	173
71. Прикметник як частина мови. Значення прикметників у мовленні	173
72. Зв'язок прикметників з іменниками	176

73. Зв'язок прикметників з іменниками	179
74. Змінювання прикметників у сполученні з іменниками за родами	181
75. Змінювання прикметників за числами	184
76. Змінювання прикметників за родами	186
77. Змінювання прикметників за родами	190
78. Повторення вивченого про прикметник	192

ТИ ДОБРО ЛИШ ТВОРИ ПОВСЮДИ!

<i>Дієслово</i>	194
79. Загальне поняття про дієслово	194
80. Зв'язок дієслова з іменником у реченні	196
81. Змінювання дієслів за часами	198
82. Змінювання дієслів минулого часу за родами	201
83. Неозначена форма дієслова	204
84. Правопис дієслів. Дієслова на -ся ...	207
85. Написання не з дієсловами	209
86. Повторення вивченого про дієслово	211

СЛАВІМО МАТІР НАШУ!

<i>Займенник</i>	213
87. Загальне поняття про займенник	213
88. Особові займенники	215
89. Відмінювання займенників за відмінками	219
90. Відмінювання займенників за відмінками	221
91. Систематизація та закріплення знань	224

ЛІТО НАСТАЄ!

<i>Повторення в кінці року</i>	225
92. Повторення та систематизація вивченого	225
93. Повторення та систематизація вивченого	228
94. Повторення та систематизація вивченого	230
<i>Словник</i>	232
Тест № 1	233
Тест № 2	234
Тест № 3	235
Тест № 4	237
Тест № 5	239

ДОРОГІ ТРЕТЬОКЛАСНИКИ І ТРЕТЬОКЛАСНИЦІ!

Я з нетерпінням чекав нової зустрічі з вами, щоб продовжити захоплюючу мандрівку таїнами рідної мови.

Щире і влучне українське слово прикмет, прислів'їв, приказок, легенд, віршів і оповідань відомих поетів і письменників розкриє перед вами не тільки красу і виразність рідної мови, а й найголовніші цінності українського народу. Аналізуючи вчинки літературних героїв, ви навчитеся бути спостережливими, чуйними, вдячними, відрізнати добро від зла, бути готовими прийти на допомогу тим, хто її потребує. Цікаві вправи допоможуть вам розвинути розумові і творчі здібності, удосконалити усне і писемне мовлення.

Навчайтеся наполегливо! Я вірю у вашу любов і повагу до рідного слова!

Ваш підручник

Зверни увагу на умовні позначення!

Читаю виразно.
Відповідаю на питання.

Моя творчість.

Завдання для допитливих.

Працюємо в парах.

До мого словничка.

Пишу грамотно.

-
- Голосний звук.
 - Твердий приголосний звук.
 - == М'який приголосний звук.
 - Пом'якшений приголосний звук.
 - ==: Подовжений м'який приголосний звук.

ЗДРАСТУЙ, ШКОЛО!

повторення вивченого в 2 класі

Урок 1.

Що я знаю про слово?

1

Перший дзвінок

Вересень щедро сонцем зігрітий.
В школу повсюди сходяться діти.
Квіти барвисті у них у руках,
Вогники щастя ясніють в очах.
В кожного радісна усмішка сяє.
Дзвоником першим їх школа вітає.

Іванна Блажкевич

- З яким настроєм діти прийшли до школи? Як про це говориться у вірші?
- Як школа зустрічає дітей?
- Розкажи про свої почуття в день зустрічі зі школою.

Пам'ятай! Відповіді бувають короткі й повні. Давай повну відповідь на запитання.

2

Розглянь малюнки. Якими з намальованих предметів ти користуєшся в школі?

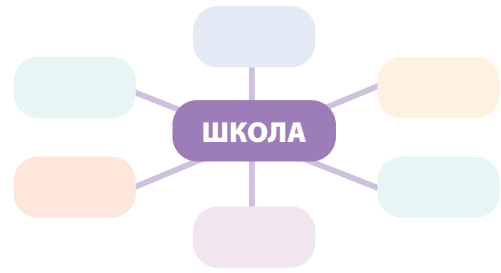
- Розподіли зображені предмети на дві групи. Якою спільною назвою можна об'єднати слова кожної групи?
- Доповни речення відповідними словами-предметами. Запиши.

*Підстригачка, ... – це шкільне приладдя.
Сокира, ... – це робочі інструменти.*

- Що ти робиш пензликом, олівцем?

- Якого кольору фарби?
- Згадай, що означають слова-предмети, слова-ознаки і слова-дії. На які питання вони відповідають?
- Створи асоціативний куц до слова *школа*. Використовуй слова-предмети, слова-ознаки і слова-дії.

3

Головна професія

Спитай у тата і у мами,
Які професії у них.
Професій різних є чимало,
Сповна їх вистачить на всіх!

Учитель, лікар чи геолог,
Письменник, слюсар чи кресляр –
Всі називають головною
Одну професію – школяр!

Та є одна поміж професій,
Якої вчать всі в житті,
Вона для кожного найперша,
Якої вчитимешся й ти!

Бо всім відомо, що без школи,
Без знань, що мусиш там набуть,
Не станеш у житті ніколи
Тим, ким в дитинстві мрієш быть!

Анатолій Костецький

- Яку професію поет вважає найголовнішою?
- Чи згоден ти з цією думкою? Чому?

4

Про які професії йдеться у вірші Анатолія Костецького? Що ти про них знаєш?

- А ким мрієш стати ти? Поділися своїми мріями.
- Склади і запиши речення за поданим початком.

Я хочу... . Я сподіваюся, що... .

Я мрію... . Я стараюся, щоб... .

5

Поміркуй, які зі слів є словами-родичами (спорідненими, спільнокореневими), а які – різними формами одного слова. Доведи свою думку.

Письменник
письмо
писати
записник

Школяр
школяра
школяреві
школярі

- Добери до виділених слів у вірші «Головна професія» по два споріднених слова.

Пригадую, що я знаю про речення

1

Про Богуску

Родичі дуже любили Богуску, але одне в ній не подобалось їм. Що ж то було?

Богуска мала вже сім літ, ходила півроку до школи, але не вміла читати. Не дбала про свою читанку, а як святий Миколай поклав їй за вікно гарну книжечку з малюнками, то дивилася на них, а не глянула навіть на те, що було написано під ними.

Одного дня стояла Богуска коло вікна. Читанка була в торбинці, що лежала в кутку. Їй було там дуже сумно і нудно, але Богуска навіть не згадала про неї. Дивилася на горобців, що посідали надворі і щось говорили.

„Що горобці розповідають тепер?” – запитала Богуска у матері, що сіла також коло вікна.

„Уважай! – сказала мати. – Якщо не помиляюся, то вони нагадують тобі про щось.”

Богуска слухала уважно. А як слухала, то здавалось їй, що горобці почали вигукувати: „Читай, читай!”

– Ну, що чула? – запитала мати. Але Богуска почервоніла аж по самі вушка, побігла до торбинки, взяла з неї читанку і поспішила до матері, щоб читати. Показувала пальчиком на букви і на слова. Але незабаром забулася і стала неуважною. Мати підняла голову від шиття і слухала, що дивного донечка читає. А Богуска читала: „Бе-без-безнау-безнауки”.

Тут обізвалося за вікном цвірікання горобців: „Піт-літ, піт-літ!”

„Чуєш, що кажуть горобці?, – сказала мати. – „Люба дитинко, будь уважнішою і читай краще!”

Богусці виступили сльози на очах. Їй здавалось це страшною долею, му-сила приглядатися добре до букв і вимовляти їх як слід. Але вона любила маму і не хотіла засмучувати її. Подивилася уважно на слова і прочитала: „Без науки не будеш знати нічого!”

Тепер можна вже зрозуміти добре, що вона читала. А як горобці почули це за вікном, то закричали: „Так, так, так!” Але найбільший і найсміливіший з них пригрозив до того: „Але, але, але!”

„Горобці хвалять тебе, – сказала мати. – Але, здається мені, що один з них грозить тобі, якби не читала добре.”

– „Що ж би горобці зробили мені за те?” – питала Богуска.

– Не зробили би тобі нічого, але ти мала б з того велику шкоду, якби не читала добре. У книжках є багато доброго і гарного. Хто не вміє читати, той не довідається ніколи про те. Тому читай пильно і пам’ятай: „Без науки не будеш знати нічого!”

Богуска послухала маминої поради. Читала щодня читанку, а потім інші книжки, а за свою старанність одержала на свята гарні подарунки.

А горобці не кричали вже інакше до неї, як лиш: „Так, так, так!”

За Вільмою Соколовою

Переклала з чеської Євгенія Ярошинська

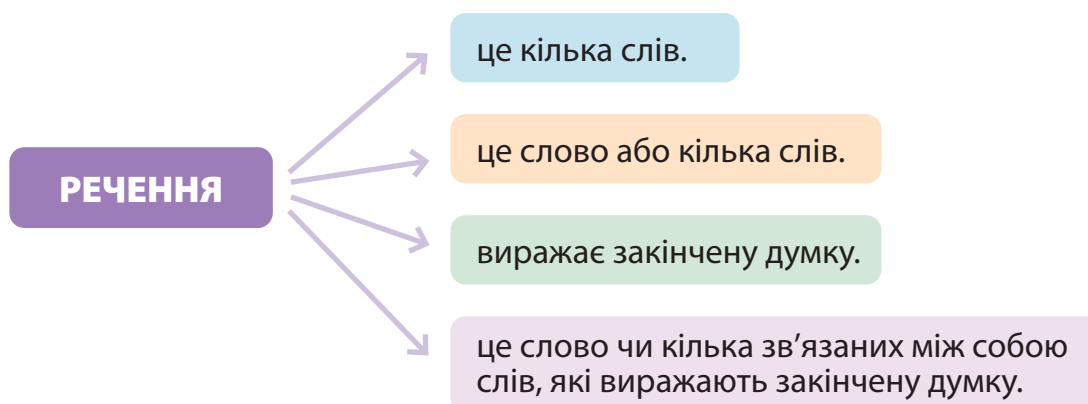
- Що не подобалося родичам Богуски в дівчинці?
- Пригадай, що відчувала Читанка, лежачи в кутку в торбинці. А як у цей час поводитися дівчинка?
- Чому Богуска почервоніла аж по самі вушка?
- Що прочитала дівчинка?
- Як напучувала мама донечку? Чи можна сказати, що ці слова висловлюють головну думку оповідання? Чому?
- Пригадай, як ти вчився / вчилася читати. Хто тобі допомагав? Може, і з тобою траплялися у цей час якісь пригоди? Розкажи.
- Як ти ставишся до читання тепер? Читаєш залюбки, з бажанням чи з чийогось примусу?

2

Працюємо колективно. Поміркуймо! Коли ми про щось розповідаємо, запитуємо чи просимо, чим ми користуємося.

- Пригадайте, що називається реченням.
- Що виражає речення?
- Із наведених нижче відповідей виберіть правильну і зробіть висновок:

3

Які рядки слів можна вважати реченнями? Доведи правильність своїх тверджень. Свою відповідь починай так: – Це речення, тому що Продовж самостійно.

Ранок.

Богуска поспішати до школи.

в Що руках у неї?

рюкзак Новенький шкільний і

букет осінні яскраві квіти.

сумлінно Навчайся, Богуско!

Новенький шкільний рюкзак

і букет яскравих осінніх квітів.

Ранок.

Що у неї в руках?

Навчайся сумлінно, Богуско!

Богуска поспішає до школи.

- Прочитай речення в такій послідовності, щоб утворився текст.
- Яке слово в третьому реченні вжито замість слова Богуска?
- А як змінилася форма слова *квіти*?
- Знайди речення, в якому закінчена думка виражена одним словом.
- Підкресли в другому реченні підмет і присудок.
- Подумай, які з речень тексту вжиті, щоб повідомити, розповісти про щось, яке – щоб запитати, яке – щоб спонукати до дії.

4

Працюємо колективно. Розгляньте таблицю.

- Читаючи речення, виділяйте паузою і голосом кінець речення.

Які бувають речення за метою висловлювання?	З якою метою вони вживаються?	З якою інтонацією вимовляються?	
		Із неокличною	З окличною
РОЗПОВІДНІ	Щоб щось розповісти, повідомити.	Богуска була доброю дівчинкою.	Богуска була доброю дівчинкою!
ПИТАЛЬНІ	Щоб про щось запитати.	Богуска була доброю дівчинкою?	Богуска була доброю дівчинкою!?
СПОНУКАЛЬНІ	Щоб спонукати до дії: висловити наказ, прохання, пораду, застереження, заклик.	Навчайся старанно, Богуско.	Навчайся старанно, Богуско!

- Зверніть увагу на розділові знаки в кінці речень.

- Коли в кінці речень ставиться крапка? Знак питання? Знак оклику?

5 Знайди в тексті «Про Богуску» речення, різні за метою висловлювання та інтонацією. Випиши по одному прикладу таких речень.

6 Як ти розумієш зміст висловлювань?

Не бійся, коли не знаєш, страшно, коли знати не хочеться.

Якщо за день нічого не вивчив, то весь день змарнував.

Учитись – однаково, що гребти проти течії: тільки перестав, і тебе понесло назад.

- Спиши два висловлювання (за бажанням). Підкресли в них слова-дії.

7 Прочитай прислів'я і поясни, як ти його зрозумів.

У дитинстві вивчене – що на камені висічене.

- Стань активним збирачем народної мудрості! Створи власну книжку-саморобку. Записуй до неї прислів'я і приказки. Зичимо тобі успіхів!

Урок 3.

Пригадую, що я знаю про звуки і букви. Правила української літературної вимови

1 Розглянь малюнки. Розкажи, де живуть книги.

Чи знаєш ти? Національна бібліотека України імені Володимира Вернадського – одна з найбільших книгозбірень світу. Вона знаходиться у столиці України – місті Київ.

2

Спляча книга

На полиці, серед книг про далекі країни й небачених звірів, стояла велика цікава Книга. У ній розповідалося про могутнього богатиря. Букви в цій Книзі ярили, як розпечене залізо. Вона мала дивну властивість: як тільки доторкнеться палахкуче вогненне слово до людського серця, в ньому займеться вогник. І людина, в якій у грудях б'ється серце з цим вогником, стає могутньою і непереможною.

Але минув уже не один рік, як Книгу читали. Щотижня Господиня знімала її з полиці, обережно витирала з обкладинки пилкуку й знову ставила на полицю. Книга чекала – ось-ось її прочитають, та ніхто її навіть не розгортав.

Часто до господаря приходили гості. Господар любив показувати книги: дивіться, які в моїх книг красиві палітурки.

Стали вогнені букви меркнути. Потемніли палкі слова. Могутній богатир, про якого розповідалося в книзі, заснув. Тепер уже на полиці стояла не Вогнена, а Спляча Книга.

Яріти – яскраво горіти, пламеніти, палахкотіти.

Меркнути – поступово втрачати яскравість, блиск; згасати, темнішати.

Палкій – пламеністий; сповнений енергії, пристрасті.

Василь Сухомлинський

- Чому слово *Книга* автор написав з великої літери?
- Якими словами-ознаками називає автор Книгу? Чому?
- Як Вогнена книга перетворилася на Сплячу?
- Зроби висновок, коли книга живе, а коли засинає, втрачає силу.
- Розкажи про книги, що живуть на твоїй полиці. Які вони?

3

Склади і прочитай прислів'я і приказки. Як ти розумієш їхній зміст?

Прислів'я і приказки

*Знання – сонце, тисячі людей навчає.
Одна книга – вікно.
книга – вікно.*

- Перечитай останнє прислів'я. Вимов голосні звуки. Чи чітко вони вимовляються?

Пам'ятай! В українській мові голосні звуки під наголосом вимовляються чітко, виразно.

Звуки [a], [o], [y], [i] вимовляються чітко і в ненаголошених складах.

4 Прочитай слова, чітко вимовляючи голосні звуки.

Оса, сорока, жайворонки, комар, одуд, соловейко, мураха.

- На які дві групи можна поділити ці слова за спільною ознакою?
- Чи хотів би ти написати книгу про птахів чи комах? Яку?

5 Чому дивується і чим милується поет?

Гаї шумлять –
я слухаю.

Хмарки біжать –
милуюся.

Милуюся – дивуюся,
чого душі моїй
так весело.

Павло Тичина

- У виділених словах назви спочатку тверді, а потім м'які приголосні звуки. Як позначається на письмі м'якість приголосних звуків?
- Склади звукову модель слова *гаї*.

Вимовляй і пиши правильно!

шумля[т']
д[и^с]в'ю[с'а]

шумля**ть**
дивую**ся**

6 М'яко вимовляй кінцеві звуки [т'] і [с']. Закінч речення. Два з них запиши.

Мене дивують

Дерева слухають

Я намагаюся

Я сподіваюся

7 Учімося у природі! Дізнайся, як ялина може підказати погоду.

Чи ти знаєш, що в природі кожен організм реагує на зміни у навколишньому середовищі?

От, наприклад, ялина. На похмуру дощову погоду її гілки *опускаються* донизу, на погожу днину – *піднімаються*, дерево «веселішає». Якщо ти поставиш вдома гілочку, то вона *похилиться* перед непогодою і *випрямиться* на гарну погоду.

- Випиши пари виділених слів. Які вони за значенням?
- Пригадай, як вимовляється буквосполучення *-ться*.

Пам'ятай! Буквосполучення *-ться* у дієсловах читається як [ц':а]: усміха**ється** – усміхає[ц':а].

8 Спиши, підкресли в дієсловах буквосполучення *-ться*.

Погоду також можна передбачити, стежачи за поведінкою в'юна. Коли *збирається* на дощ, в'юн опускається на дно і *залигає* в мулі. Коли ж випогоджується, в'юн піднімається на поверхню і жваво плаває.

МОВА НАША СОЛОВ'ІНА

мова і мовлення

Урок 4.

Мова – найважливіший засіб спілкування

1

Розглянь малюнок.
Як ти його прокоментуєш?

2

Як ти розумієш назву поезії?

Дивне розмаїття

Друже милий, ти помітив
До краси людську любов?
Скільки є на світі квітів –
Стільки є на світі мов.

У барвистім розмаїтті
Мови – дивна дивина.
Порожніш було б на світі –
Зникла б навіть хоч одна.

Дмитро Білоус

- Про що йдеться у вірші?
- З чим автор порівнює мову? Як ти гадаєш, чому?
- Які мови ти вже знаєш і які вивчаєш?
- Як ти розумієш два останні рядки вірша?

Білоус Дмитро Григорович – український поет, перекладач, педагог 20-го століття.

3

Поміркуймо разом.

- Для чого людям потрібна мова?
- Як люди передають думки один одному? Чи достатньо знати тільки слова, щоб передати свої думки іншим?
- Які існують допоміжні засоби спілкування?
- Зробіть висновок: чому мова – найважливіший засіб спілкування.

4

Поясни, як ти розумієш вислів великого педагога Василя Сухомлинського. Підготуйся записати його з голосу.

Мова – це віконця, через які людина бачить світ.

- Яким словам відповідають звукові моделі?

5

Про що йдеться у вірші? Як ти розумієш слова „вчаться рідно клекотіти“?

Рідне слово

Над старими яворами
білих буслів білі діти
зранку-раночку дзьобами
вчаться рідно клекотіти.

І рідненько тьохка в лузі
соловей до солов'яти...
А мене навча матуся
рідним словом розмовляти.

Микола Тимчак

- Яка мова для тебе рідна? Як ти до неї ставишся?
- Запиши перше речення другого стовпчика. Установи зв'язок слів у реченні.
- Порівняй звуко-буквений склад слів *соловей* і *солов'яти*.

Візьми до уваги! Вірш – це короткий поетичний твір, поділений на рядки, що римуються.

6

Учімося у природи!

Ти, мабуть, не раз дивувався, який багатоголосий і неповторний пташиний світ.

У кожної пташки свій голос, своя мова. Чайки квилять, голуби туркочуть... .

Пригадай, як „розмовляють” інші птахи.

Соловейко ..., ластівка ..., зозуля ..., перепелиця

Курочка ..., півник ..., гуси ..., качки

Слова для довідки: щебетати, підпадьомкати, гелґотати, крякати, кувати, кукурікати, тьохкати, сокотати.

- Чи не спадало тобі на думку, що кожен народ, як та пташка, має свою мову? Поділися своїми міркуваннями.

7

Прочитай текст, вставляючи потрібні за змістом слова.

У нашій країні живе багато різних народів. У кожного народу своя мова.

Молдовани розмовляють ... мовою, гаґаузи – ..., болгари – ..., росіяни – А для нас, українців, рідна мова – українська.

- Які ще народи мешкають у Молдові? Якими мовами вони розмовляють?

Зверни увагу! Можна сказати:
по-українськи і по-українському.

8

Перепиши уривок із вірша Андрія Малишка, вставляючи пропущені букви.

Буду я навчатис... мови золотої
у трави-в...снянки, у гори крутої,
в потічка в...селого, що постане річкою,
в пагінц... з...леного, що зросте смерічкою.

- Розкажи, як природа допомагає вивчати рідну мову.
- А яких зусиль докладаєш ти, щоб опанувати рідну мову?

верба́
смере́ка
береза
ясен

Урок 5.

Усне і писемне мовлення

1

Голоси тварин

I

У казках тварини розмовляють... А як насправді? Є в них мова чи нема? Про що свідчать їхні вигуки, звуки?

Тварини спілкуються між собою за допомогою запахів, рухів тіла, голови. У них, таким чином, не одна, а ніби три мови. Голос мають не тільки звірі та птахи, а й риби та комахи.

Від народження кожна тварина володіє певною кількістю звуків. Їх розуміють інші тварини і так чи інакше відповідають на звертання.

Голос виражає емоційний стан, попереджає про небезпеку, допомагає тваринам розпізнати одне одного. За допомогою звуків тварини вітаються, сповіщають про знайдену поживу, подають сигнал тривоги, відлякують ворогів, висловлюють почуття – лють, переляк, задоволення. Голос дає змогу їм спілкуватися в повній темряві або на великій відстані, навіть тоді, коли бачити „співрозмовника” вони не можуть.

Тваринна мова дуже виразна. Це переважно вигуки типу: „Увага!”, „Стережись!”, „Рятуйся!”, „Забирайся геть!”. Сила і частота цих вигуків залежать від емоційного стану тварини. Якщо, наприклад, жаб’яче „бре-ке-ке-ке” звучить спокійно – значить, тваринка миролюбна, а коли сильно і коротко – назріває сварка за територію.

Навіть летючі миші, які здаються безголосими, насправді мають голос. Вони пищать, але так тихо, що вухо людини звуків тих не вловлює.

Подаючи звуковий сигнал, сорока скрекоче, бобер ляпає хвостом по воді, олені б'ють копитами по землі, а зайці – задніми лапами. У разі небезпеки кабан коротко хрокає, а лось форкає (пропускає повітря через ніс).

Володимир Бондаренко

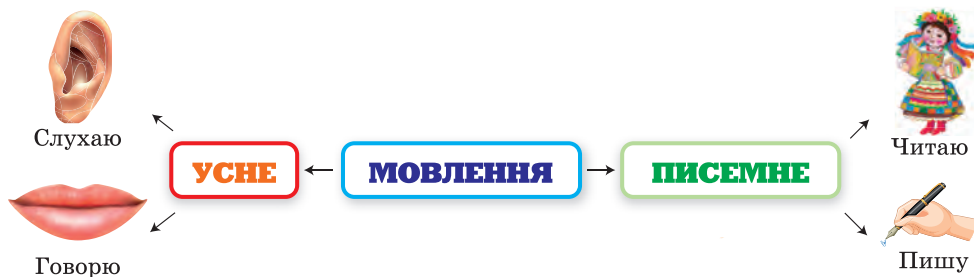
- За допомогою чого тварини спілкуються між собою?
- Що може виражати голос тварин? Дай відповідь словами тексту.
- Як «розмовляють» птахи і звірі?

2 Розглянь світлини і малюнки. Яким мовленням – усним чи писемним – користуються діти? Доведи правильність своїх тверджень.

Чи знаєш ти? В українській мові понад 256 тисяч слів, які ми вживаємо в усному і писемному мовленні!

- Поміркуй, чи відрізняється мова тварин від мови людей. Чим?
- Розглянь схему і зроби висновок, яким мовленням користуються люди.

- Коли ти слухаєш і говориш, яким мовленням користуєшся? А коли пишеш і читаєш написане?
- Про кого можна сказати, що він добре володіє усним мовленням?

Усне мовлення має бути правильним, виразним, зрозумілим для всіх, хто його слухає.

Під час усного мовлення люди використовують міміку, жести, різну силу голосу, інтонацію.

3 Чіткості й виразності мовлення сприяють вправлення у скоромовках. Прочитай спочатку повільно, а потім швидше і швидше. Промовляй кожне слово розбірливо.

Сто кульбабеньят

Бубоніла баба бабі:
– Ой, не дмухай на кульбабу,
Бо з кульбаби полетять
сто малих кульбабеньят.

Анатолій Качан

- Прочитай і спиши виділені слова. Назви м'які приголосні звуки. Підкресли букви, що їх позначають.
- Пригадай, які ще скоромовки ти знаєш.

4

Прочитай вірш Любові Забашти спочатку про себе і подумай, з якою інтонацією його читатимеш уголос. Як користуватимешся мімікою і жестами?

Рідна мова

Розвивайся, звеселяйся,
Моя рідна мово.
У барвінок зодягайся,
Моє щире слово.

Колосися житом в полі,
Піснею в оселі,
Щоб зростали наші діти
Мудрі і веселі.

Щоб на все життя з тобою
Ми запам'ятали,
Як з коліски дорогої
Мовоньку кохали.

- Що промовляють твоєму серденьку ці рядки?
- Які побажання рідній мові висловлено в поезії?
- До чого закликає нас з тобою авторка?
- Перепиши першу строфу. Підкресли слова-ознаки, якими поетеса характеризує мову і слово.

5

Чи дорога тобі твоя рідна мова? Чому?

До кожного з нас рідне слово прийшло з матусиним голосом іще над коліскою. То що ж може бути дорожчим від матері, Батьківщини та

рідної мови? Бережімо її, плекаймо, пильнуймо! Адже від кожного з нас залежить, житиме чи ні наша мова, одна з найспівучіших мов світу.

- Як ти розумієш заклик берегти рідну мову?
- Чому життя мови залежить від нас з тобою?
- Знайди в тексті розповідні, питальні та спонукальні речення.

Урок 6.

Розвиваю власне усне і писемне мовлення

1

Голоси тварин

II

Звірі змалечку вчаться розпізнавати звуки безпечні й небезпечні, які з них належать своїм і які – чужакам. Усі незнайомі звуки викликають у них настороженість, бо можуть становити загрозу.

Птахи „розмовляють” крилами, посвистом, демонструють своє строкате пір’я, різні пози. Але найчастіше вони спілкуються за допомогою звуків. Підраховано, що голоси і пісні птахів мають близько 400 відтінків. Учені довели, що у гусей „га-га-га” означає „втікаймо!”, „га-га-га-га” – „швидше!”, „га-га-га-га-га...” – „корму багато, давайте тут зостанемось”.

Більшість тварин розуміє голос не тільки свого виду, а й інших видів. Наприклад, крики сойки або сороки знають усі жителі лісу. Вовки розуміють голос ворона, олені – гавкіт собаки. Шпак, сорока, ворона, ворон, сойка, дрізд, снігур здатні наслідувати голоси інших тварин, можуть вимовляти окремі людські слова.

Досліджують голоси тварин різними методами, зокрема записують на магнітофон. Ось випадок з мавпами.

У заповіднику, де проводився дослід, зненацька пішов дощ. Мавпи з галасом кинулися в укриття.

Крики їх записали на плівку, а на другий день запис ввімкнули. Було сонячно, тихо, але мавпи одразу ж поховалися, як і напередодні. Отже, вчорашні їхні крики означали „дощ!”

Знати голоси тварин треба для того, щоб передбачити їхню поведінку при зустрічі, при спілкуванні.

Володимир Бондаренко

- Які звуки звірі вчаться розпізнавати змалечку? Як ти гадаєш, чому?
- Як розмовляють птахи?
- Голоси яких тварин здатні розпізнавати лісові мешканці?

- Які птахи можуть наслідувати голоси інших тварин і навіть мовлення людей?
- Чи вивчають «мову» тварин люди? З якою метою?

2 Як ти гадаєш, чому виникло письмо?

... Побачила древня людина, який чудовий довкола неї світ – і склала про це пісню. Проспівала й одразу ж забула її! І дуже шкода тієї забутої пісні, бо вона була найпершою і, мабуть, гарною. І тоді людина збагнула, що треба навчитися записувати побачене й придумане так, щоб воно залишалось надовго і щоб про нього могли дізнатися інші.

Шкода́ – жалко.
Збагну́ла – здогадалась, зрозуміла.

За Ганною Володимирською

- Перекажи текст своїми словами.

3 Розглянь малюнки. На чому, як і чим писали наші предки?

Розібрати малюнкове письмо через кілька сот літ буває часом дуже нелегко. Діло стало краще, коли із фігурок малюнкового письма виробились букви-літери. Таким письмом можна було записувати все докладно. Такими записками, зробленими на камені, металі чи на цеглі або дереві, стало можливо передавати події через довгий ряд поколінь.

Цéгла, цеглі́на – будівельний матеріал.

За Михайлом Грушевським

4

Працюємо колективно! Прочитайте і подумайте, що треба зробити, щоб написане стало зрозумілим.

Як же люди винайшли папір та можна сказати, що випадково засипали у мукомолку паростки бамбука, перетерли їх, додали клею і одержане тісто притиснули плоским каменем потім камінь підняли, лист просушили зовсім несподівано для себе побачили, що одержали нову речовину згодом з'ясувалося, що на ній дуже зручно писати.

- Який знак потрібно поставити в кінці питального речення?
- Якими ще розділовими знаками ми користуємося?
- Спишіть текст. Поставте, де треба, розділові знаки. Прокоментуйте.
- Як ви вважаєте, чи достатньо одних тільки літер, щоб користуватися і володіти писемним мовленням?

5

Що ти знаєш про папір? А про походження слова *папір*?

У деяких країнах у давнину писали на листках пальми, банана. А наші пращури – слов'яни, які жили майже тисячу років тому, писали на корі берези. Ці листки зветься «берестяніми грамотами».

Тепер усі пишуть на папері. Його виготовляють із деревини. Назва «папір» походить від назви однієї рослини – єгипетського папірусу. Протягом тривалого часу папір виготовляли тільки в Китаї. Потім почали робити його в Японії та в Кореї. А зараз на папері пишуть в усьому світі. І ми з вами також.

За Паолою Утевською

- Про яких попередників паперу ти дізнався з тексту?
- З чого виготовляють папір? Чому він отримав таку назву?

6

На підставі прочитаних текстів зроби висновок, який шлях пройшло письмо. Якими писемними джерелами ми сьогодні користуємося?

7

Перепиши і відгадай загадку. На місці крапок встав пропущені букви.

Бачит ... – не бачит ...,
Чути – не чує,
Мовчки говорить...,
Добре мудрує.

(К ... а)

- Які ознаки книги використано в цій загадці?
- Добери до слова *книжка* перевірене. Наведи приклади подібних слів.

Діалогічне і монологічне мовлення. Репліки діалогу

1 Поміркуй, яку людину називають чемною, ввічливою.

„Чемний” Миколка

Примчав Миколка до школи, не спізнився – саме перед дзвінком. Та чергова, дівчисько із червоною пов'язкою, біля дверей перейняла його. Ще й зауважила суворим голосом:

– Поглянь-но, якого бруду наніс. Чом ноги не витер?

Глянув Миколка – справді, сліди на підлозі. Надворі листопад, а отже, і сніг з дощем. Онде які чорні сліди... Притулив Миколка руку до грудей. І так вже ввічливо мовив:

– Візьми, будь ласка, ганчірку та витри підлогу. Ти своє чергування мусиш нести відмінно, чи не так? А мені треба до класу поспішати. А то спізнюся!

Обурена чергова тільки зойкнула, та Миколка вже біг сходами. Кваплячись, він так штурхонував якогось малюка, що той аж упав.

– Ти чого штурхаєшся? – зарепетував малий, розмазуючи сльози.

– Пробач, будь ласка! – знизав плечима Миколка й махнув іще на три сходинки вгору. І знову штовхнув уже іншого учня.

– Тобі що, місця мало? – спитав хлоп'як, потираючи забите об ґратки поручнів коліно.

– А ти не плутайся під ногами, коли бачиш, що я йду! – кинув Миколка. І додав, навіть трохи вклонившись:

– Пробач!

До класу він забіг найперший. Смикнув за кіски Оксанку, яка саме відчиняла двері. Проте не забув сказати лагідним голосом:

– Спасибі, що пропустила. Бо мені треба ще вірш повторити.

Але Оксанка відказала сердито:

– Який ти невихований, Миколко.

– Дурниці! – відповів той. – Хіба я не кажу „дякую”, „будь ласка”, „пробач”? А ти – „невихований, невихований”. Ти, Оксанко, щось наплутала.

Та вперта Оксанка чомусь стояла на своєму.

Алла Потапова

- Якою людиною вважав себе Миколка? Чому?
- Чи згоден ти з його думкою? Проаналізуй вчинки хлопчика. Дай їм оцінку.
- Розглянь малюнок. Який епізод тексту на ньому проілюстровано? Прочитай.
- Поміркуй, які зі слів можна використати для характеристики Миколки: *ввічливий, нахабний, вихований, злий, працюючий, чемний, сумлінний, самовпевнений?*
- Зроби висновок, чому слово „чемний” у назві оповідання взято в лапки.
- А чи можна перевиховати Миколку? Що для цього треба зробити?

2

Повернися до оповідання Алли Потапової. З ким хлопчик вступав у розмову? Як називається розмова двох чи більше осіб?

Розмова двох або кількох осіб – це діалог. Речення одного з учасників діалогу називається реплікою.

- Чим відрізняється діалог від монологу?

Монолог – це мовлення однієї особи.

3

Розподіліть ролі і відтворіть діалоги з оповідання «„Чемний” Миколка».

4

Як ти вважаєш, чи дотримується Миколка мовленнєвого етикету? Чи варто змінити хлопчику поведінку? Сформулюй дві поради і вислов їх героєві оповідання.

Під час спілкування важливо дотримуватися мовленнєвого етикету – правил ввічливого спілкування і поведінки.

5

Поміркуй, яку людину можна вважати культурною.

Культура мовлення – частина загальної культури людини. З того, як людина говорить, можна зробити висновок про рівень її духовного розвитку, про її внутрішню культуру. Пам’ятай: слова – це немовби одяг твоїх думок.

То ж нехай твої думки і слова завжди будуть добрими і ясними.

- Яким має бути мовлення культурної людини?

Культура мовлення – це правильність, точність, виразність мовлення.

6

Працюємо колективно! Однією з важливих ознак культури усного мовлення є вживання слів з правильним наголосом. Прочитайте слова, виділяючи голосом наголошений склад. При потребі звертайтеся до словника:

предмет
загадка

запитання
завдання

читання
черговий

- Спишіть. Поставте у словах знак наголосу. Запам'ятайте їх вимову.

7

Щоб мовлення було правильним, точним і виразним, треба розуміти значення слів, які ти вживаєш. Випиши з тексту «"Чемний" Миколка» слова, значення яких тобі не зовсім зрозумілі. З'ясуй їх значення за тлумачним словником. Можеш звернутися до онлайн-словника в Інтернеті.

виразний	завдання
запитання	загадка
ознака	предмет
читання	черговий

Урок 8.

Опановую культуру усного і писемного мовлення

1

Любіть книгу!

Не дуже любив книгу Василько. І не дуже чемно з нею поводився.

...От одного вечора ліг спати та й узяв книжечку перед сном почитати. А Василько знав, що, якщо лежачи читаєш книжку, псується зір і псується книжка. Лежить Василько, читає і задрімав.

А книжка – бух на підлогу. Аркуші в книжці й поймакалися. Добре заснув Василько, так міцно, що од „бух!“ не прокинувся.

І сниться Василькові, що він сам книжка.

От бере його, книжку-Василька, Оленка, що теж не дуже поважає книжку, бере, читає і водночас обідає. Борщ із ложки – кап! – та на Василька-книжку. Йому пече, йому неприємно, та нічого не вдіє Василько, бо він книжка.

А потім ухопили Василька-книжку Мишко і Вова та давай на ньому різні дурниці писати: „Читав Вова“, „Цікава книжка“, „Колька-дурак“, – отаке понаписували. Так ніби хтось у грязюку перо вмочив та й бруднить, грязнить Василька-книжку!

Далі ще гірше! Оленка почала Василька-книжку ножицями різати – малюнки вирізати. Болить Василькові, аж „рятуйте!“ хоче крикнути...

Тільки-но Оленка ножиці прийняла, як хтось гарячого праса поставив на Василька-книжку! Горить Василько-книжка, дим із нього йде! Пече йому!

Уже Василько-книжка не книжка, а саме шмаття, в яке загорнула Оленка свій сніданок!

Так гірко, так боляче зробилося Василькові, що він аж прокинувся.

– Ой, що зі мною зробили?

А потім, здогадавшись, що то був тільки сон, зітхнув легше.

А зітхнувши, подумав та й гасло про книжку склав:

„Бережи книжку – це твій друг!”

І ніколи вже не псує Василько книг та й товаришів соромить, коли хтось із них не береже книжку.

Прас – праска.

Гасло – заклик, ідея, лозунг.

Остан Вишня

- Як Василько ставився до книги? З чого це видно?
- Що приснилося хлопчикові? Що він при цьому відчував?
- Яке гасло про книжку склав Василько?
- А як ти ставишся до книжок? Чи шануєш їх?

2 Прочитай смішинки-веселінки. Прокоментуй їх.

– Чому вириваєш сторінки з підручника? – запитує вчителька Василька.

– А я не всі вириваю, тільки прочитані, щоб, бува, одне двічі не читати, – відповідає Василько.

* * *

Тарас учить уроки, а його молодша сестричка вголос читає книжку.

– Оленко, не заважай – читай про себе!

– А тут про мене нічого не написано...

* * *

– Пиши розбірливіше, – зауважує вчителька учневі.

– Еге... Якщо я писатиму розбірливіше, то ви скажете: пиши без помилок.

- Розіграйте прочитані діалоги чи складіть свої.

3 Щодня ти багато разів запитуєш і відповідаєш. Чи не потрапляв ти у ситуацію, подібну до тієї, що зображена у вірші?

– Спитайте мене!
Руку вгору тягну.
Спитали.
Чомусь я стою і мовчу.
Мовчу і хвилююсь,

і крейду товчу...
Кудись утікають від мене слова,
та вгору сама потягнулась рука.
„Я знаю, я знаю, із чого почати!
Спитайте мене, вже не буду мовчати!”

- Чому хлопчик розгубився? Що ти йому порадив би?

4 Прочитай мудрі поради. Запам'ятай їх.

Якщо хочеш бути розумним, навчися розумно запитувати, уважно слухати, спокійно відповідати.

Закінчуй говорити, коли більше нічого сказати.

Перш ніж відповідати, повтори про себе, що і за чим скажеш уголос. Викладай думки спокійно і послідовно.

5 Учися відповідати! Коли відповідаєш, передавай своє ставлення до змісту. Для цього можна використати такі слова:

*Це правильно, тому що ...
Я впевнений у тому, що ...
Я добре знаю, що ...*

*Я думаю по-іншому, бо ...
Я сумніваюся через те, що ...
Я не згоден з цим, бо...*

6 Прочитай висловлювання.

Краще говорити і писати той, хто багато читає і вміє уважно слухати.

- Чи згоден ти з цим твердженням? Чому? Будуючи відповідь, використовуй звороти з попередньої вправи.
- За змістом міркування складіть діалог. Звертаючись до співрозмовника, не забувайте про слова ввічливості. У питаннях можете використати слова:

Хто? Чому? Як?

- Які слова «заховалися» у слові *слухати*?

7 Спиши уривок із «Повчання Володимира Мономаха».

Не проминіть ніколи людину, не привітавши її, і добре слово їй мовте... Якщо забуваєте про це, то частіше заглядайте в мою грамотицю: і мені буде не соромно, і вам буде добре.

- Пригадай, як українці вітають один одного вранці, вдень і ввечері. А як прощаються?

Пам'ятай! Куди б ти не прийшов: у школу, в гості, в установу – вітайся першим. Сидячи, не вітаються, треба встати. Зустрічаючись, говори: *Доброго ранку! Добрий день! Добрий вечір! Здрастуйте!*

- Яких правил треба дотримуватися, вітаючись зі старшими за віком?
- А коли і з ким ти можеш привітатися так: Привіт! Здрастуй! Здоров!?

Не забувай! Коли до кого-небудь звертаєшся з проханням, обов'язково вживай слова ввічливості. Наприклад: „Дозвольте, будь ласка”, „Покажіть, будь ласка”.

8

Придумайте і розіграйте діалог «У бібліотеці».

9

Добери до тексту заголовки.

– А ти знаєш, для чого людина говорить спасибі? Кого це слово звеличує? – запитав дідусь у внука.

Онук замислився. Він ще ніколи не думав над цим.

– Не знаю, – знітився хлопчик.

– Людину, – сказав дідусь. – Ми говоримо спасибі для того, щоб не стати ні вовком, ні ослом, ні безмозкою куркою.

За Василем Сухомлинським

Зні́тився –
збенте́жився,
розгуби́вся.

- Знайди речення, в якому висловлена головна думка. Запиши його.

Запитання і завдання для повторення

1. Відшукай у мережі Інтернет відеоролик з корисними підказками «Як зрозуміти іншого?» і переглянь його.
2. Чим відрізняється усне мовлення від писемного?
3. Що нам допомагає зробити усне мовлення виразним?
4. Якими знаками ми користуємося в писемному мовленні?
5. Що означає дотримуватися культури усного і писемного мовлення?
6. Які слова ввічливості ми використовуємо при зустрічі? А при прощанні?
7. Перенесись подумки в давні часи. Користуючись малюнковим письмом, напиши листа своїм друзям.

ОСІНЬ БАРВИСТА НАСТАЛА

звуки і букви

Урок 9.

Звуки мовлення та букви, що їх позначають. Розрізняю звуки і букви

1 Прочитай і відгадай загадку.

Невидимка ходить в гаї,
Всі дерева роздягає.

2 Вияви свою спостережливість, розкажи, як починається осінь.

Як починається осінь

Осінь – це дочка Діда Мороза. Старша дочка, бо є ще в нього молодша доня – Весна. В Осені коси завітчані пшеничними колосками й червоними ягідками калини. Ходить Осінь лугами, берегами. Де зітхне, там холодом віє.

Любить Осінь ночами сидіти на березі ставка. А вранці над водою підіймається сивий туман і довго не розходиться. Оце й починається Осінь.

Бояться Осені пташки. Як тільки побачать її ластівки, злітаються і про щось тривожно радяться. А журавлі підіймаються високо в небо і тривожно курличуть.

Любить Осінь заходити в садки. Доторкнеться до яблуні – яблука жовтіють. А дятли радіють, зустрівшись із Осінню: голосно щебечуть, перелітають з місця на місце, шукають поживи на деревах.

Сьогодні теплий, сонячний день. Низько стоїть сонце – світить, але не дуже гріє. Сіла старша донька Діда Мороза під стогом сіна, розплітає косу, гріється. Співає пісню про срібні павутинки.

Василь Олександрович Сухомлинський – видатний український педагог, письменник 20-го століття.

Василь Сухомлинський

- Розкажи за планом, якою зобразив Осінь письменник.

1. Хто вона?
2. Яка вона?
3. Що вона любить робити?
4. Хто її боїться?

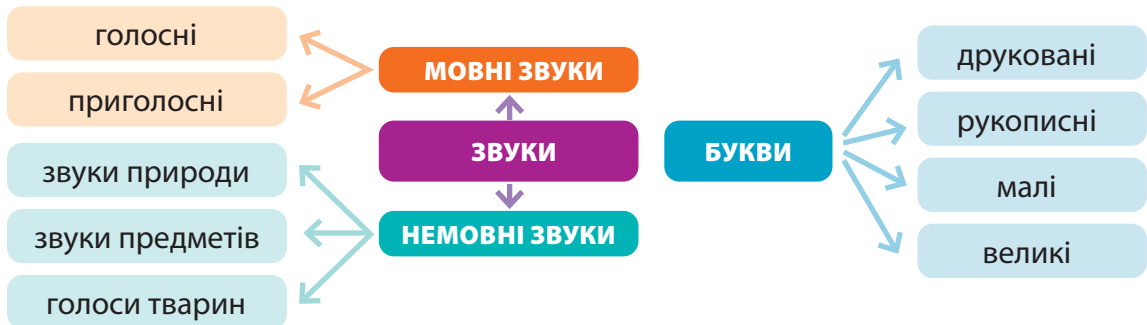
- А тепер „змайкуй” словами портрет осені (3–4 речення). Запиши в книжку-саморобку.

3 Які немовні звуки описано в тексті?

Вітрисько гуде: «У-у-у!». Листячко шелестить: «Ш-ш-ш». Сорока скрекоче, сповіщає, що Осінь іде гаєм. А стара верба скрипить і тихо зітхає.

- Пригадай, що ти знаєш про звуки і букви. Що чуєш і вимовляєш? А що бачиш, читаєш і пишеш? (Див. таблицю).

Мовний звук – це елемент людського мовлення, який ми вимовляємо і чуємо. Звуки ми позначаємо в квадратних дужках: [а], [і], [г], [дз’], [ч].

Буква – письмовий знак, що позначає один звук чи сполучення двох звуків: о, є, д, ж, щ.

4 Продовж речення словами з тексту вправи № 2. Запиши його.

Любить Осінь ночами...

- Підкресли однією рисою букви, що позначають голосні звуки, двома рисками – букви, що позначають приголосні звуки.
- Назви слова, в яких буква не позначає звука.
- Запиши назви осінніх місяців. Підкресли в них знак м’якшення.

5 Подумай, які з речень тексту вжиті, щоб повідомити, розповісти про щось, яке – щоб запитати, яке – щоб спонукати до дії.

Чи бували ви в лісі ранньої осені?

Дерева ще зелені, але подекуди вже з’явилися жовті листочки. А он і червоні з брунатними прожилками. Вони нагадують маленькі ліхтарики.

Упав промінчик на такий листочок – і спалахнув ліхтарик.

Брунатний – коричневий.

Ліхтарик – прилад для освітлювання.

А онде джмелик із бджілкою п'ють нектар із чашечки лісового дзвіночка. Кожна комаха, птаха і звір радіють ще по-літньому теплому сонечку.

- Назви літери, характерні саме для українського алфавіту. Які звуки вони позначають?

Чи знаєш ти, що в українській абетці 33 літери, які позначають 38 звуків: 6 – голосних і 32 – приголосних?

6 Відшукай у тексті «Як починається осінь» рядки, в яких ідеться про птахів. Чи однаково всі птахи зустрічають осінь?

- Прочитай назви пташок. Які з них відлітають у вирій?
Зозуля, гуси, шпак, ластівка, горобець, лелека, дятел.

- Запиши назви пташок в алфавітному порядку.

7 Склади 4 речення про Осінь, щоб у тебе утворився текст. Запиши їх.

- Намалюй, якою ти уявляєш Осінь.

Урок 10.

Голосні звуки і букви, що їх позначають

1 Завдання-змагання. Назви прикмети осені, які ти знаєш. Порівняй з тими, що помітив поет Антон Білевич.

Прикмети осені

Прикмети осені розлито...
Які вони? Скажіть мені!
– На *крилах* бабиного літа
Летять у вирій *журавлі*.
– І все?
– Не все. Ховає білка
Горіхи спілі у дупло,
Встеляє листями комірку
Їжак, щоб тепло в ній було.
– І все?
– Не все. У пору отаку

Шука барліг у сосняку
Ведмідь, бо прийде снігопад...
Зібрались бусли на току
Перед відльотом на парад.
Вожак їх зорить вдаль
орлино,
Немов черзі веде він лік.
– І все?
– Не все. Палá калина
По берегах українських рік.
– І все?

– Не все. Вже рідне поле,
Мов килим, розстеля жита,
І, як ніколи, як ніколи,
У рідних селах і містах
Пропах і кропом,
Й стиглим кмином

І кожен дім, і кожен стіл.
– І все?
– Не все. У магазини
Новий вже хліб прийшов із
сіл.

- Про які прикмети осені ти дізнався, коли прочитав вірш?
- Як ти зрозумів вислів „Новий вже хліб прийшов із сіл“?
- Скільки всього прикмет осені названо у вірші?

Бу́сли – лелеки.
Зо́рити – пильно
вдивлятися.
Лік – рахунок.
Пала́ – горить,
червоніє.

2

Прочитай рядки, в яких ідеться про першу і другу прикмету.

- Вимов голосні звуки у виділених словах. Як проходить повітря через рот: вільно чи натрапляє на перешкоди?
- Скільки голосних звуків в українській мові? Назви їх.

В українській мові шість голосних звуків. Вони позначаються на письмі десятима буквами.

Звуки:	[a]	[o]	[y]	[e]	[и]	[і]
Букви:	а я	о	у ю	е є	и	і ї

3

Прочитай текст Юрія Старостенка «Чарівна осінь». Поміркуй, чому письменник називає осінь *чарівною*.

Щедро виграючи золотими барвами, йде нашим краєм чарівниця-осінь. Пожовклі листочки, перш ніж лягти на землю, востаннє спалахують рудими вогниками.

І падає, падає листячко, кружляє між гілок і мовчазних стовбурів, лягає м'яким шаром на землю. Яка чудова, запашна й золотиста ковдра!

Під цією ковдрою оселяються на зиму комахи, лісові миші, шарудить їжачок.

- Чи доводилося тобі спостерігати, як опадає листячко з дерев? Прочитай ще раз ту частину тексту, в якій ідеться про листопад.
- Перекажи її своїми словами. Зверни увагу, з чим порівнює опале листя Юрій Старостенко.
- Знайди в тексті слова з буквами **я, ю, є, ї**. Які звуки вони позначають?

Користуйся пам'яткою

Буква **ї** в українській мові завжди позначає два звуки: **[йі]** (*їжак, їхати*).

Букви **я, ю, є** можуть позначати:

1) звуки **[а], [у], [е]** та м'якість попереднього приголосного (*листя [лист'а], землю [земл'у], третє [трет'е]*);

2) сполучення звуків **[йа], [йу], [йе]** на початку складу і слова: *єнот [йенот], явір [йавір], юнак [йунак]*;

після букв, що позначають голосні звуки: *хвоя [хвойа], знаю [знайу], миє [мийе]*;

після букв, що позначають твердий приголосний звук: *м'ята [мйата], н'ю [пйу], в'є [вйе]*;

в деяких словах після букв, що позначають м'які приголосні звуки: *порт'єра [порт'йєра]*.

4

Випиши із попередньої вправи слова, в яких яких букви **я, ю, є** позначають один звук **[а], [у], [е]** і два звуки **[йа], [йу], [йе]**. Скільки звуків позначає буква **ї**?

5

Чи знаєш ти народні прикмети про осінь?

Народні прикмети

Сухий вересень – на пізню зиму.

Трім у вересні віщує довгу осінь.

Яклий у вересня початок – такий буде і кінець.

*У вересні масово падає листя з дерев –
чекай довгої і холодної зими.*

*Якщо шпак не поспішають відлітати,
то осінь погодою порадує.*

• Відшукай слова, в яких літери **я, ю, є** позначають два звуки. Яка ще літера позначає два звуки? Чи є слова з цією літерою у прикметах? Запиши ці прикмети.

6

Як ти розумієш зміст приказок?

Як листя жовтіє, то поле смутніє. В осінній час сім погод у нас: сіє, віє, туманіє, шумить, мете, гуде і зверху йде. Жовтень ходить по краю та й виганяє птиць із гаю.

• Одну приказку запиши. Підкресли літери, що позначають голосні звуки.

Урок II.

Наголос

1 Прочитай виразно вірш Алана Мілна. Що означають виділені слова? Що нам допомагає зрозуміти їх значення?

Мешкає в дереві наша Сова,
Чув я від неї кумедні слова:
– *Замок* замкнула я на *замок*,
В *замок* не втраплю – заржавів *замок*,
Бо він під дощиком дуже *замок*.

- Зроби висновок про роль наголосу в мовленні.
- Ще раз перечитай перші два рядки вірша. Чи чітко вимовляємо наголошені голосні звуки? А ненаголошені?

На́голос – це виділення звука (складу) посиленням голосу: *о́сiнь*, *восе́нi*. Наголошені звуки **а**, **о**, **у**, **і** вимовляємо чітко і в ненаголошених складах.

2 Запиши перший рядок вірша. Постав знак наголосу в кожному слові.

- Які звуки позначає літера **е** в слові *дерева*?

Порівняй вимову і написання слів з ненаголошеними [е], [и].

Вимовляємо:

д[е^н]ре́ва
л[и^е]сто́к

Пишемо:

дерева
листок

Бо:

дере́во
ли́ст

Перевірй написання ненаголошених голосних звуків [е] та [и] наголосом. Для цього можеш змінити форму слова: **в?рба** – **ве́рби** чи дібрати слово-родич (споріднене слово): **в?шневий** – **ви́шня**.

3 Прочитай вірш Лідії Повх «Жабка».

Журилась під осінь
малесенька жабка:
– Уже *потемніла*
у соняха шапка,

і жовтими стали
листочки у клена,
а я іще й досі
зелена-зелена...

- Чому журилася жабка? Утіш маленьку.
- Вислов жабці пораду, застереження. Розкажи їй, що змінює свій колір восени.

- Випиши виділені слова з ненаголошеними [e], [u]. Добери до них перевірні слова і запиши через риску.

4

Чим відрізняються виділені слова? Поясни їх значення.

На *березі* річки росла розкішна верба.

На білокорій тендітній *березі* почали жовтіти листочки.

- Знайди слова з ненаголошеними [e], [u]. Яким способом ти перевіриш їх написання?

5

Добери до слів з ненаголошеними [e], [и] перевірні. Запиши.

в...рба – ... з...мля – ... ст...бло – ...
л...сток – ... ст...жина – ... гр...би – ...

6

Прочитай. Вимовляй правильно ненаголошені звуки [e], [и].

Пл...вуть осінні ожереди
Через тумани і д...ми,
Бо вже біліють попереду
Незрушні б...реги з...ми.

Світлана Жолоб

- Перепиши, вставляючи пропущені літери.

Ожерéd – велика купа солом, сіна; скірта.

Урок 12.

Склад. Перенос слів із рядка в рядок

1

За що себе вихваляє осінь?

Ходить *осінь* в дібровоньці
у золотій обновоньці.
Не *питає* доріженьки,
стелить килим під ніженьки.
Стелить, пильно вистеляє,
сама себе *вихваляє*:
– Чи я діла не робила? –
такий килим постелила.
Кому треба – вкривається,
кому треба – сховається,
кому треба – скупається,
кому треба – квітчається.

Євгенія Горєва

- Якою ти уявляєш осінь? Опиши її.
- Як ти розумієш останнє речення?
- У першому реченні поділи слова на склади.
- Який склад вимовляється з більшою силою наголосу?
- Вимов спочатку наголошені, а потім ненаголошені склади.

Кі́лим – тка-
ний виріб з
візерунками.

У слові стільки складів, скільки голосних звуків.

2 Визнач кількість складів у виділених словах вірша Євгенії Горєвої.

- Пригадай правила переносу слів з рядка в рядок.

Пам'ятай! Склад з однієї букви не залишається в рядку і не переноситься в інший рядок: *осе-ні, уро-жаї*.

Слова зі збігом приголосних можна переносити по-різному. Не можна розривати злиття приголосного з голосним: ли-стя, лис-тя.

- Поділи для переносу виділені слова.

3 Чітко виділяй наголошені склади.

Ми ходили у лісок,
Назбирали ягідок.
Суниця, ожина,
Чорниця, малина –
Кошик повний через край.
Кого хочеш – вибирай.

- Спиши перші два рядки лічилки. Постав знак наголосу над словами. Усно поділи слова на склади.
- Поділи для переносу слова *ягідок* та *ожина*.

4 Прочитай ще одну лічилку.

Раз, два – дерева,
три, чотири – *вийшли* звірі,
п'ять, шість – падолист,
сім, вісім – птахи в лісі,
дев'ять, десять – це *сунички*
підвели червоні личка.

Візьми до уваги!
Лічілка –
віршик із лічбою
в дитячій грі.

- Поділи для переносу виділені слова.

5 Поміркуй, який із заголовків більше відповідає змістові тексту: „Обмануті суниці” чи „Урожай”. Чому?

Початок жовтня був на диво теплим. І трапиться ж таке: обмануті теплом суниці посеред *осені* знову зацвіли. Серед зелених листочків білили *ніжні* квіточки. А там, де галявину *сонечко* зігрівало більше, можна було збирати ще *один* урожай.

Володимир Приходько

- Розкажи, чи доводилося тобі спостерігати щось подібне в природі.
- Поділи для переносу виділені слова.
- Поясни правопис слів *теплом, зелених, листочків*.

6 Перечитай, як описує суниці Володимир Приходько в попередній вправі.

- Що говорить про листя? Про квіточки? Чи описуються у тексті ягоди суниць?
- Розглянь малюнок і склади власний опис суниць. Пригадай, які у них ягоди за розміром, формою, кольором, на смак. Які плоди тобі нагадує суниця? Чим від них відрізняється?

Урок 13.

Досліджую дзвінки і глухі приголосні звуки

1 Як ти гадаєш, про що ця народна пісня?

Ходить гарбуз по городу

Ходить **гарбуз** по городу,
Питається свого роду:

– Ой, чи живі, чи здорові
Всі родичі гарбузові?

Обізувалась жовта **диня**,
Гарбузова господиня:

– Іще живі, ще здорові
Всі родичі гарбузові!

Обізувались **огірочки**,
Гарбузові сини й дочки:

– Іще живі, ще здорові
Всі родичі гарбузові!

Обізувалась **морковиця**,
Гарбузова сестриця:

– Іще живі, ще здорові
Всі родичі гарбузові!

Обізувались **буряки**,
Гарбузові свояки:

– Іще живі, ще здорові
Всі родичі гарбузові!

Обізувалась **бараболя**,
А за нею і **квасоля**:

– Іще живі, ще здорові
Всі родичі гарбузові!

Обізувався старий **біб**:

– Я піддержав увесь рід!
Іще живі, ще здорові
Всі родичі гарбузові!

– Ой гарбузе ти перістий,
Із чим тебе будем їсти?

– Миска пшона, шматок сала –
От до мене вся приправа.

- Чому городні рослини називають себе гарбузовими родичами? Чим схожі *диня, огірок, гарбуз*?
- Вивчи пісню напам'ять.
- Розподіліть ролі й інсценізуйте пісню.

2 Вимов окремо голосні і приголосні звуки в словах *ходить гарбуз*.

Перістий – ряб'єнький, смугастий.

- Під час вимови яких звуків повітря натрапляє на перешкоди?
- Назви приголосні звуки в перших двох реченнях пісні.
- Пригадай, які звуки називаються дзвінками. Які глухими?

Приголосні звуки, які вимовляються з голосом і шумом, називаються **дзвінками**.

Приголосні звуки, які вимовляються тільки з шумом, називаються **глухими**.

3 Уважно розглянь таблицю дзвінких і глухих приголосних звуків.

Дзвінкі	в	м	н	л	р	й	б	г	г'	д	д'	ж	з	з'	дж	дз	дз'	–
Глухі	–	–	–	–	–	–	п	х	к	т	т'	ш	с	с'	ч	ц	ц'	ф

- Назви парні дзвінкі і глухі звуки.
- Які звуки не мають пари?

4 Випиши назви гарбузових родичів. Підкресли однією рисою букви, що позначають дзвінкі, а двома – глухі приголосні звуки.

5 Відгадай загадки!

Повернулося до сонця золоте донце.

(С...к)

Сам червоний, а чуб зелений.

(Б...к)

Була дитиною – не знала пелюшок, а старою стала – сто пелюшок мала.

(К...а)

- Відгадки запиши в зошит. У кожному з цих слів „сховалося” інше. Яке? Знайди і підкресли його. Що змінилося у третьому „схованому” слові?
- У другій загадці визнач дзвінки і глухі приголосні звуки.
- Поясни правопис слів *червоний* і *зелений*.

Урок 14.

Дзвінки і глухі приголосні звуки в кінці слів і складів

1 Поміркуй, чому ми називаємо осінь щедрою.

Щедра осінь

Непомітно підкрадається осінь. Хитрувато хихикає вона за лісом та ніжним голосом піддобрюється до людей:

– *Може вам золотого медку? А може, яблучок рожевобоких? Винограду солодкого? Кавунів червоних, як жар? Все в мене є, всім я багата, любі...*

Люди ласують золотим медком, ласують та щедро осінь підхваляють:

– Ну й осінь! Ну й багатійка! Медком як щедро частує! А про те й не гадка, що медок той літо із своїх квітів запашних подарувало.

Збирають у садках яблука, викладають рядками в ящиках пахучі груші.

А дід Саливон зачудовано крутить головою, осінь славословить:

– Хе, от воно що то осінь. Зима морозом вичавить, весна віником вишкребе, літо сонцем випалить, а осінь-господиня щедрою рукою в комору засипле.

Сидить Степанко на баштані, частується від гарячого, як жар, кавуна соковитими скибками і знову-таки осені дякує:

– Ох, і люблю ж я, дідусю, осінь! Вона така чудова, така щедра!

Дідусь, відрізаючи внукові нову скибку, мудро зауважує:

– Без літа і осені, дитино, не буває.

А осінь – знай своє. Тихцем гризе та й гризе золотого окрайця. Як гризне, так дня й відкусить, так дня й поменшає. Зате ночі з кожним днем добавляються, вечори холоднішають, ранки і зовсім дрижаками годують, покривають усе рясними та холодними росами.

Ласують – смакують.

Славословить – прославляє.

Вичавить – видавить.

Частується – пригощається.

Юрій Збанацький

- Якою зображає осінь письменник?

- А як говорять про неї люди, дід Саливон, Степанко?
- Відшукай у тексті речення, в яких осінь змальовано як живу істоту.
- Чим частує осінь людей?
- Як ти зрозумів слова діда Саливона про пори року?
- Поясни, як ти зрозумів останній абзац тексту.

2

Ще раз прочитай виділені у тексті речення. Назви в них дзвінки і глухі приголосні звуки.

Пам'ятай! В українській мові дзвінки приголосні звуки [б], [д], [з], [ж], [г], [в] у кінці складів вимовляються дзвінко. Написання цих слів відповідає вимові.

3

Який заголовок можна дібрати до вірша?

Коли вона загляне в сад –
налеться соком *виноград*.
Як помандрує по гаях
з чарівним пензлем у руках –
все розмалює на путі,
берізки стануть золоті!
І ми тебе уклінно просим:
– Заходь у гості, щедра осінь.

Інна Кульська

- Перепиши перше речення. Поясни вимову і написання виділених слів.

4

Прочитай слова, дотримуючись правил української вимови.

Дуб, хліб, гриб, голубка, мед, мороз, сніг, поріг, вуж, стежка, любов.

- Добери до кожного слова перевірне. Запиши їх за зразком: дуб – дубок.

5

Які букви пропущено?
Як перевірити їх написання?

Біля озера щодня
бавить жаба жабеня:
обіймає ла...кою,
називає жа...кою.

Леонід Куліш-Зіньків

- Які слова відповідають звуковим моделям?

— ! — • — ! — — • = • — ! — • =

Урок 15.

Перенос слів зі звуками [дж], [дз], [дз']

1 Чи знаєш ти про чудо появи джмелика?

Джмелик

Лялечка – личинка комахи в коконі.

Вчора цього джмелика ще й на світі не було.

У джмелиному рої *лежали* лялечки, замотані в павутиння, як у *пелюшки*. Лялечки були слухняні й тихі, мов діти, коли вони сплять.

Але вранці, коли джміль-сурмач задзижчав своїми крильцями і всіх побудив, одна лялечка несподівано заворушилась, і всі почули, як щось *гризе* її зсередини.

В цьому рої не любили *сидіти* без діла, і тому всі кинулись допомагати. Отоді й виліз маленький джмелик, волохатий, *веселий*.

За Оксаною Іваненко

- Придумай самостійно продовження казки.
- Прочитай про пригоди джмелика у збірці Оксани Іваненко «Лісові казки».

2

Прочитай скоромовку спочатку повільно, а потім швидше. Навчися читати її чітко і виразно.

Дзвонить дзвонар, дзижчить комар,
Гудуть джмелі старі й малі.

- Випиши слова з буквосполученнями дж, дз. Скільки звуків вони позначають?
- Склади звукову модель слова *дзвонар*.

3

Випиши з вправи № 1 слова з буквосполученнями *дж*, *дз*. Скільки у них букв і скільки звуків?

- Чим відрізняються слова *джміль* і *джмелик*?
- Пригадай, як переносимо слова зі звуками [дж], [дз], [дз'].

Пам'ятай! При переносі слів буквосполучення *дж*, *дз*, які позначають один звук, розривати не можна: **по-дзво-нив**.

- Подумай, які слова можна поділити для переносу, а які ні: *дзвін*, *задзвенів*, *задзижчав*, *дзьоб*.

4 Визнач, де буквосполучення *дж, дз* позначають два звуки, а де – один.

1. Кукурудза, гудзик, задзвенить.
2. Ходжу, підживити, надзвичайний.

- Поділи слова для переносу.

5 Добери до тексту заголовки. Поміркуй, це текст-розповідь чи опис. Доведи свою думку.

Над кукурудзою кружляє джмелик, схожий на вертоліт.

Весь чорний, мов вуглинка. На спинці та голівці – дві плямки, мов пелюсточки квітки прилипли.

А над ними дужими пропелерами мерехтять крильця. Джу-джу-джу! ... – дзвінко гуде джмелик. – Джу-джу!...

За Сергієм Носанем

- Ось ти і познайомився ще з одним джмеликом. Чи сподобався він тобі? Перекажи текст спочатку усно, а потім письмово.

Урок 16.

Тверді і м'які приголосні звуки. Позначення м'якості приголосних на письмі

1 Краса, Натхнення, Радість і Таємниця

Пішов маленький Хлопчик до лісу. По дорозі зустрів Діда, що повертався з лісу. Старий був зморений, але радісно посміхався.

– Чого Ви радієте, Дідусю? – запитує Хлопчик.

– Мабуть, у лісі є щось дуже хороше?

– Так, Хлопчику, у лісі є Краса, Натхнення, Радість і Таємниця. Я їх побачив, і мені захотілося жити ще багато-багато років.

Хлопчик побіг до лісу. Подивився навколо себе.

Все красиве: і дуб могутній, і ялинка ошатна, і верба плакуча, й береза білогора. А найкрасивішою Хлопчикові видалася маленька квіточка фіалки. Вона підняла поверх трави свою синю голівку з фіолетовим очком, яке запитливо поглядало на Хлопчика.

– Це Краса, – прошепотів Хлопчик.

Прислухався і почув далеко-далеко тиху пісню горлиці: тур... тур... І в ту ж мить згадалися Хлопчикові ласкаві й добрі материнські руки. Захотілося заспівати пісню про маму, про рідну, ніжну маму.

Змóрений – стомлений.

Ошáтна – гарна, святкова, чепурна́, елегантна.

– Це Натхнення, – прошепотів Хлопчик.

Ще уважніше подивився навколо. Яскраво сяяло сонечко, високо в синьому небі літали пташки, до самого обрію пливли зелені хвилі лісу.

– Як добре, що я все це бачу й почуваю, – подумалось Хлопчикові. – Світ – це Радість, жити – це Радість. А де ж Таємниця?

Довго, дуже довго придивлявся й прислухався Хлопчик, але Таємниці не помітив.

Пішов Хлопчик до лісу і наступного дня. Знову назустріч Дід. Розказав Хлопчик, як він відкрив для себе Красу, Натхнення, Радість, а ось Таємницю – не довелося.

– Дідусю, а де ж Таємниця?

Старий загадково посміхнувся і відповів:

– От доживеш до сивого волосся – тоді і зрозумієш Таємницю.

Василь Сухомлинський

- Кого зустрів Хлопчик по дорозі до лісу?
- Чому Дідусь радісно посміхався?
- Як відкрив Хлопчик для себе Красу? Зачитай.
- Що йому нагадала пісня горлиці?
- Як хлопчик зрозумів, що таке Натхнення?
- Що в його розумінні – Радість?
- Як ти вважаєш, чому дідусь не розкрив хлопчику таємницю?

2

Перечитай назву тексту, що написав для тебе Василь Сухомлинський. Визнач, які приголосні звуки тверді, а які – м'які.

- Пригадай! Як позначається м'якість приголосних звуків на письмі?

М'якість приголосних звуків позначається на письмі буквами

Я, Ю, Є, І, Ї.

3

Пофантазуй! Яку сорочку може пошити осінь лісові? Опиши її.

Обнова

Сидить осінь
На горбочку,
Шие лісові сорочку.
Як пошила,
Каже: – Лісе!
Скинь стару –
В нову вберися!

Валентина Каменчук

- Знайди слова з м'якими приголосними звуками. Вимов ці слова, дотримуючись правильної вимови твердих і м'яких приголосних.

4 Визнач тему тексту.

Беріть, діти, кошики і гайда в ліс. Тільки приглядайтеся пильно. Знаєте, які гриби хитруни? З кожним грибником у піжмурки граються.

Красноголовці з осиками приятелюють. Попід ліщиною ніби крит купки нагорнув. Розгрібайте обережно! Там грузді причаїлися. А он біля пеньків хороводи водять опеньки. Учіться шукати тільки їстівні гриби!

Галина Демченко

- Назви гриби, про які йдеться в тексті. А які ще гриби ти знаєш? Як ти гадаєш, чому ці гриби отримали такі назви?
- Перепиши перші два речення. Проаналізуй, коли букви *є, ю, я* позначають м'якість попереднього приголосного, а коли два звуки. Підкресли букви, що позначають м'які приголосні звуки.

5 Розглянь таблицю твердих і м'яких приголосних звуків.

Тверді б п в м ф д т з дз с ц л н р - г г к х ж дж ч ш

М'які - - - - - д' т' з' дз' с' ц' л' н' р' й - - - - - - - -

- Назви парні тверді і м'які приголосні звуки.
- Вимов тверді приголосні звуки, які не мають м'якої пари.
- Який звук завжди м'який? Знайди слова з цим звуком у тексті попередньої вправи.
- Пригадай, які звуки бувають тільки пом'якшеними? Добери приклади з тексту.

6 Прочитай „грамоту” збирача грибів. Запам'ятай цінні поради.

Збирай тільки відомі тобі гриби. Не бери старих, перезрілих. Не виривай гриб з корінням. Не руш мох, землю з хвоєю навколо. Не збивай грибів, які тобі здаються непотрібними (особливо – мухомори, ними лікуються деякі звірі).

- Склади власні поради „Як треба збирати гриби”. Запиши. Підкресли букви, які позначають м'які приголосні звуки двома рисками, а пом'якшені – однією.

7 Перепиши, вставляючи пропущені букви.

З'явилис... опен...ки – літо скінчилос... . Вс...кий гриб у руки берут..., та не кожен у кошик кладут... . Гриби шукают... – по лісу блукают... . Де народивс... один масл...чок, там масл...та повзут... з пел...шок.

- Чому в слові *з'явились* однакова кількість звуків і букв? Знайди подібні слова.

- **Завдання-змагання.** Хто знайде найбільше „захованих“ слів у виділених словах.

8 Поміркуй! Що це за гриби? Які отруйні гриби на них схожі?

Ростут... ці гриби гніздами. Найчастіше на пен...ках, стовбурах, коренях дерев. Збирають... їх восени. Шапка в них світло-коричневого кол...ору, рудувата. Ніжка тонен...ка, луската, з білен...кою плівкою.

- **Перепиши.** Встав пропущені літери.

9 Як ти зрозумів / зрозуміла, що це – Краса, Натхнення, Радість і Таємниця? Запиши свої роздуми в книжку-саморобку.

Урок 17.

Перенос слів з буквосполученнями **йо,ьо**

1 Про що говорить тобі заголовок?

Романові яблука

Дядько Роман викохав садок. І в садку в нього справжні дива! На одній гілці яблуко сніжно-біле. А на сусідній – золотаве або й зовсім червонощоче, як циганка. Визирають яблука з-поміж листя, сміються до сонця, наливаються, спіють.

І от настав час, коли дядько Роман виходить із двору з великим вузлом. З чистої білої хустки випинається боками щось кругле. Польова доріжка сіріє поміж стérням.

Дядько ступає, де менше пилюки, на хвильку зупиняється біля межового стовпчика і шугає рукою в загадковий свій вузол. З вузла з'являється яблуко. Та яке! Червонобоке, свіже, велике, просто мов сонце вранішнє.

Дядько, ніби милуючись, потримає його перед собою і кладе обережно на стовпчику. Так він іде собі і йде – і від яблук, що кладе на стовпчики, польова доріжка змінюється на очах. Сіра, буденна, в пилюці, вона стає зовсім іншою – лежить між стернями вже весела, празникова, вся наче засвітилася від тих яблук. Іде дядько Роман і вдає, що не помічає хлоп'ят, які, мов зайчата, причаїлися в бур'яні край дороги. Насправді ж він знає,

Вікохав – тут: дбайливо виростив.

Стерня – поле зі зрізаними біля кореня стéблами.

Межовий стóвпчик – стовпчик на межі ділянок.

Шугає – тут: дуже швидко опускає руку.

Причаїлися – принішкли, стали непомітними.

що хлопчики-пастушки поблизу, що вони з хвилюванням ждуть – цілого півліта ждуть – цього незвичайного дня.

Біля одного стовпця дядько затримується трохи довше звичайного й, обернувшись, дивиться якийсь час на уквітчану яблуками дорогу. Ніби сам перевіряє: ну як воно в нього вийшло? І усмішка в нього добра, підбадьорлива. Та тільки він зникне за пагорбом, пастушки зриваються разом на ноги, щасливо мчать чимдуж до стовпця і на льоту, як вершники, схапують яскраві дарунки, що для них так розкішно вродили на голих придорожніх стовпцях.

Олесь Гончар

- Які дива були в садку у дядька Романа?
- Як мінялася польова доріжка, коли дядько Роман виходив з дому з вузлом?
- Як ти гадаєш, чому дядько Роман так діяв? Про які риси характеру говорять ці вчинки?
- Чого чекали пастушки?
- Відшукай в оповіданні рядки, де йдеться про яблука. Склади їх опис.
- Чи сподобався тобі дядько Роман? Розкажи про це в 3–4 реченнях.

Візьми до уваги!

Оповідання – це невеликий прозовий твір, у якому зображена подія чи кілька подій із життя одного чи кількох персонажів.

2

Відшукай у тексті оповідання «Романові яблука» слова з м'яким знаком. Знайди серед них такі, які містять м'який приголосний звук перед [о]. Якою буквою позначається м'якість цих приголосних?

М'якість приголосного перед О позначається знаком м'якшення (Ь).

3

Визнач тему і головну думку тексту.

Старенький дідусь Йосип восени саджав яблуні. Знайомий запитав його: – Для чого тобі ці яблуні? Довго чекати із цих яблунь плодів, і ти не покуштуєш з них яблука.

Дідусь йому відповів: – Я не спробую – інші смакуватимуть, мені спасибі скажуть.

- Знайди слово з буквосполученням йо. Вимовляй правильно сполучення м'якого приголосного [й] з голосним [о]. Наведи власні приклади слів із цим звукосполученням. Запиши їх.

Буквосполучення йо позначає сполучення приголосного [й] з голосним [о] на початку слова або складу: йодистий, гайок.

Пам'ятай! При переносі слів буквосполучення **йо, ьо** розривати не можна.

4 Перепиши речення, вставляючи пропущені літери.

Ой-ой-ой! Який багатий урожай ц...ого року зібрав мій зна...мий дядько ...осип.

- Поділи для переносу слова з *йо* та *ьо*.

5 Спиши речення, вставляючи пропущені букви.

– С...годні пограюсь, а завтра зроблю, – сказав ледачий.
– С...годні зроблю, а завтра пограюся, – сказав прац...витий.

- Як називають того, хто любить працювати? А того, хто лінується?
- Поясни, як ти розумієш зміст висловлювань. Зроби висновок.
- Пригадай, які приказки про користь праці ти знаєш.

6 Чи утворюють ці речення текст? Доведи свою думку.

Блукаючи по лісу, я трохи стомився. Присів на пен...ок, щоб відпочити, і почув позад себе бад...оре „Тук-тук! Тук-тук!” Так і є. Це дятел з-під кори жуків-короїдів та личинок витягує. Який у н...ого міцний дз...об! Справжній теслярс...кий інструмент. Завдяки ц...ому він і дупло глибоке в стовбурі може видовбати, і дістати будь-якого шкідника.

Тесляр – робітник, що займається грубою обробкою деревини, спорудженням дерев'яних будов, виготовленням простих дерев'яних меблів.

Теслярський – прикметник від тесляр.

- Спиши речення, вставляючи пропущені букви.
- Добери до тексту заголовки.

7 Прочитай народні прикмети. Які літери треба вставити замість крапок? Чому?

Спориш довго не змінює восени свого кол...ру – на щедрій врожай зернових наступного року. Якщо пол...ві мурашки витягли високі купини, то осін... і весна будуть... дощовими. Пол...ві миші переселяються до людс...ких жител восени – на сувору зиму, а весною – на мокре літо.

- Які ще спостереження з народного календаря тобі відомі?
- Спиши. У першому реченні назви трискладові слова. Поділи їх для переносу.

Подовжені м'які приголосні. Позначення їх на письмі

1

Як у серпні дбаємо, так зимою маємо
(Скорочено)

I

– Повечеряєм і одразу ляжемо спати, – кажуть бабуся, готуючи їжу. – Завтра в нас буде важкий день – почнем жито жати!

Я вже знаю, що жнива – найвідповідальніша пора року в хліборобів. Як тільки починають косити зернові, люди відкладають усі господарські справи. Треба вчасно і якнайшвидше зібрати вирощений хліб. Один жнив'яний день, мовить народне прислів'я, рік годує.

Доки готувалася вечеря, я тим часом вийняв із задвірка серпа. Він був перев'язаний клаптем *лляного* полотна. Це для того, щоб не поіржавів за зиму. Потім дістав з-під стріхи цурку – невеличку дерев'яну паличку, гостро застругану з одного боку. Нею бабуся будуть скручувати перевесла на снопах. Сьогодні вони накрутили їх чимало, вистачить усе *збіжжя* пов'язати в копи.

– Куди покласти серпа й цурку? – питаюся.

– У кошик, внучку. Там уже лежать хлібець і рушничок!

На покуті поважно стоїть виплетена з ліщинових дубців святкова корзинка. Її для цього й тримаємо.

Поруч з корзинкою лежать кетяг торішньої калини і червона стрічка.

– А це для чого? – запитую бабуся.

– Для Спасової бороди. Ти ж літом бачив, як це робилося...

Мені пригадалися торішні зажинки. Тоді бабуся також починали жнива зі Спасової бороди. На початку лану залишили кілька незжатих стебел.

Перевесло – джгут із скрученої соломи для перев'язування снопів.

Збіжжя – 1. Рослини та зерно хлібних злаків.

2. Пожитки, майно.

Покуть – в українській селянській хаті – куток, розміщений по діагоналі від печі, та місце біля нього.

Зажинки – початок, перший день жнив.

Обжинки – завершення, останній день жнив.

Василь Скуратівський – український народознавець, письменник

Потім їх обв'язали червоною стрічкою і прикрасили кетягом калини та живими квітами. Борода стояла до кінця жнив. У **останній** день обжинків її зрізали і внесли до хати. Пучечок **колосся** простояв на покуті аж до цьогорічних зажинків. Як тільки виберемо картоплю, тато розімнеть колосся в долонях і зроблять перший засів озимини.

Василь Скуратівський

- Поясни за текстом значення слів: *цурка, зажинки, Спасова борода*.
- Чи сподобався тобі старовинний звичай збирання врожаю? Що тебе здивувало? Що нового ти дізнався?
- Зроби висновок, як готувалися до жнив селяни.
- Що таке зажинки? А обжинки?
- Як ти розумієш зміст прислів'я «Один жнив'яний день рік годує»? Чи можна сказати, що воно виражає головну думку тексту?

2

Випиши з тексту виділені слова. Підкресли м'які звуки, що позначені двома однаковими буквами.

- Прочитай слова голосно. Вимовляй подовжено м'які звуки. Як вони позначені на письмі?
- Побудуй звукову модель слова *збіжжя*.

3

Випиши з вірша Грицька Бойка слова з подовженими м'якими приголосними звуками.

Всі Незнайки, Поспішайки
Хай завчать оці слова:
„Невезі...я від невмі...я
Та від поспіху бува”.

Починати й не кінчати
Нам усім не до лиця,
Бо умі...я без терпі...я, –
Наче казка без кінця.

- Побудуй звукову модель слова *уміння*. Не забудь, що подовженість звука позначається двокрапкою. Наприклад:

КОЛОССЯ – • – ! = : •

Пригадай! М'який подовжений приголосний звук на письмі позначається двома однаковими літерами. Подовження звука у звуковій моделі позначається двокрапкою.

4

Відгадай загадку. На місці крапок встав пропущені літери.

Біла ріл...я, чорне насі...ня.
Хто вміє – посіє,
Хто знає, той відгадає.

(*к н н р о п П*)

- Добери два приклади слів, подібних до слова-відгадки.
- Склади звукову модель слів із м'якими подовженими приголосними.

5 Утвори слова за зразком:

знати – *знання*

уміти – ...

читати – ...

писати – ...

малювати – ...

додавати – ...

- Склади і запиши речення з однією парою слів.
- На які питання відповідають новоутворені слова? Що це за слова?

Урок 19.

Перенос слів з м'якими подовженими звуками

1

Як у серпні дбаємо, так зимою маємо

II

Зажинки починали в будь-який день, крім понеділка. Він вважався важким для започаткування всякої важливої роботи. Жінки зодягалися по-святковому і всім сімейством вирушали в поле.

Якщо в когось із господарів був великий лан, і він не встигав вчасно зібрати збіжжя, то скликав толоку. Це дуже давня форма колективної взаємодопомоги. На неї запрошували переважно сусідів і родичів. Учасникам таких гуртів не платили, а лише ситно харчували.

Учасників жнивварської толоки називали в народі женчиками. Першою починала зажинок найстарша жінка. Їй дозволялося нажати початкового снопа. Якщо в родині була дівчина на виданні, то з його зерен мали спекти весільний коровай.

Після цього жінка зверталася до присутніх:

Ой жніте, женчики, обжинайтеся,

І на чорну хмару озирайтеся.

Господар відповідав:

– Швидше жніть до оборіжка –

Там пирогів повна діжка!

Найстарша жниця заводила зажинкову пісню, і її підтримували інші:

Впоратися – справитися, закінчити.

Гінка – смуга поля, що обробляється в один захват (загін), рядок.

Оборіг – господарська споруда для зберігання сіна або збіжжя.

Живостій, живопліт – жива огорожа, ряд густо посаджених дерев, кущів, якими щось відгороджують.

Живо, женчики, живо
Дожинайте ниву,
Будемо плести віночки
З золотої пшенички...

Впоратися зі жнивами треба було якнайшвидше. Тому сеї пори рідко хто навіть піч топив. Усі – від малого й до старого – були в полі.

Нарешті дожато останню гінку, снопи пов'язано і складено в полукіпки. Пора зрізувати бороду і плести обжинковий віночок. Його врочисто накладали найгарнішій молодиці, котра при тому приказувала:

От діждали літа
Та нажали жита,
Поставили в копки
І вдарили в гопки!

Женчики з піснями йшли через усе село до господаря, приспівуючи біля двору:

Відчиняй, пане, ворота,
Бо йде твоя робота.
Несем тобі вінки
Із золотої нивки –
Житнії, пшеничні,
Щоб були величні!

Назустріч виходив господар, низько вклонявся, приймав вінка і запрошував до хати. Гурт заспівував:

А ми насієм жита, жита,
Та поставим копи, копи,
Та ударим гопи, гопи,
Земля аж гуде,
Де громада йде!

З роботою ми впоралися надвечір. Бабуся підійшли до Спасової боро-ди, розтерли колосочка. Свіжим зерном обсіяли живостій, проказавши: „Нехай сіється-родиться на новий урожай, на дорідне зерно!”

Василь Скуратівський

- В який день починалися зажинки? Чому?
- Як одягалися селяни під час жнив?
- Поясни за текстом значення слів: *женчики, толока*.
- Як називають українці Молдови цей спосіб взаємодопомоги?
- Хто починав жажинок?
- Зроби висновок, як працювали у жнив'яну пору селяни.
- Як ти розумієш назву твору?
- Поясни походження назви місяця *серпень*.

2 Коли господар збирав толоку? Знайди у тексті речення, яке містить відповідь на це питання.

- Поділи для переносу слово *збіжжя*.

Переносити слова з подовженим м'яким приголосним звуком можна так: жи-ття, жит-тя.

3 Утвори слова з подовженими м'якими приголосними, правильно з'єднавши частини двох стовпчиків.

Гіл	- тя	Бадил	- зя
Жит	- ля	Облич	- чя
Зіл	- ся	Насін	- ля
Узліс	- ля	Галуз	- ня

- Пригадай, як можна переносити слова з подовженими м'якими приголосними.
- Поділи для переносу слова *осіннього, останнього*.

4 Прочитай прислів'я. Які букви пропущені?

Зна...я робить жи...я кращим. Важко у навча...і – легко в труді.
Є терпі...я – буде й умі...я. Дерево сильне корі...ям, а людина зна...ям.
Основа уміння – старанність.

- Як ти розумієш зміст цих крилатих висловів?
- Спиши, вставляючи пропущені літери. Подвоєні букви підкресли двома рисками.
- Слова з подовженими м'якими приголосними звуками поділи для переносу.

5 Виконай звуко-буквений аналіз слів *уміння* і *терпіння*. Користуйся пам'яткою.

Пам'ятка

Звуко-буквений аналіз слова

1. Вимов слово.
2. Поділи його на склади. Визнач, на який склад падає наголос.
3. Побудуй звукову модель.
4. Вимов окремо голосні звуки. Проаналізуй, наголошені вони чи ні. Якими буквами позначаються?
5. Вимов приголосні звуки. Які вони: дзвінкі чи глухі, тверді, м'які чи пом'якшені? Якими буквами позначаються?

6**Перепиши речення, вставляючи пропущені букви.**

З усіх скарбів зна...я найці...іше, тому що воно не може бути ні вкраденим, ні загубленим, ані знищеним.

- Продовж текст, висловивши свої міркування за темою. Запиши 4–5 складених тобою речень.
- Зроби звуко-буквений аналіз слова *знання*.

7**Спиши, вставляючи на місці крапок пропущені літери.**

Вкривається багрянцем клен. Він стоїть на узлі...і, замріяний, ніби сумує, що надійшов жовтень. Часом тихо зронить вирізьблений свій лист. Ось налетить вітер і почне безжально зривати осі...ю красу зажуреного клена, оголить його і гулятиме серед голого гі...я.

Олександр Копиленко

- Поясни правопис слів з подовженими м'якими приголосними звуками.

Урок 20.

Апостроф

Осінь у лісі

1

І

Осінь – багата пані. Зелені ліси вбирає вона в червоний, аж золотий, одяг, кожне деревце, кожен кущик, кожную билинку вкриває рясними смачними плодами: чи то яблуками, чи зеренцем, чи ягодою. Є доволі чим поживитися.

Хоч деякі птахи вже в теплі краї відлетіли, проте ще досить їх залишилося. Щебечуть вони голосно, ніби радяться між собою, як захиститись на холодну зиму!

Та більше готуються до зими лісові звірята. **Ведмідь**, цей найбільший володар наших борів, вишукує місце в глибокому яру, захищеному від холодного північного вітру, закритого від снігу густим галуззям дерев. Назносить він там *зів'ялого* листя, щоб не було вогко і твердо. Тут засне він на зиму й не розбудиться аж до весни, тепла шерсть захищає його від морозу, а виживе, власне, за рахунок придбаного восени жиру. Тепер-то йому важко ходити, але навесні стане худий і легкий.

Вовкам восени теж добре ведеться. Молодої звірини багато, є на що полювати. Про зиму вони не дбають, спати, як ведмідь, не думають. Коли

Били́нка – стебельце трав'янистої рослини, бадилі́нка.

Галу́ззя – гілля́, ві́ття, пагі́лля.

Заздалегі́дь – наперед.

Запопа́дливий – старáнний, сумлі́нний, хазяйновитий.

прийде біда, голод, збереться їх громада й піде грабувати людське добро, але взимку прийдеться їм не раз добре голодом проморитися.

А найкращий лісовий розбійник, рудий лис, вже заздалегідь забезпечується на зиму. Мудрий він і запопадливий, а любить вигоду, тому гребе собі нору в землі глибоко, де мороз йому не надокучить, вітер не досягне. Нора простора й безпечна, бо входів до неї багато, душно там.

Костянтина Малицька

- Що нового ти дізнався з тексту?

2 Перекажи текст за планом:

1. Осінь – багата пані.
2. Птахи радяться.
3. Як звірята – ведмеді, вовки, лиси – готуються до зими?

3 Знайди в тексті «Осінь у лісі» слово з апострофом. Вимов його голосно. Побудуй звукову модель цього слова.

- Які приголосні звуки – тверді чи м'які – вимовляються в слові?
- Які звуки позначає в слові буква я?
- Пригадай, коли пишеться апостроф.

Апостроф пишеться після букв, що позначають тверді приголосні звуки [б], [п], [в], [м], [ф], [р] перед буквами **я, ю, є, ї**, які позначають два звуки [йа], [йу], [йе], [йі]. Наприклад: **п'ять, в'ю, м'ята, пір'я, з'їм.**

4 Утвори із розсипаних слів прислів'я і запиши його.

пташки, п'ють, слізки, Ранні, ллють, пізні, а, росу.

- Про кого можна так сказати?
- Проаналізуй, скільки звуків позначає буква ю у словах *п'ють, ллють*. Склади звукові моделі цих слів.

5 Продовж самостійно оповідання.

Коли Дем'яно був ще зовсім малим хлоп'ям, дуже любив бігати до дідуся Лук'яна. Тільки через подвір'я – і до дверей старої хати. А над дверима – ластів'яче гніздо. Самих ластів'ят не видно, тільки голівки виглядають з широко роззявленими, завжди голодними ротиками.

Пам'ятаю, одного разу мале пташеня випало з гнізда...

- Випиши слова з апострофом і поясни його вживання. Поділи ці слова для переносу.

6 Склади прислів'я. Що пропущено в словах?

Осінь збирає,
Працєю більше –
У працюючого
П...ятками киває,

обличчя рум...яне.
а зима з...їдає.
бо діла не має.
пам...ятатимуть довше.

- Як ти розумієш зміст прислів'їв?
- Запиши прислів'я правильно.

Урок 21.

Перенос слів з апострофом

1

Осінь у лісі

II

Козулі та олені не журяться про зиму. Ані збирати сіно, ані громадити листя вони не можуть, але знають добре, що під снігом залишиться мох, що його буде можна вигребти ратицями. І часто залишають люди в лісі або під лісом копиці сіна, тож буде чим взимку поживитися без труднощів.

Іншої думки запопадлива **білочка**. Цілу осінь працює вона пильно та раз-по-раз зносить смачні горішки до своєї комори. А на зиму ще шишки на деревах залишаться. І вони теж білочці пригодяться, якщо горішків не вистачить.

Їжак риє собі між корінням дерев глибоку нору, захищену від вітру й снігу і добре вкриту від лісових розбійників. Там мохом і листям стелить він собі восени м'якеньке лігво й засинає смачно на цілу зиму.

До лісових мешканців належить і дикий **кабан**. Не дбає він про те, щоб на зиму придбати поживу, а восени, коли внадиться на поле, засаджене картоплею, наробить людям великої шкоди. У лісі живиться жолудями, корінцями, а взимку не раз добре відчуває голод. І про лігво він не дуже дбає, бо густа щетина і груба шкіра оберігають його від морозу.

Мурашки й дикі **бджоли** зимують у своїх мурашниках і бортях. Відчувають вони прихід зими й забезпечуються перед нею, як уміють.

А одного дня випаде перший сніг. Біло й тихо всюди – природа відпочиває.

Внадиться –
призвичаїться часто
заходити.

Бортъ – найпростіший
вулик, який
влаштовують бджоли в
дупли або в колоді.

Костянтина Малицька

- Як готуються до зими: 1) білочка, 2) їжак, 3) дикий кабан, 4) мурашки та 5) дикі бджоли?

2 Що ти знаєш про підготовку до зимівлі інших тварин?

3 Розкажи, про що ти мрієш. А про що мріє хлопчик?

Мрія

Як виросту – збудую хату,
На хаті колесо *приб'ю*,
А там я поселю крилату
Лелечу клекітну *сім'ю*.

Дмитро Павличко

- Поясни вживання апострофа.
- Пригадай, як переносяться слова з апострофом.

Пам'ятай! При переносі слів апостроф не відокремлюється від попередньої букви!

4 Відшукай у тексті «Осінь у лісі» слово з апострофом. Поділи його для переносу.

5 Спиши перші два рядки. Поясни вживання апострофа.

Літом ластівка літає,
Ластів'ят малих навчає:
„Не лінуються, ластів'ята,

Вчіться літечком літати,
Бо, як літо відлітує,
Ми за море помандруєм!

Галина Чубач

- Знайди речення зі звертанням. Прочитай, виділяючи звертання голосом.
- Поділи для переносу слово *ластів'ята*.

6 Прочитай. Добери до слів споріднені слова з апострофом. Запиши за зразком:

ластівка – ластів'я, дрова – дров'яний.

Голуб – ...;

солома – ...;

горобець – ...;

соловей –

- Поділи слова для переносу. З двома з дібраних слів склади речення.

7 Добери до тексту заголовок.

Лелека живе на старому в...язі. Прибігають до в...яза хлоп...ята – Гриць і Миколка. Витанцьовують під деревом і гукають:

– Лелеко, лелеко, до осені далеко?
А птах нахилиє дзьобату голову, дивиться на дітей. А потім починає клекотати.

Про що він клекоче? Спробуй, розбери.

За Василем Чухлібом

- Пофантазуй, про що клекоче лелека.
- Спиши перші два речення. Поясни вживання апострофа.

Урок 22.

Повторення і систематизація вивченого

1

На минулих уроках ти дізнався, як готуються до зими звірі. А як готуються комахи?

2

Коник-стрибунець

Пильний коник-джигунець
Зробив скрипку із крилець
Та й ну собі грати,
Літо вихваляти.

Трілі, трілі, трілілі,
Маю скрипку на крилі.
А мурашка не така,
Не гуляла гопака,

Лиш про зиму дбала
І харчі збирала.
На те й розум Господь дав,
Щоб про завтра пам'ятав.

Аж минули теплі дні,
Полили дощі дрібні.
Сонце пізно сходить
І скоро заходить.

Ні травиці, ні листків,
Коник з голоду зомлів.
Напівмертвий, півживий
Він застукав до дверей:

– Мурашко, нанашко,
Газдинечко, свашко, –
Трілі, трілі, трілілі,
Дай щось їстоньки мені.

А вона йому на те:
– От, базікаєш пусте!
Навесні і вліті
Ти блукав по світі.

Натерликався тірлі,
Затанцюй тепер собі!

Богдан Лепкий

- Яким змальовується в байці коник?
- А мурашка?

- Яку пораду дала мурашка коникові?
- Знайди в байці повчальні висновки і поясни їх.
- Вивчи байку напам'ять.
- Підготуйтеся до читання байки в особах.

3

Спиши, вставляючи пропущені букви.
Поясни вживання м'якого знака.

Візьми до уваги!

Байка – це невеликий, часто віршований твір, що містить повчальний висновок.

Осінь...

Небеса прозорі,
Мов глибін... ріки.
Падають.., як зорі,
З явора листки.

А над полем нитка
Дзвонит..., як струна.
Зажурилас... квітка –
Чує сніг вона.

Дмитро Павличко

- У другому реченні підкресли підмет і присудок.
- Склади звукову модель слова *дзвонить*.

4

Передай головну думку тексту своїми словами.

Один із небезпечних ворогів лісу – вогонь. Причини лісових пожеж різні: блискавка, сонячне проміння, що проникає через уламки скла на сухе галуззя, мох, недогашені багаття.

Треба спиняти тих, хто шкодить зеленим насадженням, залишає після себе сміття, псує дерева, недбайливо поводить у лісі з вогнем.

- Випиши слова з подовженими м'якими приголосними. Пригадай, як можна переносити слова з м'якими подовженими приголосними. Поділити ці слова для переносу.

5

Спиши. Де треба, встав апостроф чи м'який знак, і відгадай загадку.

Стоїт... верба серед села,
розпустила пір...я у кожне подвір...я.

(Д, а, о, р, о, з)

- Знайди слова з ненаголошеним звуком [e]. Поясни його написання.

6

Вивчи напам'ять скоромовку.

Хом'ячок тягнув пір'інку,
Хом'ячиха – теж пушинку.

Так по крихті позбирали
І на зиму ковдру мали.

- Запиши скоромовку з пам'яті. Поясни вживання апострофа.
- Скільки звуків позначає буква **я** в слові *хом'ячок* і в слові *тягнув*? Поділи ці слова для переносу.

Запитання і завдання для повторення

1. Чим відрізняється звук від букви?
2. Пригадай і назви букви в алфавітному порядку.
3. На які дві групи поділяються звуки української мови?
4. Скільки голосних звуків у нашій мові? Якими буквами вони позначаються?
5. Наведи приклади букв, що вживаються для позначення приголосних звуків.
6. Якими бувають приголосні звуки?
7. Як позначається м'якість приголосних перед *о*? Наведи приклади.
8. Як на письмі позначаються подовжені м'які приголосні?
9. Коли вживається апостроф?
10. Пригадай правила переносу слів із рядка в рядок.

Урок 23.

Повторення і систематизація вивченого

1 Який заголовок можна дібрати до тексту?

Настало так зване бабине літо. Цього року було воно пізнім. А його чекали не лише старі дерева та звірі і птахи, але й молоді павучки. Тільки-но встояла тепла днина, вони відразу ж стали випускати павутину. Довгу-предовгу. Подув легенький вітерець і відірвав її від гілочки. А разом з нею й павучка. І поніс його у незвідані краї. Чим далі павучок відлетить од дуба – тим щасливіший. Бо на дубі й довкола нього їх, павучків, надто багато зібралося. Ось і розлетілися вони навсебіч, щоб освоювати нові угіддя.

Угіддя – тут: землі.

За Анатолієм Давидовим

- Випиши слова з м'яким знаком. Знайди серед них такі, які містять м'який приголосний звук перед *[о]*. Якою буквою позначається м'якість цих приголосних?
- Знайди слово з буквсполученням *йо*. Вимовляй правильно сполучення м'якого приголосного *[й]* з голосним *[о]*. Наведи власні приклади слів з цим звукосполученням. Запиши їх.

2 Напевне, ти не раз бував у цирку. А чи здогадуєшся ти про те, що у лісі є свій цирк? Прочитай виразно вірш і про все дізнаєшся.

Лісовий цирк

Між деревами на павутинці
Походжали жуки-сміливці.
Хрущик, ніби мотоцикліст,
Мчав по колу, аж тьохкав ліс.
Всім відомий силач – комар
Зразу трьох синів підіймав.
Равлик-фокусник в мить єдину
Із листочка робив хатину.
А прозорі бабки літали
І в долоньки аплодували.

Н. Демихівська

- Випиши слова з буквосполученнями **ьо**. Чому буква **ь** стоїть перед **о**?

3

Уважно роздивися малюнок і пригадай свої спостереження під час прогулянок у парку.

- За малюнком, власними спостереженнями і планом напиши твір. Використовуй слова з довідки.

Довідка: недавно, сільський (міський) парк; день сонячний, привітний; повітря тепле, запашне; дощі ще не ллють; щедро розмалювала, золотом сяють, плетуть, годують, милуються; діти веселі, щасливі, тому що.

П л а н

<i>Зачин</i>	1. Куди прийшли діти?
<i>Головна частина</i>	2. Яка стоїть погода? 3. Яка трава? Яке листя на деревах? 4. Що роблять діти?
<i>Кінцівка</i>	5. Який у них настрій? Чому?

4

Розвиваємо творче ставлення до письма.

Створи саморобну книжку за змістом оповідання Костянтини Малицької «Осінь у лісі». Напиши, що цікавого ти дізнався про зміни, які відбуваються в природі і в житті лісових мешканців з приходом осені. Доповни свою книжку віршами, загадками, прислів'ями та приказками, власними малюнками або аплікацією.

ДУМАЮ. МІРКУЮ. АНАЛІЗУЮ

ТЕКСТ

Урок 24.

Текст. Ознаки та якості тексту

1 Як ти гадаєш, що означає слово *думати*?

Думати – значить аналізувати, порівнювати, знаходити спільне й відмінне, робити висновки.

2 Працюємо колективно! Прочитайте і відгадайте загадку.

Найшвидше вона літає,
Хоч ніяких крил не має.
За одну лише хвилину
В космос прокладе стежину.

То повільна, то кваплива.
А без неї неможлива
Жодна мова і наука.
Що за диво оця штука?
(Д, а, м, у, к)

міркувати

роздумувати

МИСЛИТИ

3 До чого закликає нас автор?

Розум, знання і сила

Знання – це гість, а розум – це хазяїн,
у добрій спілці треба жити їм.
Хто має розум і багато знає, –
той буде довше сильним і міцним.

А сила, що без розуму, – недужа,
бо все робити буде навмання.
Тож для творіння, для роботи,
Друже, виховуй розум і бери знання.

Дмитро Гулія

Спілка –
зв'язок,
співдружність.

Навмання –
без мети,
наосліп,
будь-куди.

- Як ти розумієш перший рядок вірша?

- Сформулюй головну думку твору.

Візьми за правило! Читаєш текст – насамперед з'ясуй значення нових чи незрозумілих слів.

4

Про що йдеться в кожному реченні? Чи становлять ці речення зв'язний текст? Чому ти так думаєш?

Якщо ми уважно придивимося, то помітимо чимало цікавого навколо себе.

Кожне дерево, квітка, комаха мають свою мову. Тихо розмовляє зірка з полем, хмарина з річкою, пташка з лісом... Прислухаймося. Природа нам про все розповідає. Треба тільки навчитися чути і розуміти її дивну і мудру мову.

Об'єднані за змістом речення становлять *текст*. У тексті завжди про щось повідомляється, розповідається. Це його *тема*. *Мета* тексту – те, заради чого автор його написав (чого навчає, до чого закликає нас цей текст).

5

Працюємо колективно! Прочитайте і відгадайте вірш-загадку.

Хто в хатці живе?

Побачила вчора й злякалася трішки:
 На спині – хатина, під стріхою – ріжки.
 Ті ріжки ворущаться, наче антени,
 І вказують шлях із хатини до мене!
 – Хто ж мешкає в ній – риба, птиця чи звір?
 Ой, краще швиденько заскочу у двір,
 Сховаюсь отут, за кущами малини,
 Дивитися буду на дивну хатину:
 Чи їздить, чи ходить, колеса чи ніжки?
 Та в хатці злякались – сховались ріжки...
 Я довго сиділа в малині зеленій,
 Дивилась на хатку, а хатка – на мене.

Любов Голота

- Чи одразу ви здогадалися, про кого цей вірш?
- Яку іншу назву ви дали б йому? Чи була б це тоді загадка?
- Доведіть, що це текст.
- Визначте тему і мету тексту.
- Знайдіть речення, в яких описується равлик. Прочитайте.
- Пригадайте, що ви знаєте про равликів. Розкажіть.

6

Працюємо колективно! Давайте разом складемо веселу казочку про равлика.

- Спочатку пригадаємо, що називається текстом.
- Які ознаки тексту нам відомі?

Зв'язані за змістом речення утворюють текст. До тексту можна дібрати заголовок.

- Доберіть назву і запишіть текст.

7

Порівняй, у якому тексті про виноградного равлика розповідається точно, а в якому образно.

I. Жив-був Равлик. Звичайнісінький, а проте дуже високої про себе думки. А все через будиночок. Адже жодна жива істота на світі не носить на собі будиночка, як Равлик. Будиночок його і від ворогів захищає. В ньому він і від дощу, і від спеки ховається. У будиночку й після обіду відпочиває. І чим особливо будиночок хороший: куди господар – туди й він.

II. Виноградний і садовий равлики живуть на землі. Виноградний, крім іншого листя, охоче поїдає виноградне. Живе він у листяних лісах, густих чагарниках, у черепашці, ширина й довжина якої може становити близько 5 см.

Олександр Бродський

- Визнач тему і мету кожного тексту.

Зверни увагу! Про один і той самий предмет, явище, подію можна розповісти по-різному.

8

Познайомся ближче з равликом-прудовиком. Зверни увагу, що мета тексту – описати зовнішній вигляд тваринки.

Равлик-прудовик живе у воді. Черепашка в прудовика невелика – до 7 см завдовжки. У ній може бути 4–5 закруток, гострий верх і великий отвір унизу. Крізь цей отвір висуваяться нога й голова.

На голові розміщені рот, двоє щупалець і двоє очей.

- Перепиши опис равлика.

Учись знаходити подібність і відмінність між різними предметами, явищами, рослинами, тваринами.

9 **Попрацюй самостійно. Продовж розповідь.**

Одного разу я побачив/побачила равлика...

- Доповни текст, відповідаючи на питання:
 1. Де я побачив/побачила равлика? Коли побачив/побачила?
 2. Який був равлик?
 3. Чим він вразив мене?

- Запиши текст. Добери до нього заголовок.

Урок 25.

Заголовок тексту. Його головна думка

1 **Відгадай загадку.**

*Він – не вершник, а зі шпорами,
Його одяг – з узорамми.
Час він знає, як і люди,
Сам – не сторож, а всіх будить.*

2 **Прочитай заголовок казки. Про що він тобі говорить?**

**Про півника та курочку
і про хитру лисичку**

Були собі півник та курочка.

Набридло їм дома сидіти, і пішли вони мандрувати по світу.

Ось ідуть вони зеленим гаєм, навколо вітрець куці колихає, на куцах зеленіє свіже листячко, а між ним ягідки, як червоне намистечко. От курочка й каже:

*Півнику-когутику,
зламай мені прутик,
з зеленими листочками,
з червоними ягідками.*

Тільки півник хотів зламати, а з-під куща зайчик із своєї хати:

– Хто-хто тут ходить по моєму гаю? Хто-хто мої кущики ламає?

Злякався півник:

– Ходім, каже, далі. Тут якісь звірі живуть небувалі, і вуха в них довгі, і самі вони сірі. Мабуть, це дуже страшні звірі.

Пішли вони далі зеленим гаєм. Навколо вітрець кущі колихає. На кущиках горішки і зелене листя.

А курочці дуже хочеться їсти.

От вона знову і просить:

Півнику-когутику,
зламай мені прутик,
де листя зеленіше,
де горішки рясніше.

Тільки намірився півник зламати, а з дерева білочка із своєї хати:

– Хто-хто тут ходить по моєму лісі? Хто гілки ламає на моєму горісі?

Злякався півник:

– Ходім краще далі. Бачиш, які тут звірі зухвалі. І вуха в них китицями, і хвіст пухнастий. Мабуть, хочуть на нас напасти.

Пішли вони далі зеленим гаєм. Навколо вітер дерева колихає, під деревами рясна травичка, а на деревах листя й смачні кислички. А курочка вже не може терпіти, почала півника знову просити:

Півнику-когутику,
зламай мені прутик,
хоча б невеличкий,
хоч дві кислички!

Насмілився півник, почав ламати. Аж тут лисичка виходить з хати, така ласкава, розпушила хвостик:

– Ах, прошу до мене в гості! Ось відпочиньте в моїй хатинці – у мене є тут для вас гостинці, найкращі яблучка, смачні горішки. У вас, напевно, стомились ніжки, бо ви далеко йшли по гаю. А я давно вже на вас чекаю.

Півник та курочка дуже зраділи:

– Ой, які ж тут звірі хороші та милі!

А хитра лисичка міркує собі: „Це ж мені буде добрий обід”.

Ось дала вона їм гостинців, лишила їх у своїй хатинці, а сама побігла по вовка-сусіда, щоб запросити його до обіду.

Півник і курочка добре поїли і відпочили і так звеселіли, що півник навіть почав співати.

Тут саме зайчик біг мимо хати. А зайчик насправді був дуже добрий.

– Ти, – каже, – півник, занадто хоробрий. Хіба ти не знаєш цієї лисиці? Ось буде тобі за оті кислиці!

А півник та курочка не ймуть йому віри:

– Та тут же такі хороші звірі!

Коли це білочка – плиг та плиг. І враз у віконце побачила їх. А білочка теж була зовсім не зла.

– Тікайте, – каже, – швидше з цього кубла. Бо ця лисиця страшна та хижа, вона вас обох заріже.

Тут виглянув півник на подвір'я, а на подвір'ї – куряче пір'я...

– Ой, ой, треба й справді мерщій тікати!

А вже лисиця йде до хати, і вовк за нею, страшний та хижий. Іде й радіє, що буде їжа.

Тільки стали вони на поріг, а півник та курочка в віконце – плиг! Та під кущами, під деревами та рясноцвітними муравами – мерщій додому! Та ледве встигли!

А вовк з лисицею бігли, бігли – та не знайшли під кущем і сліду.

І залишилися без обіду.

Зухвальий – той, хто не виявляє до інших належної уваги; нахабний.

Наталя Забіла

- До слів *набридло, мандрувати, гостинці, мерщій* доберіть слова, близькі за значенням.
- Назви дійових осіб казки. Визнач серед них позитивних і негативних.
- Як зображає авторка позитивних героїв і як – негативних?
- Перечитай усі три прохання курочки. Скажи, чим кожне з них відрізняється.
- Чому півник і курочка не могли зразу повірити зайчикові та білочці, що лисиця є не такою, якою була при першій зустрічі?
- Як ти гадаєш, для чого письменниця розповіла нам цю казку?
- Чи навчила вона тебе бути обережним / обережною?
- Визнач головну думку та мету тексту.

Головна думка тексту – це те найважливіше, що хотів нам сказати автор.

3 Над чим замислюється хлопчик?

Думаю, думаю, думаю...
Ліплять під стріхою гнізда
малі серпокрьильці –
Навіщо?
Човен гойднувся на хвильці
Чому це?
Сіються в небі зірки,
Наче дощик,

Вітер хмаринку полоще –
Навіщо?
Думаю, думаю, думаю...
Загадок стільки!
А я ще так мало знаю...
Виросту скоро
і все розгадаю.

Муса Галі

- Як ти гадаєш, чому поет називає ластівок *серпокрьильцями*?
- Який заголовок можна дібрати до вірша?

Пам'ятай! Заголовок може відбивати тему чи головну думку тексту.

Зрозуміти це допоможуть питання:

Про що або про кого розповідається?
(Тема)

Чого навчає цей твір?
(Головна думка)

4

Поміркуй, який із заголовків найбільшою мірою розкриває тему тексту Олександра Лук'яненка: „Горобець у шпаківні”, „Зухвалий горобець”, „Як горобець захотів Шпаком стати”.

Ладнали шпаківню для Шпака, а оселився Горобець. Розкошує зухвало з Горобчихою, горобенят вивели. Живуть. Ну, коли вже так сталося, – живіть здорові.

Але Горобцеві того мало.

– Живу в шпаківні, – хвалиться всім, – ото ж і величайте мене надалі Шпаком.

– Горобчику, любчику, – умовляють його інші птахи, – схаменися! Ти ж проти Шпака дрібняк, і масть не та, й заспівати, як він, не втнеш...

– Пусте. Шпаківню маю – значить, Шпак, – затявся на своєму Горобець.

Вуха всім процвірінькав, але дарма, бо серед птахів заведено твердо: живи ти хоч у шпаківні, хоч в орлиному гнізді, а Горобець є Горобець – Горобцем і називатимуть.

- Порівняй обидві казки. Чим вони схожі? Чого вони нас навчають?
- Знайди речення, в якому висловлена головна думка тексту. Запиши його.

5

Запиши відповіді на питання.

1. Чи часто тобі доводиться зустрічати горобчиків?
2. Де вони гніздяться?
3. Чим вимощують свої гнізда?
4. Чим живляться?
5. Як живуть – зграйками чи поодинці?
6. Чи приносять горобці користь?

- Чи вийшло у тебе зв'язне висловлювання?
- Яка його тема? Мета? Головна думка?
- Добери до нього заголовок.

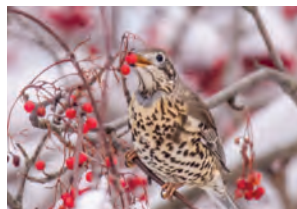

Урок 26.

Текст-розповідь, опис, міркування

1 Розглянь світлини. Хто на них зображений? Що ти знаєш про цих птахів?

2

Ощадливий дрізд

Якось узимку я глянув у вікно й застиг від несподіванки: на гілці горобини гойдався красивий сірий птах. „Хто ж це?” – роздумував я. Птах почав клювати мерзлі ягоди, і я здогадався – то дрізд-горобинник! Та він раптово зник. Лише хвилин через десять знову ласував примороженими плодами. Затамувавши подих, я стежив за кожним його рухом. Одне мені, щоправда, не сподобалось – як дрізд не по-хазяйськи розтринькував ягоди: одну проковтне, іншу відкине, і так, поки не втамував голод.

Я ще тоді подумав: коли так ягідками смітити, нічим буде і до весни дожити. А йому хоч би що, вісім ягід з'їв, вісім додолу кинув. І щоб, бува, інші дрозди не зазіхали на його рясну горобину, він усе перелітав на протилежний кінець двору... і всім своїм виглядом показував пташкам: нічого сюди літати, сам сиджу голодний і холодний...

Але коли сонце пригріває, сніг під горобиною підтає, осідає, то ті ягідки, які дрізд кидав на землю, з'являються на світ цілі-цілісінькі, наче щойно з гілки зірвані.

Значить, дрізд-горобинник не смітив ними, як мені спершу здалося. Він ощадливо тримав їх у снігових заметах, аби було що їсти пізніше. Розумна пташка!

Застиг – завмер.

Розтринькував – тут: розтрачав, розкидав.

Поки не втамував голод – поки не наївся досита.

Костянтин Наріжний

- Чи згодний ти з назвою оповідання?
А, може, тобі хотілося б назвати його якимось інакше?
Запропонуй варіанти своїх заголовків.

- Визнач, до якого типу належить цей текст. Доведи, що не помиляєшся.
- Від чийого імені ведеться розповідь?
- Спробуй передати зміст тексту від третьої особи однини: замість *Я* підставляй у реченнях слова: *автор, він, йому*.

А чи знаєш ти, що у гніздовий період дрозди чорні тримаються парами, а взимку гуртуються у невеличкі групи? Живуть чорні дрозди в лісах, а останнім часом призвичаїлися до міста і стали справжніми урбаністами.

3

Яких птахів ти спостерігав? Чим вони тебе здивували? Відгадай загадку і дізнаєшся, про якого птаха ми будемо говорити далі.

Довгонога, черно-біла,
У гніздо на хату сіла.
Довгим дзьобом,
Знай, туркоче,
Ніби щось сказати хоче.
– Де ж це ти була?
– Далеко!
– Як зовуть тебе?
– ...!

4

Добери до тексту заголовок.

Однієї весни пара бузків поселилася на хаті нашого сусіди. Вони заходилися виводити бусленят. Коли знайшлися яйця, сусідський хлопчак видерся на дах і замість буслиного яйця поклав качине.

Бусли не помітили, що яйце не їхнє. А коли вивелися молоді, тоді й сталося лихо. Аж тепер бусел доглянув, що у їхньому гнізді негаразд: одна дитина як дитина – бусленя, а друга – каченя, щось чуже.

Він день і ніч гасав по гребені даху зі страшним клекотом: „Зрада! Зрада!” А буслиха стояла край гнізда й мовчки умирала.

Потім він злинув у небо і, склавши крила, каменем упав на подвір'я. Через хвилину те ж саме зробила буслиха. Заплатили смертю за легковажність хлопчика.

З того часу бузьки не прилітали більше в наше село.

За Борисом Харчуком

- Коли відбувалися події в тексті?
- Яка біда скоїлася в бузьковій сім'ї?
- Як відреагували на підміну яйця бусел і буслиха? Зачитай.
- Який це текст – розповідь, опис чи роздум (міркування)?
Перш ніж відповісти, збір свої думки з таблицею.

У процесі спілкування ми використовуємо різні типи висловлювань.

Розповідь	Опис	Міркування
Коли хочемо щось повідомити, розповісти, відповідаємо на питання <i>що робили? що сталося?</i>	Коли описуємо когось чи щось, відповідаємо на питання <i>який? яка? яке? які?</i>	Коли доводимо щось, роз'яснюємо, відповідаємо на питання <i>чому?</i>

5

Згадайся, кого описано в тексті. Як називають цього птаха у вашій місцевості?

Цей птах зустрічається і в Молдові, і в Україні. Ноги й дзьоб у нього довгі, червоні. Пір'я біле, як сніг. А кінчики крил і хвоста чорні. Статура горда.

- Визнач тип тексту. Доведи свою думку (при потребі користуйся таблицею).
- Повернись до загадки з вправи № 3. До якого типу тексту вона належить? Доведи.
- Спробуй скласти самостійно загадку про улюбленого птаха. Загадай свою загадку друзям.

6

Добери до тексту заголовок.

Гніздо – це пташиний скарб. Воно надійно сховане в траві чи листі.

Ячка в ньому – як жменя сяючих коштовностей. У гнізді сплюхи – вони білуваті, ніби мармур, у гнізді плавунчика – переливчасті, як перлини. У гнізді співочого дрозда схожі на яхонти. Та що яхонти й перли – вони ж мертві! А в ячках майбутні пташенята і тисячі тисяч майбутніх пісень.

Одним відрізняється пташиний скарб від справжнього: його не можна торкатися.

Тільки незайманий, тільки незнайдений принесе він радість.

Микола Сладков

- Який це текст за типом?
Міркуй так. Це текст-міркування, тому що в ньому є теза, докази і висновок:

1) гніздо – це пташиний скарб	теза
2) в ячках майбутні пташенята	докази
3) його не можна чіпати	висновок

Скарб – коштовність, цінність.

Яхонт – цінний, мінерал, сапфір, рубін.

7 Поміркуй над питанням: „Чому гніздо – це пташиний скарб?”.

Будуючи відповідь, використовуй такі слова:
я знаю, що ... ; можливо, це ... ; це, безумовно, ... ; саме тому

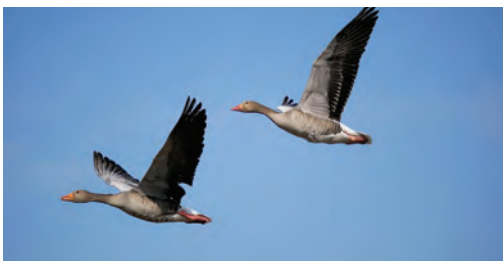
- Відповідь-міркування запиши.

Урок 27.

Побудова тексту-розповіді та тексту-опису

1 Розглянь малюнки. Які птахи на них зображені? Що ти про них знаєш? Розкажи.

2

Гуси

Василько побачив ключ диких гусей, що летіли високо в небі.

Василько. Чи можуть так само літати наші свійські гуси?

Батько. Ні.

Василько. Хто ж годує диких гусей?

Батько. Вони самі шукають собі поживу.

Василько. А взимку?

Батько. Як тільки настає зима, дикі гуси відлітають од нас у теплі краї, а навесні повертаються знову.

Василько. Але чому свійські гуси не можуть літати так само добре й чому не відлітають вони від нас на зиму в теплі краї?

Батько. Бо свійські тварини втратили вже трохи колишню спритність і силу, і чуття в них не такі тонкі, як у диких.

Василько. А чому ж так сталося з ними?

Батько. Тому що люди про них піклуються і відучили їх користуватися їхніми власними силами. Із цього ти бачиш, що й люди повинні старатися самі робити для себе все, що тільки можуть. А діти, які покладаються на послуги інших і не привчаються самі робити для себе все, що можуть, ніколи не будуть сильними, розумними й спритними людьми.

Василько. Ні, тепер я старатимуся сам усе робити для себе, а то ще й зі мною, чого доброго, може статися так само, як і з свійськими гусьми, що розучилися літати.

Костянтин Ушинський

- Пригадай, що таке діалог.
- Уважно перечитайте розмову батька з сином. Що цікавило хлопчика?
- Що йому на це відповів батько?
- Який висновок зробив для себе Василько?
- А що ти робиш для того, щоб бути сильним, розумним і спритним?

3 Прочитай текст. Добери до нього заголовок.

Побачили пташки, як лугами і берегами підкрадається Осінь. Почали її благати:

– Зачекай, Осене, ще хоч кілька днів, поки в наших діток крильця окріпнуть.

– Не можу довго чекати, настає мій час. Он уже по долинах туман стелиться.

Сидить Осінь у садку. Як зітхне, так яблука і почервоніють.

А пташки довго та тривожно про щось радяться...

– Прощавай, красуне! Спасибі, що дала час зібратися в дорогу.

Полетіли перелітні пташки далеко за море до молодшої сестри Осені – Літа.

- Про що просили перелітні пташки Осінь?
- Визнач тип тексту.
- Знайди у тексті речення, де пташки звертаються до Осені. Пригадай, які правила використання звертання ти знаєш.

4 Визнач тему тексту та його тип.

Журавлі *збираються* у вирій. У далекі теплі краї. А там отруйні змії *водяться*. От старі й навчають своє потомство полювати на тих змій. У нас змій мало, більше вужі водяться. Та й тих нелегко впіймати. Тож старі журавлі і приловчилися до кори. Он як кидають!

За Володимиром Титаренком

- Як журавлі навчають молодняк полювати на змій?
- Який із заголовків – „У вирій”, „Прощай, журавлику”, „Винахідливі журавлі” – найбільше відповідає змістові тексту? Чому?
- Прочитай виділені слова. Як правильно вимовляти буквосполучення *-ться*? Добери свої приклади.

5 Прочитай і відгадай загадку.

Вірно людям я служу, їм дерева стережу.
Дзьоб міцний і гострий маю, шкідників ним добуваю.

- Склади звукову модель слів *дзьоб, маю*.

6 *Працюємо колективно!* Якого птаха описано в тексті? Зверніть увагу на те, яка в нього голівка, спинка, крила, кігтики, хвіст, дзьоб.

На трухлявому стовбурі вмостився... . Як гарно він убраний! Голівка і спинка чорні, на потилиці червона пляма. А на чорних крилах білі плямочки і смужечки.

Усівся ... прямо на стовбур. Зачепився за нього гострими кігтиками, обіперся на жорсткий хвіст і давай стукати по стовбуру міцним дзьобом.

За Григорієм Скребицьким

- Перекажіть текст.
- Знайдіть слова з м'яким знаком. Скільки в них звуків і скільки букв? Вимовте звуки і назвіть букви.

7 *Працюємо колективно!* Чи знаєте ви, як провести спостереження за птахом? Допоможе вам у цьому план-опора.

План-опора опису птаха

1. Яка величина птаха?
2. Яке забарвлення?
3. Які в нього дзьоб, крила, хвіст?
4. Як розташовані пальці на лапках?
5. Як він тримається за стовбур дерева?
6. Як добуває собі корм?

- Розгляньте уважно малюнок до тексту з попередньої вправи.
- Користуючись планом, опишіть: дятла (I варіант); будь-якого іншого птаха (II варіант).

8 Розглянь малюнок.

- Користуючись пам'яткою з попередньої вправи, опиши:
 - а) гуся;
 - б) папугу.

Урок 28.

Елементи й ознаки тексту-міркування

1 Прочитай акровірш.

Хата мною багата.
Людам вірний я друг.

І коли я вже в хаті –
Буде й пісня навкруг.

- Що ти уявляєш собі, коли говориш про хліб?
- Чи знаєш ти, який шлях проходить хліб до нашого столу? Розкажи, хто працює, щоб щодня ти куштував смачний окраєць.

- Люди яких професій вирощують і печуть хліб? Які етапи не вказані на малюнках? Розкажи про них.

2

Три хлібини

(Народна притча)

Один ще не зовсім старий чоловік щодня купував у магазині три хлібини.

– Скажіть, добродію, навіщо ви щодня берете три хлібини? У вас сім'я дуже велика? – з цікавістю запитав продавець.

– І так, і ні... – відповів чоловік. – Розумієте, одна хлібина щодня потрібна нам, другу – позичаю, а третьою виплачую свій борг.

– Цього я не можу зрозуміти! – покрутив головою продавець.

– Не може бути, щоб людина одночасно позичала комусь і виплачувала свій борг!

– А розуміти тут нічого! – сказав чоловік. – Одну хлібину ми самі з'їдаємо, другу дітям даємо в борг, позичаємо, а третю своїм батькам віддаємо: цим свій борг сплачуємо.

- Чого не міг збагнути продавець? Дай відповідь словами тексту.
- Що йому відповів чоловік? Прочитай.
- Як ти зрозумів ці слова?
- Чого нас навчає ця притча?

Візьми до уваги!

Притча – твір повчального характеру, змістом близький до байки.

3 Прочитай прислів'я і приказки.

На чорній землі білий хліб родить.

Хліб – над усією їжею пан.

Будеш шанувати батька і матір, дізнаєшся шани від свого сина.

Шануй старих – молоді тебе пошанують.

- Які з них, на твій погляд, близькі за змістом до прочитаної притчі? Чому? Доведи.

4 Працюємо колективно! Про що йдеться в тексті?

Хліб – символ життя. Здавна він у великій пошані в народі.

Він завжди лежав на столі, бо без нього не обходиться жодна страва. Хліб є символом добробуту і гостинності. Розділити з кимось хліб-сіль – означало подружитися, побрататися.

Берегти і поважати хліб, шанувати людей, які працюють, батьки привчають дітей змалку. Знай, дитино, що хліб не з неба паде!

- Визначте тип тексту. Свою думку доведіть.
- Які ознаки тексту-міркування вам відомі?
- Знайдіть речення, в яких висловлена теза.
- Про що ми дізнаємося з висновку? Зачитайте.
- Докази запишіть.

5 Підготуйся до читання казки в особах.

Корова, кінь і пес

(Українська народна казка)

Корова, кінь і пес засперечалися між собою, кого із них господар більше любить.

– Звичайно мене, – каже кінь, – я йому плуга й борону тягаю, дрова з лісу вожу, він сам на мені в місто їздить. Пропав би він без мене.

– Ні, господар більше мене любить, – каже корова, – я все його сімейство молоком напуваю.

– Ні, господар більше мене любить, – гарчить пес, – я йому хату стережу.

Вислухав господар цю суперечку та й каже:

– Перестаньте сваритися, всі ви мені потрібні, і кожен із вас добрий на своєму місці. Але сам себе ніхто не хвалить.

- Про що сперечалися корова, кінь і пес?
- Які докази кожен із них наводив?
- Що їм відповів хазяїн?
- Знайди речення, яке передає головну думку. Вислов її своїми словами. Запиши.

6 Прочитай тезу.

Найдорожчі люди на землі – це батько й мати.

- Наведи докази.
- Зроби висновок. Запиши його.

Урок 29.

Будова тексту. План тексту

1 Відгадай, про кого склав вірш Грицько Бойко.

Хвіст трубою, спритні ніжки –	В неї й очі, мов горішки,
Плиг із гілки на сучок! –	Кожушинка хутряна,
Носить горішки	Гострі вушка, наче ріжки, –
В золотий свій сундучок.	У дуплі живе вона.

- Які істотні ознаки допомогли тобі здогадатися, що йдеться про білочку?

2 Осіння гра

Чи знайдеться в Україні ліс, у якому б не зустрічалася вам білка? Певне, немає такого лісу, в якому б не водилося це миле звірятко.

Де лісова гілка – там і білка. Восени в білки особливо багато клопоту. Треба запаситися горіхами, жолудями, шишками. Дупло вимостити, утеплити, впорядити, замаскувати.

Пізніше, коли на землю впадуть заморозки, їй треба міняти шубку. Білка скидає перед зимівлею руду шерсть, одягаючи сіру, теплішу, м'якішу, пухнастішу шубку.

Ще завіють сніги, загудуть завірюхи. Білка сховається в дуплі, вкриється пухнастим хвостом

Безжурно – весело.

і чекатиме відлиги. А доки не чути заморозків, білка розважається.

Чи знаєте ви осінні білчині ігри? Граються білки в хованки...

Сковзне промінь по дереву – білка за ним. Промінь на гілку – білка за променем. І не стомиться білка-стрибунка. І не прощається з осінню.

Листок за листком – осінь кружляє понад землею.

Білка безжурно в хованки грає. Білка на зиму горіхи збирає.

Грається променем, грається листом.

Не розлучається з нашим дитинством.

Микола Сингаївський

- До якого типу належить цей текст – розповідь, опис чи міркування? Доведи свою думку.

- Із скількох частин складається текст? Перечитай зачин і кінцівку.

- Який інший заголовок можна дібрати до тексту?

- Чи можна переказати оповідання за таким планом? Чому?

1. Білчині ігри.

3. Миле звірятко.

2. Нова шубка.

4. Осінні клопоти.

- Розташуй пункти плану в такій послідовності, щоб він відбивав розвиток подій у тексті. Запиши. Перекажи текст за відновленим планом.

- Склади опис білочки і введи його в свою розповідь.

3

Працюємо колективно! Доберіть заголовок. Визначте тип тексту.

З ранку до вечора білочка клопоче. Свою хату до зими готує.	Зачин.
Суху траву, мох збирає. Всі щілини в гнізді затуляє.	Головна частина.
Тепер ні мороз, ні вітер їй не страшні.	Кінцівка.

- Із скількох частин складається текст?

- Про що повідомляється у зачині, в головній частині?

- Для чого слугує заключна частина (кінцівка)?

4

Чи може цей текст бути продовженням тексту з вправи № 3?

Гніздо у білки, як у пташки, збудоване з гілок, з хмизу. Та так зроблене ловкенько – неначе великий м'яч. Кругле, а збоку – пролазка.

Всередині гніздо сухою м'якою підстилкою вислано. Затишно в ньому, тепло.

За Григорієм Скребицьким

- Який це текст за типом?

- Про що йдеться в зачині?

- Спробуй придумати власне продовження тексту.
- Чи правильно зробити такий висновок:

Текст складається з трьох частин.

У *зачині* стисло повідомляється про кого чи про що йдеться.

У *головній частині* розгортається зміст зачину.

Кінцівка завершує текст і намічає подальший його розвиток.

5

Проаналізуй текст. Визнач його тип. Знайди зачин, головну і заключну частини.

Чому білка не боїться лютої зими? Тому що вона гарна господиня.

Знайде білка на куці горішок, зірве і заховає десь у шпарці дерева. А то ще в дуплі цілу комірку влаштує – горіхів, жолудів назбирає. Білка й гриби на зиму припасає.

Чимало треба їй горіхів, жолудів та грибів запасти восени. Зате взимку вона не голодуватиме.

- У якій частині висловлена теза, у якій докази?
- Спиши. Підкресли дієслова. Постав наголос. Поділи їх для переносу.

Зверни увагу! Текст-розповідь, опис і міркування будуються по-різному.

У зачині тексту-розповіді повідомляється про час або місце дії.

У зачині тексту-опису описується предмет чи явище природи.

У зачині тексту-міркування висловлюється теза, твердження.

6

Продовж текст самостійно. Виділяй зачин, головну і заключну частини. Не забувай, для чого слугує кожна із них!

Одного разу, бігаючи по лісі, зайчик зустрів білочку.

- Який у тебе вийшов текст – розповідь, опис чи міркування?
- Запиши складений текст у книжку-саморобку.

7

Подумай, чому засумував жолудь.

Жолудь

Повіяв вітер. Упав з дуба жолудь. Жовтий, блискучий, ніби викуваний з міді. Упав і думає: „Так хороше було на вітах, а тепер я на землі. А звідси не видно ні річки, ані лісу”.

Засумував жолудь. Став проситися: „Дубе, візьми мене на гілочку!”
А дуб відповідає: „Дурненький ти. Подивись, я теж виріс із землі.
Пускай скоріше корінь, рости. Станеш високим дубом”.

Василь Сухомлинський

- Як утішив жолудя дуб?
- Визнач тип тексту. Доведи, що міркуєш правильно.
- Чи можна продовжити розповідь про пригоди жолудя?
Спробуй зробити це самостійно.

Урок 30.

Як зв'язуються речення в тексті?

1

Хатинка на ялинці

(Казка)

Там, де сосни та ялинки
у лісочку стали в ряд,
скаче білка-сіроспинка,
закликає всіх звірят.
Сіра спинка, довгий хвостик,
по деревах – плиг та плиг!
– У свою хатинку в гості
я сьогодні кличу всіх!
У моїй малій хатинці,
на ялинці між гілок,
наготовлено гостинців
для звіриних для діток!
Полетіла швидко бджілка,
понесла усім листи:
„Всіх обідати до білки
дуже просимо прийти”.
І, почувши цю новину,
по вечірній по росі
у хатинку на ялинку
поспішали гості всі:
снігурі дзвінкоголосі,
гостродзьобі дятелі,
павучки,

бджілки та оси,
і розкошлані джмелі,
і роззява –
чорна гава,
і зайчата-стрибунці,
і гладка зелена жаба,
і веселі горобці.
Ось нечутно,
непомітно
поспішає сірий кріт,
щоб до білки-сіроспинки
не спізнитись на обід.
І жуки,
жуки злетілись –
музиканти-сурмачі,
клишоногі, твердокрилі
усачі
і рогачі.
Сіроспинка всіх вітає,
сіру лапку подає,
ще й до столу закликає,
ще й гостинці роздає...

Наталя Забіла

- Чи сподобалася тобі казочка? Чим саме?
- Кого запросила білочка на гостину?
- Що хотіла підкреслити авторка, вживаючи такі вислови: *снігурі дзвінкоголосі, гостродзьобі дятли, зайчата-стрибунці, розкошлані джмелі, білка-сіроспинка?*

- Як поетеса зображає інших звірят? За якими ознаками вона їх змальовує?
- Спробуй і ти дібрати влучні слова для опису *лисички, сороки, синички, мишки*.

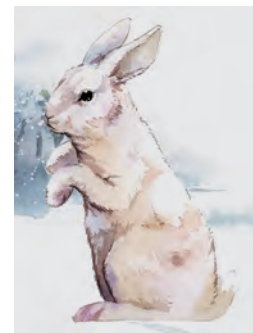
2 Прочитай якутську казку.

Як білка і заєць одне одного не впізнали

Якось улітку познайомилися *заєць* і *білка* та й стали друзями. А потім прийшла зима. Випав сніг, і все навколо стало біле. *Білка* вимостила собі гніздо високо на дереві, в дуплі. А *заєць* під сушняком сховався.

От поглядає *білка* з гнізда на *нього* і не впізнає. *Був* сірий, а *став* білий, як сніг. „Мабуть, це не *він*”, – думає *білка*. А *заєць* і собі *білки* не впізнає: *та* була в рудому кожушку, а *ця* в димчато-сірому.

Аж тоді *вони* впізнали один одного, як літечко настало знову і *їх* вбрання колишнє повернулося.

- Коли познайомилися заєць і білка?
- Чому вони не впізнали один одного? Яким стало їхнє хутро з приходом зими?
- Із скількох частин складається текст?
- Скільки в ньому абзаців?
- Які слова вживаються у тексті, коли йдеться про зайця й білку.

3 Поспостерігай, які слова вживаються в тексті замість слова *заєць*.

Як заєць взимку живе

Вдень *заєць* спить. А як прийде ніч, виходить погуляти й попоїсти.

Поки снігу в полі небагато, *він* лапками його розриє – глянь і травичку знайде. А як намете хуртовина глибокі намети, тоді вже не розкопати *зайчикові* снігу. Зате в лісі *він* на високий замет вилізе, з кущів, з дерев молоді гілочки пообгризає або кори поїсть. От і ситий. А інколи і в село в гості завітає. Прийде пізно ввечері, коли в селі тихо, всі вже сплять, підбіжить до стіжка і почне сіно смикати. Насмиче, наїсться, а потім назад в ліс побіжить. Так і живе *заєць* цілу зиму.

Григорій Скребицький

- Спробуй прочитати текст, вживаючи тільки слово *заєць*. Яке враження справляє такий текст?

Для зв'язку речень у тексті використовуються слова **він, вона, воно, вони, їх, до неї, до нього** та слова, близькі за значенням. Повторення одних і тих самих слів збіднюють нашу мову.

4 Прочитай текст, розташований ліворуч. Які слова в ньому часто повторюються? Чим відрізняється від нього текст, що знаходиться праворуч?

Зайчик живе в лісі.
У зайчика немає ні нори,
ні гнізда.
Проте шубка у зайчика тепла,
пухнаста.
Зайчикові в такій шубці не
страшні ніякі морози.

Зайчик живе в лісі.
У нього немає ні нори,
ні гнізда.
Проте шубка в стрибайчика
тепла, пухнаста.
Зайчикові в такій шубці не
страшні ніякі морози.

- Запиши з пам'яті відредагований текст. Підкресли слова, які вживаються замість слова *зайчик*.

5 Склади і запиши текст-міркування „Чому у зайчика взимку шубка біла як сніг?“.

- Перш ніж скласти висловлювання, прочитай поради юному авторові.

Пам'ятка

Працюючи над текстом, керуйся запитаннями:

1. Що скажу? Для чого?
2. Оберу розповідь, опис чи міркування?
3. Розповідатиму (писатиму) точно чи образно?
4. Які частини виділю?
5. Якими словами буду поєднувати речення і частини (зачин, головну і заключну частини)?
6. Чи не допускаю настирливих повторень одних і тих самих слів?

6 Де відбуваються події, зображені у тексті?

Ліс і струмок

У вологій лісовій гущавині, серед боліт і мохів протікав струмок. Він скаржився на те, що ліс закриває від нього небо і далекі краєвиди, не пропускає до нього ні ясного проміння сонця, ні грайливого вітерця.

Краєвід – місцевість, що відкривається перед очима.

– Хоч би прийшли люди і вирубали цей нестерпний ліс! – дзюркотів струмок.

– Дитино моя, – лагідно відповів йому ліс, – ти ще малий і не розумієш, що моя тінь охороняє тебе від пекучого сонця і вітру. Без мого захисту швидко висохли б твої слабенькі струмочки.

Почекай, наберись спершу сил під моєю тінню, і тоді ти вибіжиш на відкриту рівнину, але вже не слабким струмком, а могутньою рікою.

Тоді, без шкоди для себе, будеш відбивати в своїх водах блискуче сонце і ясне небо, будеш безтурботно гратися з могутнім вітром.

Костянтин Ушинський

- Чим був незадоволений струмок?
 - Що йому відповів ліс?
 - Як розмовляв ліс зі струмком?
 - Ще раз уважно перечитай текст і подумай: головну думку треба сформулювати самостійно чи ці слова містяться в тексті. Визнач головну думку тексту.
-
- Запиши головну думку своїми словами.
 - Перепиши відповідь лісу струмкові. Підкресли звертання.

7

Учись спостерігати! Листя яких дерев зображено на малюнку? При потребі користуйся довідковим матеріалом.

Довідка:
дуб,
клен,
береза,
акація,
каштан,
осика.

- опиши один із листочків (за бажанням): який він за розміром? за формою? якого він кольору?
- Склади звукові моделі слів *акація* і *береза*.

Запитання і завдання для повторення

1. Що таке текст?
2. Які бувають тексти за типом?
3. Яка різниця між текстом-розповіддю та текстом-описом?
4. З яких частин складається текст-міркування?
5. Для чого слугує кожна частина?
6. Яка різниця між темою та головною думкою тексту?

ДИВО-КРАЙ

речення

Урок 31.

Які бувають речення?

1 Прочитай прислів'я і приказки. Як ти розумієш їхній зміст?

Де рідний край, там і під ялиною рай.
За морем тепліше, та вдома миліше.
Без кореня й полин не росте.

2

Рідна хата

Різні в світі є країни,	Є з усіх одна країна,
Різні люди є на світі,	Найрідніша нам усім.
Різні гори, полонини,	То – прекрасна Україна,
Різні трави, різні квіти.	Нашого народу дім.

Там шумлять степи безкраї,
Наче вміють говорити!
Там ясніше сонце сяє,
Там солодше пахнуть квіти...

Ганна Черінь

- Якими почуттями ти перейнявся, прочитавши вірш?
- Чим нам, українцям Молдови, люба Україна?
- Пригадай! Що називається реченням? Які бувають речення за метою висловлювання та інтонацією?

3 Про що йдеться в тексті?

Наш рід

Мама вишиває на білому полотні зелений барвінок, чорнобривці, сині волошки. Навіть маленьку качечку-вутінку вишила.

- Що це буде, нене? – питає Андрійко.
- Українська святкова сорочечка для тебе.
- Чому українська? – допитується Андрійко.
- Бо вишиваю такі квіти, які ростуть на нашій землі. А земля наша зветься Україною. І ти – маленький українець.

- А ти, мамо?
- І я українка, і татко, й бабуса, й дідусь. Ми українського роду. І любимо нашу землю, нашу мову, наші квіти.

– То швидше вишивай мені українську сорочку!

За Андрієм М'ястківським

- А якого ти роду? Хто за національністю твої мама, тато, бабуса, дідусь?
- В яких реченнях висловлене повідомлення, питання, спонування? З якою інтонацією їх слід читати?
- Підготуйся до виразного читання оповідання в особах.

За метою висловлювання речення бувають **розповідні, питальні і спонукальні**.

4 Поміркуй, з якою метою вживається кожне речення. Виділяй паузою і голосом кінець речення.

Що для нас Україна? То земля наших предків. Чудова природа, старовинні міста, писанки-села, працьовитий і талановитий український народ.

Не забувайте, любіть цю дивну землю!

- Що ти знаєш про Україну?
- Чи становлять речення текст? Доведи.
- Які розділові знаки стоять у кінці речень?
- Яку роль відіграють розділові знаки на письмі?

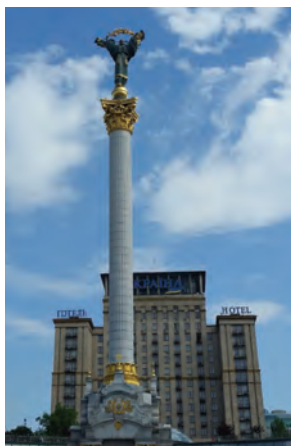
Пам'ятай! Якщо в кінці речення ставиться крапка, то голос знижується.

Якщо про щось запитується, то голос підвищується на тому слові, на яке звернене запитання.

5 Як ти розумієш слова „Ти у всіх країнах, Україно”?

Україна

Ти не тільки там, де княжий Київ,
Де горять тисячоліть хрести.
Україно, ти неначе мрія,
Що її чужим не досягти!
Ти живеш у гуркоті турбіни,
У гнізді орлинім на шпилі,
І у слові першому дитини,
І у надрах нашої землі.
Ти у всіх країнах, Україно,
В образі нестримного крила, –
Бо усюди є така людина,
Що тобі на вірність присягла!

Леонід Полтава

- Що промовляє твоє серденько рідній Україні?
- Звернися до України зі словами побажання.

Якщо речення вимовляються з особливим почуттям, то вони стають **окличними**.

Окличними можуть бути **розповідні, питальні і спонукальні** речення. В кінці окличних речень ставиться знак оклику.

6 Пригадай і перекажи легенду про заснування Києва.

Ви добре знаєте міста України? Київ. Львів. Ужгород. Запоріжжя. А чи знаєте ви, від чого походять їх назви? Спробуйте довідатись. А я вам допоможу!

Київ носить ім'я свого засновника – князя Кия.

Старовинне місто Львів заснував князь Данило Галицький і назвав його на честь свого сина Лева.

Ужгород. Уж-город. Місто, що стоїть на річці Уж.

А чому Запоріжжя? Тому що знаходиться за порогами Дніпра.

- Знайди в тексті розповідні, питальні і спонукальні речення. Відшукай окличне речення.
- Зроби висновок, як правильно читати речення з крапкою, знаком питання та знаком оклику.

- Поясни вживання великої літери.
- Перепиши перший абзац. Зверни увагу на розділові знаки.

7

Довідайся, звідки походить назва твого міста чи села. Розповідь (4–5 речень) запиши в книжку-саморобку. Не забувай відділяти розділовими знаками одне речення від іншого.

Урок 32.

Головні і другорядні члени речення

1

Прочитай прислів'я і приказки. Поясни, як ти їх розумієш.

*Без верби і калини нема України.
Що країна, то родина.*

2

Прочитай текст пісні і подумай, про що вона.

Роде наш красний! (Українська народна пісня)

У лузі калина, у лузі червона
хорошенько цвіте.

Ой, роде наш красний, роде наш прекрасний,
не цураймося, признаваймося,
не багатько ж нас є.

Червона калина – то наша родина,
хорошенько цвіте.

Ой, роде наш красний, роде наш прекрасний,
не цураймося ж, признаваймося ж,
не багатько ж нас є.

А перший цвіточок – то рідная мати,
хорошенько цвіте...

Ой, роде наш красний, роде наш прекрасний,
не цураймося, признаваймося,
не багатько ж нас є...

- Чому, на твою думку, народ закликає кожную родину бути не тільки красною – гарною, доброю, а й дружною?

Цура́тис –
трима́тис –
ро́нь, уніка́ти.

3 З ким порівнює калину поет?

Зацвіла в долині
Червона калина,
Ніби засміялась
Дівчина-дитина.

Любо, любо стало,
Пташечка зраділа
І защебетала.

Тарас Шевченко

- А чи можна порівняти дівчину з калиною? Чому?
- Перепиши перші два рядки вірша.
- Чи становлять вони речення? Доведи свою думку.

4

Ще раз перечитай записане тобою речення. Про що в ньому йдеться?
Яке питання поставимо до слова *калина*? Що говориться про калину?
Яке питання поставимо до слова *зацвіла*?

- Як називаються головні члени речення?
- На які питання вони відповідають?
Свої узагальнення звір з правилом.

Головний член речення, який вказує, про кого або про що повідомляється в реченні, називається *підметом*. Підмет відповідає на питання *хто?* або *що?*

Головний член речення, який вказує, що говориться про підмет, називається *присудком*. Присудок відповідає на питання: *що робить? що буде робити? що робив? що робили? яким є підмет? хто він?*

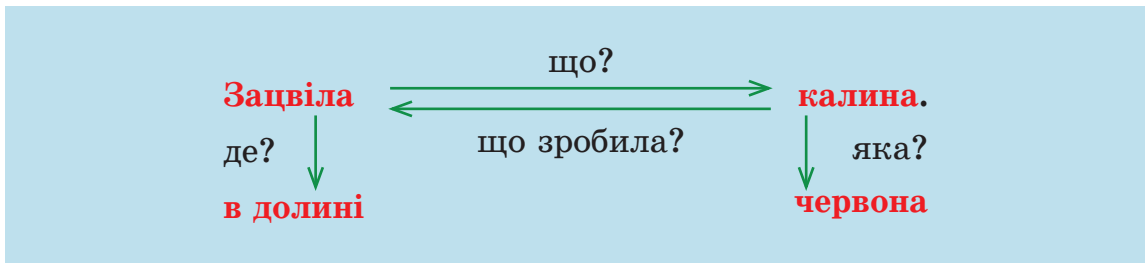
Підмет і присудок – головні члени речення, його *граматична основа*. Всі інші члени речення є *другорядними*.

5

Працюємо колективно! Простежимо за зв'язком слів у реченні.

Зацвіла в долині червона калина.

- Поставте питання від підмета до присудка: *калина* що зробила? *зацвіла*.
Зацвіла де? в *долині*.
- Тепер від присудка до підмета: *зацвіла* що? *калина*. Калина яка? *червона*.
Позначимо зв'язок між членами речення стрілочками:

6 Добери до тексту заголовок.

В Україні біля кожної хати красується калина. А коло річок і навколо ставків кучерявляться ніжні верби. Високі тополі ростуть уздовж доріг. То ж недаремно ці рослини – символи України.

- Які ще символи України ти знаєш?
- Якого кольору український прапор? Чому жовто-блакитний? Що символізують ці кольори?

- Перепиши речення. Визнач у них головні і другорядні члени. Підкресли основу.

7 Визнач головні члени речення. Став питання від підмета до присудка.

У полі калина, у полі червона
Хорошенько цвіте.

- Постав усно питання від головних до другорядних членів.

8 Пригадай, у яких ще піснях і віршах оспівується калина.

Ой у лузі червона калина похилилася,
Чогось наша славна Україна зажурилася.
А ми тую червону калину підіймемо,
А ми нашу славну Україну, гей, гей, розвеселимо!

- Чому народ з такою пошаною ставиться до цієї рослини?
- Запиши перший рядок пісні.
- Знайди граматичну основу. Підкресли її.

Урок 33.

Підмет і присудок

1 Прочитай рядки з вірша Богдана Чепурка.

Калинонько-Вкраїнонько –
Божа наречена,
Поклонилась тобі в пояс
Травичка зелена.

- З якими словами автор звертається до України? Про що це свідчить?
- Як ти думаєш, чому калина стала символом України?

2 Чи знаєш ти легенду про калину? Розкажи.

Калина

(Легенда)

Це було в той час, коли на Русь нападали орди татарські.

Одного разу в одному українському селі було весілля. На нього прийшло дуже багато вродливих молодих дівчат. І коли весілля було саме в розпалі, на село напали татари. Завойовники побачили цих красунь і почали ловити їх, щоб продати в Царгороді. Дівчата, щоб не потрапити в неволю, почали тікати на болота і там потопились.

На тому місці, де загинули українські дівчата-зірки, виросло дуже багато кущів калини. І з того часу дівочу вроду порівнюють з калиною. Про цей чарівний кущ складено безліч пісень, віршів і приказок.

В р'язпалі – у стані найвищого напруження, найповнішого вияву.

Ц'аргород – назва Константинополя, сучасного Стамбула.

- Коли відбулася подія, описана в легенді?
- Як і чому загинули красуні-дівчата?
- Які кущі виросли на тих місцях?
- Згадай, які пісні, загадки, прислів'я про калину ти знаєш.

3 Спиши. Усно постав питання до підкреслених головних членів.

На стіні висить український рушник.

- Установи зв'язок підмета й присудка з другорядними членами. Випиши сполучення слів за зразком: *висить (де?) на стіні*.

4 Подумай, чому рушник порівнюють з піснею.

Український рушник народ порівнює з піснею. Без рушника, як і без пісні, не обходиться народження, одруження людини, ювілейні урочистості.

За Лідією Орел

- Спиши перше речення.
- Установи зв'язок між членами речення. Підкресли основу.
- Поясни написання слів з подовженими м'якими приголосними.

У музеї с. Малиновське Ришканського р-ну.

5 Про що розповідається в пісні?

Ой на горі та женці жнуть,
 А попід горою
 Яром-долиною
 Козаки йдуть.
 Попереду Дорошенко
 Веде своє військо,
 Веде запорозьке
 Хорошенько!

- Що ти знаєш про козаків? Якої вони були вдачі?
- Знайди окличне речення. Прочитай його з відповідною інтонацією.
- Перепиши перший рядок пісні. Визнач граматичну основу й установи зв'язок між головними та другорядними членами.

Юзеф Брандт „Повернення переможців.
 Козак з прапором”

6 Постав якомога більше питань до кожного речення. Користуйся опорою: Хто жив ... ? Хто заснував ... ? Де жили ... ? Що заснували... ? Що робили ... ?

Козаки жили на Дніпрі. Вони заснували Запорізьку Січ на острові Хортиця. Запорозжці охороняли кордони України від ворогів. На своїх човнах-чайках вони вирушали в морські походи до Криму й Туреччини.

Козаки були справжніми лицарями – хоробрими, мужніми, відважними.

- Запиши відповіді на питання.
- Що нового ти дізнався про козаків?
- Підкресли підмет і присудок у реченнях першого абзацу.

7 Визнач тип тексту. Прослідкуй, які слова вживаються замість слів Іван Сірко.

Іван Сірко був кошовим отаманом. Він боровив рідну землю від ханських орд і ніколи не зазнав поразки. Майже у ста походах хоробрий ватажок очолював козаків.

Жоден із запорізьких вождів не зажив такої любові і шани серед січового товариства. Народ прославив козацького полководця в численних піснях і думах.

- За що любили і прославляли Сірка?
- Кого ще з козацьких полководців ти знаєш? Розкажи про їхні подвиги.

отаман
 ватажок
 вождь
 полководець

А чи знаєш ти, що Запорізька Січ обирала Івана Сірка кошовим отаманом вісім разів? Він провів близько ста походів козаків у Крим і ногайські держави, давав відсіч ордам, що вдиралися на територію України. У численних піснях і думках, які народ склав про Сірка, він виступає народним героєм, запорозьким вождем, козацьким полководцем.

8 Самостійно добери залежні слова. Словосполучення запиши.

Запорожці (які?)
у степу (якому?)
морем (яким?)

захищали (що?)
прислухалися (до чого?)
пливли (куди?)

- Склади речення з кожною парою слів із правої та лівої колонок.

Урок 34.

Установлюю зв'язок слів у реченні

1

Українські діти

Ой у саду, у садочку
Квіти процвітають –
То не квіти, ой то діти
По саду гуляють.

Ой у саду-винограду
Черешні та вишні,
То не вишні, то хлоп'ята
Українські, пишні.

Ой в садочку на горбочку
Розквітають рожі –
То не рожі, то дівчатка
Українські, гожі.

Ой листочки зелененькі,
А синенькі квіти,
Хай на славу молоденькі
Виростають діти.

Роман Завадович

- З ким порівнює поет українських дітей – дівчаток і хлопчиків?
- Якими бажають зростати українські діти?

2

Пригадай, які українські рослини-символи ти знаєш.

- А які символи Молдови відомі тобі?

3

Прочитай слова кожного рядка. Чи виражають вони закінчену думку? Розташуй їх у такому порядку, щоб вийшли речення.

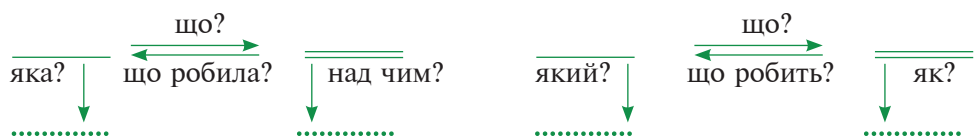
Схилилася, водою, верба, над, кучерява.
Неба, до, тополя, стрімка, тягнеться.

- Запиши побудовані речення. За допомогою стрілок і питань установи зв'язок слів у реченні. Підкресли основу.

- Побудуй речення за схемами.

4 Спиши речення, вставляючи пропущені букви.

Сорочку мати вишила м...ні
Ч...рвоними і чорними н...тками.

Дмитро Павличко

- Підкресли підмет і присудок. Усно встанови зв'язок між головними і другорядними членами.

У реченні другорядні члени зв'язані з головними та між собою і утворюють **словосполучення**.

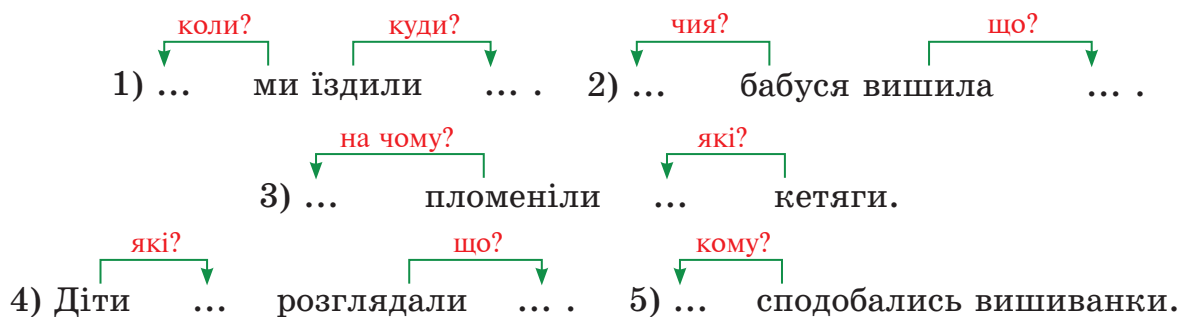
5 Утвори словосполучення:

вишивати (що?)	рушник (який?)
вишивати (кому?)	квітів (яких?)
вишивати (чим?)	дітям (яким?)
вишивати (як?)	руками (якими?)
вишивати (де? на чому?)	у серцях (яких?)
вишивати (коли?)	на душі (якій?)

- За аналогією утвори словосполучення зі словами *ручка, писати*.
- З двома словосполученнями склади і запиши речення. Підкресли основу.

6 Доповни речення другорядними членами, які відповідають на поставлені питання.

- Чи утворюють речення текст? Добери до нього заголовок.
- Які вишиванки є у вашій оселі? Розкажи.
- Виший серветку, подаруй її матері.
- Проаналізуй перші два речення. Користуйся пам'яткою.

Пам'ятка

1. Визнач тип речення:
а) за метою висловлювання (розповідне, питальне, спонукальне);
б) за інтонацією (окличне, неокличне).
2. Визнач граматичну основу.
3. Постав питання до другорядних членів.

7 Прочитай слова, з яких мають починатися речення.

- Склади речення і запиши їх у такій послідовності, щоб вийшов текст „Живий куточок“.

Сьогодні Вчителька Ми
Оксанка Андрійко та Василько Усі хлопчики й дівчатка

- Визнач головні члени. Які члени речення ти додав / додала?
- Установи зв'язок між словами одного з речень.
- Розкажи про урок, який тобі запам'ятався.

Урок 35.

Звертання. Розділові знаки при звертанні

1 Прочитай думку Костянтина Ушинського. Чи згоден ти з нею?

Поки жива мова в устах народу, до того часу живий і народ.

2 Що розповідає батько синові, до чого закликає?

Рідне слово

Батько мені каже:
– З книжкою дружи,
рідну мову, синку,
завжди бережи.

Мову ту, що люди
рідною зовуть,
ти ніде й ніколи,
синку, не забудь.

Рідне слово – пісню
завжди серцем чуй,
як Вітчизну й матір,
їх люби й шануй.

Віра Верба

- Звернися зі словами подяки і любові до нашої Батьківщини – Республіки Молдова.

3

Відшукай у вірші Віри Верби речення зі звертанням. Прочитай їх. Що ти помітив/помітила?

Звертання – це слово або сполучення слів, що називає того, до кого звертаються. Під час вимови звертання виділяється голосом, а на письмі – комою або знаком оклику.

- А тепер переформулюй речення так, щоб звертання стояло: а) на початку речення і б) в його кінці.

Якщо звертання стоїть на початку речення, то кома ставиться після нього. Якщо в середині, – то з обох боків. А якщо в кінці речення, – то перед ним.

4

Працюємо колективно! Прочитайте текст в особах.

Внучка старої вишні

У садку росте стара вишня. Олесь побачив не-далеко від неї маленьку вишеньку та й питає:

– Дідусю, де взялася ця маленька вишенька?

– З кісточки виросла, – каже дідусь.

– То це донька старої вишні?

– Так, донька.

– А внучка в старої вишні буде?

– Буде, Олесю, – каже дідусь. – Якщо ти вико-хаєш оцю маленьку вишеньку, діждешся з неї ягідок, посадиш кісточку – отоді з тієї кісточки й виросте внучка старої вишні.

Олесь задумався. В його очах дідусь побачив ласку й тривогу.

– Я вирощу, дідусю, внучку цієї старої вишні, – сказав Олесь.

Василь Сухомлинський

- Чого не розумів Олесь? Що розповів йому дідусь?
- Знайди речення, де Олесь звертається до дідуся. Виразно їх прочитай.
- Як ти виділяєш звертання під час читання? Як звертання виділяється на письмі?

5

Посміхніться! Прочитайте усмішки „Зло і добро” і „Сила волі”.

Онук звертається до дідуся:

– А правда, що на зло потрібно відповідати добром?

– Так, онучку, правда.

– Тоді дай, дідусю, мені грошей на морозиво, я розбив твої окуляри.

* * *

Батько будить малого сина:

- Синку, вставай, до школи пора.
- Не хочу, татусю! – відповідає той спросоння.
- Вставай! Невже у тебе немає сили волі?
- Є, – каже малий, – але вона ще спить.

- Визнач спонукальні речення. З якою інтонацією промовляють такі речення?
- Запиши речення, в яких є звертання.
- Поясни вживання розділових знаків.

6 Випиши речення із звертанням. Поясни вживання розділових знаків.

Казки, вірші, пісні – це теж мова. Усе, що люди роблять на світі, вони роблять за допомогою мови. Тож люби і шануй рідну мову, дитино, вона наш найдорожчий скарб.

7 Звернися з проханням до бабусі, дідуся, мами, тата, вчительки, друзів.

- Використовуй спеціальні форми звертання і слова ввічливості.
- Звертання виокремлюй голосом.

Урок 36.

Систематизація й узагальнення вивченого

1 Поясни, як ти розумієш прислів'я.

Людина без рідної землі, як соловей без гнізда.

2 Склади і запиши розповідне, питальне і спонукальне речення, вживаючи слова *мова, земля, країна, родина*.

3 **Рідна земля**

Ти даєш мені сонце погоже,
І повітря даєш, і снагу...
Не вславляти тебе я не можу
Отаку, як життя, дорогу.

Та коли б я була не людина,
А зелена береза була,
Я шуміла б про тебе в долині,
Твоя слава ще більше б росла.

І коли б солов'єм я співучим
У твоїх народилась лісах,
То про тебе, велику й могучу,
Я навчила б співать небеса.

Валентина Ткаченко

- Як ставиться поетеса до рідної землі? З чого це видно?
- Поміркуй, чому для людини Батьківщина найдорожча.
- Які ще твори на цю тему ти читав? Розкажи.

4 Прочитай прислів'я і приказки. Поясни, як ти їх розумієш.

Рідна земля і в жмені мила. Звідки знати безрідному, що таке любов до Батьківщини? Бережи Вітчизну, як око, і вона тебе завжди берегтиме. Всюди добре, а дома найліпше!

- Визнач, які це речення за метою висловлювання.

5 Визнач тему тексту.

Рідний край! Дорога серцю земля батьків і дідів наших. Безмежні степи, зелені ліси, блакитні небеса. Хіба є на світі щось дорожче за Вітчизну?

Вулиця в пишних каштанах і кленах. По ній ти щодня ходиш до школи. Зі стежки до школи, з шкільної парти, з першої картинки в абетці, з берізки біля хати починається твоя Батьківщина.

За Леонідом Яхніним

- Знайди у тексті питальне речення. Яку відповідь ти можеш дати на це питання?
- З останнього речення випиши всі можливі словосполучення.

6 За допомогою питань установи зв'язок слів у реченні.

У намисті чарівних садків стоїть рідне село.

- Склади звукову схему слова *стоїть*.

7 Установи межі речень.

Бабусина скриня хіба є щось цікавіше в ній стільки чудових речей бабуся зберігає прикраси, святковий одяг, вишиті рушники ці речі дорогі для неї як спогади.

- Запиши речення.

8 Склади текст-розповідь «Моя родина» (3-4 речення). Запиши текст.

Запитання і завдання для повторення

1. Що таке речення?
2. Які бувають речення за метою висловлювання? А за інтонацією?
3. У кінці яких речень ставиться крапка? Знак питання?
Знак оклику?
4. Які ти знаєш члени речення?
5. Які члени речення становлять його основу?
6. Як зв'язуються між собою слова в реченні?
7. Що таке звертання? Як воно виділяється на письмі?

МОЛДОВА-РІДНА МОЯ ЗЕМЛЯ

СЛОВО

Урок 37.

Значення слова

1 Розглянь зображення. Якою темою вони об'єднані?

• Чи є в тебе улюблений куточок Молдови? Розкажи.

2 У якій країні ми живемо? Чим нам дорога наша Батьківщина?

Пісенька

Любий всім нам
Плин нестримний,
Пінистий Дністер чарівний –
Синь казкова
Сяє словом
Йменням рідної Молдови.
Завжди раді винограду,
Пісні, осені і саду –
Із піснями,

Що від мами,
Кошик повним ягідками.
Батьківщина –
Вся країна,
Із колиски в нас єдина.
Виростемо –
Заспіваєм
Всіх пісень, що в ріднім краї.

Йон Гадирке

- Що означають слова *Дністер, Молдова, виноград, сад*?
- Чому слова *Молдова, Дністер, Батьківщина* пишемо з великої літери?

Кожне слово щось означає,
тобто має *лексичне значення*.

К^оши^к п^овним
ягі^дка^ми – тут:
наповнюємо ягідками.

3 Добери до тексту заголовок. Визнач його тему.

Неповторні пейзажі виноградників і садів, пшеничних полів і старовинних Кодр. Дністровські *плавні*, *скали і печери*, чорноземні *степи* Буджака і Бельцької рівнини. Ось вона, моя Молдова!

- Дай визначення виділених слів. При потребі звертайся до словника.

Плавні – заболочені, береги річок, що затоплюються під час повені.

Скала́ – скеля.

Печэ́ра – порожнина в гірській породі чи в земній корі, що має вихід назовні.

Степ – безлісий, вкритий травами рівнинний простір.

А чи знаєш ти, що значення слів пояснюють тлумачні словники? Найбільший словник української мови з 11 томів містить понад 134 тисячі слів! Зараз учені працюють над виданням 20-томного словника.

4 Спробуй дати чітке, коротке визначення предметам, якими ти користуєшся.

Що таке стіл? Стілець? Парта? Олівець? Аркуш? Щоденник?

- На які дві групи можна поділити ці слова за спільною ознакою?

5 Дай відповідь на питання. Запиши.

Хто такий учитель? Тракторист? Пекар? Таксист? Слюсар?

6 Утвори назви професій. Запиши за зразком.

Лікувати – лікар

вчити – вчитель

програма – програміст

Друкувати –

виховувати –

мотор –

- Розкажи, ким ти мрієш стати, коли виростеш.

Урок 38.

Досліджую пряме і переносне значення слова

1 Уяви собі картину, описану Петром Бондарчуком у вірші. Опиши її своїми словами.

Батьківщина

Що таке Батьківщина?
За віконцем калина,
тиха казка бабусі,

ніжна пісня матусі,
дужі руки у тата,
під тополями хата,

Дібро́ва – листяний ліс.

під вербою криниця,
в чистім полі пшениця,
серед луку лелека,
і діброва далека,
і веселка над лісом,
і стрімкий обелісок...

Ким в житті ти не станеш –
шахтарем, хліборобом,
зореплавцем хоробрим,
будівничим, солдатом –
слід завжди пам'ятати:

коли любиш ти все це
і приймаєш у серце,
як готовий щомиті
від біди боронити
кожну в лузі билину,
кожну в гаї пташину,
значить це – Батьківщина
має доброго сина.

- Що таке Батьківщина? Чи можна дати відповідь одним словом?
- Як про це говорить поет? Зачитай.
- Що, на думку автора, означає бути добрим сином для Батьківщини?
- Як ти розумієш вислів *приймати у серце*? Поясни.

2 Визнач тему і мету тексту.

Коли я чую мелодії рідного краю, моє серце *співає*. Йому вторять *голосисті* Кодри, поля *золотої* пшениці, *замріяні* міста і села. Бо це музика моєї Батьківщини. Моєї Молдови.

- Як ти розумієш слова *серце співає*? У прямому чи переносному значенні вжито слово *співає*? Порівняй сполучення слів *серце співає* і *дівчина співає*.

Слова вживаються в прямому і переносному значеннях.

У словосполученні **кам'яний будинок** слово **кам'яний** вжито в прямому значенні: побудований з каменю.

У словосполученні **кам'яне серце** слово **кам'яне** означає не матеріал, з якого зроблено предмети, а байдуже, холодне ставлення людини до інших людей. Значить, слово **кам'яне** вжито в переносному значенні.

3 У якому значенні – прямому чи переносному – вжито виділені слова в попередній вправі? Доведи свою думку.

4 Порівняй сполучення слів у лівій і правій колонках. У якій колонці виділені слова вжито в прямому, а в якій у переносному значенні?

тепла погода
срібна обручка
світлий день

тепле слово
срібна роса
світла думка

- З двома словосполученнями склади речення і запиши їх.

5 Відгадай загадки.

Вийшла звідкись красна дівка,
на ній стрічка-семицвітка.
А де з річки воду брала,
там коромисло зламала.

Красна – тут:
красива, гарна,
вродлива.

На городі молода
пишні коси розплела,
у зеленії хустинки
золоті хова зернинки.

- Які слова вжиті в переносному значенні?
- За малюнком склади і запиши речення, щоб підметами в них були слова *сонце, хмара, веселка*.
- Підкресли присудки. В якому значенні вони вжиті?

6 Знайди слова, вжиті в переносному значенні.

Занедужала завірюха. Зажурилася. Їй би сніжинками та кришталевиими бурульками погратися. Адже Новий рік надходить. Так ні, вийнув теплий вітер, і завірюха геть змокрила і залягла під блакитною красунею-ялинкою.

Лариса Письменна

- Придумай продовження казки. Запиши її до книжки-саморобки.

Урок 39.

Вживаю слова в прямому і переносному значенні

1 Чи знаєш ти, чому Дністер отримав таку назву?

Дністер
(*Легенда*)

Знаєте, чому наша річка Дністром називається? Ні? А я вам розкажу. Про це чула від старих людей.

Колись у давнину тут, де Дністер зараз, протікав собі маленький безіменний струмок, а вздовж нього подекуди люди жили. Були серед

них мисливці, хлібороби. І вели вони свій незвичайний календар. Чи то сіяти треба було, чи свята якогось чекали, то щоб не збитися з ліку, вони кожен день позначали на піску, що був на березі струмочка, позначками. Що не день, то нова позначка. По тих позначках вони знали, скільки днів залишилося, наприклад, до весни...

Але одного разу струмок розлився своїми водами на довколишні поля і затопив береги. Коли ранком вода спала, вийшли люди на берег, а їхніх позначок на піску нема.

– Хто дні стер? – бідкались люди і самі собі відповідали:

– Та хто?! Струмок дні стер.

З того часу і стали називати струмок, який дні стер – Дністер.

Тепер це вже не струмок, а велика річка. А бере вона початок аж у самих Карпатах з-під могутнього дуба, де вода пробила одного разу дно і б'є угору фонтаном вище того дуба.

Візьми до уваги!

Легенда – народне оповідання з елементами казковості про якісь події чи життя людей.

- Прочитай текст напівголосно. Знайди в ньому зачин.
- Який уривок може стати відповіддю на запитання, поставлене в зачині?
- Про що йдеться в кінцівці?
- У чому ти побачив незвичність календаря мисливців і хліборобів?
- Хто з вас знайде і найшвидше прочитає найдовше в тексті речення, найдовше слово?
- До яких слів тексту можуть бути близькими за значенням такі слова: *помітки, без імені, виток, зрідка, мав назву, ждали, зійшла?*

2

Порівняй.

Вчителька стерла крейду з дошки – вода стерла дні на піску.

Струмок розлився – пісня розлилась.

Вийшли люди – вийшло сонечко.

Дитина пустує – вітерець пустує.

- Визнач слова, вжиті в прямому і переносному значенні. Доведи, що не помиляєшся.
- Наведи власні приклади вживання слів у прямому і переносному значенні.

3 Якими словами Анатоль Чокану характеризує Дністер?

На Дністрі

Дністер
Довгий,
Широчезний,
Наче море, – величезний!

Я ніяк
Не надивлюся:
Срібні хвилі мерехтять
І на сонці блискотять...

- Яка річка протікає через твоє село / місто? Розкажи.
- В якому значенні – прямому чи переносному – вжито слово *срібні*?

4 Склади речення, вживаючи слова *гіркий, злий, добрий, спати, розмовляти, сяти* в прямому і переносному значенні.

- Запиши два речення за зразком:

*Гіркий перець смакує до борщу.
Гірка правда краща за солодку брехню.*

5 Спиши, вставляючи замість крапок слова з довідки.

Вранці ... ясне сонечко на погідне небо. Оглянуло, що ... ніч з землею. А земля наче ... у білу сорочку.

За Михайлом Коцюбинським

Слова для довідки: зробила, виплило, вбралась.

- Підкресли слова, вжиті в переносному значенні.

6 Чи однакові за значенням виділені слова?

Висока <i>гора</i>	–	<i>гора</i> зерна.
Діти <i>виглядають</i>	–	місяць <i>виглядає</i> .
<i>Ніс</i> людини	–	<i>ніс</i> корабля.
<i>Вінок</i> квітів	–	<i>вінок</i> цибулі.

- За якою ознакою слова вжито в переносному значенні?

7 Згрупуй і запиши у дві колонки словосполучення (як у вправі № 6).

Черства людина, залізна воля, черствий хліб, золоті руки, золотий годинник, залізні ґрати.

- Ще раз перечитай сполучення слів із правої колонки. Як ти розумієш їх значення? Кого ми можемо охарактеризувати такими словами?
- Склади зв'язне висловлювання на тему „Золоті руки”.
- Запиши його в зошит (3-4 речення).

Урок 40.

Досліджую багатозначні слова

1 Про кого йдеться у загадці? А про що у вірші?

Чорномазий, білодзьобий,
він за плугом важно ходить,
черв'яків, жучків знаходить,
сторож вірний, друг полів,
перший вісник теплих днів.

(Ж...ль)

Он бачиш: в камені криниця,
Мале відерце в дзьобі журавля.
Гори цієї дивна таємниця –
Оця пробита в камені криниця.

Ліна Костенко

- Зроби висновок. У яких значеннях вживається слово журавель?

Слово, що має кілька лексичних значень, називається **багатозначним**.

Слово, що має тільки одне лексичне значення, називається **однозначним**.

2

Журавель і Папуга

(Казка)

Був собі Журавель. Жив він на березі нашого озера. Насувала зима. Пристав він до ключа інших журавлів і полетів далеко на південь. Там вічне літо, теплі води, смарагдові береги, блакитне небо. В лісах багато дивовижних пташок – зелених, синіх, голубих папуг. Усі вони співають, радісно кричать.

Журавлеві нашому сумно. Питає зелена Папуга Журавля:

– Чого ти сумуєш? Чого ти гнізда не мостиш, журавлят не висиджуєш?

Мовчить Журавель. Поглядає на північ. Коли це стрепенувся, прислухався до чогось. Десь пролунав журавлиний крик. Радісний, тривожний.

Злетів Журавель, щоб наздогнати інших Журавлів.

– Куди ж ти летиш? – дивується Папуга. – Там же холодно. П'ять місяців поживеш і знову ж сюди прилетиш. Що там доброго на твоїй холодній півночі?

– Добре те, що я там народився. Там – моя батьківщина.

Василь Сухомлинський

- Що чекало птахів на півдні?
- Як почував себе там Журавель? Чому?
- У яких словах казки міститься головна думка?
- Підготуйтеся до читання казки в особах.

А чи знаєш ти, що папуга – одна з найрозумніших пташок на землі? Вона вражає своїми унікальними уміннями та навичками. Маленький хвилястий папужка здатний запам'ятати близько ста слів!

- 3** У тексті «Журавель і Папуга» слово *папуга* вжито в прямому значенні. Наведи приклади його вживання в переносному значенні: «Той, хто не має власної думки і повторює чужі слова».

- 4** Зверни увагу на значення виділених слів.

1. *Земле* рідна, ми твої діти, твоя надія, твоє майбутнє.
2. Із ілюмінаторів космічного корабля *Земля* нагадує блакитну кулю.
3. „*Земля! Земля!*” – радісно закричали на кораблі.
4. Щоб *земля* давала добрі врожаї, її треба доглядати.

- Поміркуй, у яких реченнях слово *земля* означає:
 - 1) земля – планета;
 - 2) земля – наша країна;
 - 3) земля – суша, земна твердь;
 - 4) земля – ґрунт.
- Спиши речення зі звертанням.

- 5** Прочитай і відгадай загадки. Про які спільні назви предметів ідеться?

Я на дереві *гойдаюсь*,
Я в конверті *посилаюсь*.
Я – не він, а він – не я.
Спільне в нас лише ім'я.

Я у дверях у замку,
Я і в нотному рядку,
Можна гайку загвинтити
і у вирій полетіти.

Алла Свашенко

- Скільки значень мають слова *лист* і *ключ*?
- Поясни вживання м'якого знака у виділених словах.

- 6** Придумай речення зі словами *місяць*, *язик*, вживаючи їх у таких значеннях:

Місяць – небесне світило. Місяць січень.
Язик – орган, розташований у ротовій порожнині. Язик вогню.

- Запиши придумані речення.

Урок 41.

Правильно вживаю багатозначні слова

1 Прочитай прислів'я і приказки. Поясни їхнє значення.

Грудень землю грудить і хату студить.

Грудень – не брат, а холоднега – не сестра.

2 Чому грудень отримав таку назву?

Грудень

Змерзлим грудням скрізь і всюди
Вкрилось поле і шляхи.
– Це вже грудень, – кажуть люди
і вдягають кожухи.

І дерева в білий іній
Вбрались, як у кожущок.
Річка спить у кризі синій,
І замовкнув спів пташок.

Хуртовина знов гуляє,
Знову віє сніговій,
Грудень місяць рік кінчає,
Наступає рік новий!

Наталя Забіла

Змерзле груддя –
тут: замерзлі грудки.

- Про які прикмети грудня йдеться у вірші? Дай спочатку відповідь своїми словами, а потім словами вірша.
- Відшукай в поезії слова, вжиті в переносному значенні. Які образи вони створюють?
- Чим місяць грудень відрізняється від інших зимових місяців?
- Розглянь світлину. Що на ній зображено? Чи може вона слугувати ілюстрацією до вірша? Чому?

3

Які зміни в природі відбулися взимку? Дай письмові відповіді словами вірша.

1. Що сталося з деревами? 2. З річкою? 3. Що робить хуртовина?

- Зроби висновок, що допомогло поетесі зобразити дерева, річку, хуртовину як живі істоти.

4 Як ти розумієш зміст прочитаного?

Голова без розуму, як ліхтар без свічки. Здоров'я – всьому *голова*.
Кучерявий соняшник повернув свою *голову* до сонця.

- З'ясуй, у якому значенні вжито виділені слова.
- Поясни правопис слів *всьому*, *сонце*.

5 Відгадай загадку.

Руда, руда рудиця
Рудим хвостом гордиться.
В неї шуба найпишніша,
В неї вдача найхитріша.

Тамара Коломієць

- Які істотні ознаки допомогли тобі здогадатися, що у вірші йдеться про лисичку?
- Що описує поетеса – зовнішність, спосіб життя чи вдачу звірка?
- Кого із людей називають лисом? Чому?

А чи знаєш ти, що лисиця – це не тільки хитра, але й розумна тварина? Руда лисиця мешкає на всіх континентах, окрім Антарктиди. Харчується хижак не тільки зайцями та гризунами, але й рослинами, і навіть комахами. Це дуже грайливі звірки.

6 Відгадай ще одну загадку.

Ми, жовті личка,
Ростом зовсім невеличкі,
Не червиві, дуже чисті,
Не ховаємося в листі.
Хто на слід наш натрапляє,
Повний кошик назбирає.

Олександр Підсуха

- Чим схожі гриби-лисички і звірки?
- То ж чому ми так називаємо гриби?
- Назви яких інших грибів ти міг би / могла б пояснити?

7 Придумай казочку „Лисиця і лисички“. Подумай, який тип тексту ти обереш – розповідь, опис чи роздум.

- Не забудь виділити зачин, головну частину та кінцівку.
- Запиши казку в книжку-саморобку і проілюструй її.
- Вибери речення для аналізу і розбери його в робочому зошиті.

Спостерігаю за словами, які звучать і пишуться однаково

1

Чи знаєш ти, що не в такі вже й давні часи українським дітям подарунки приносив не лісовий Дід Мороз, а Святий Миколай. І дарунки його були не прості, а небесні...

Зимової ночі перед 19-м грудня Святий Миколай опускався по срібній вервечці з неба на землю. Сивобородий, у довгій золотистій накидці, він заходив до кожної хати і розкладав дітям у черевичок чи під подушку свої пречудові небесні гостинці. Правда, збитошникам Святий Миколай дарував хіба що прегарного прутика, бо з неба він бачив кожного з нас і добре знав, хто чемний, а хто не дуже...

За Іваном Малковичем

- Чи знав ти про це? Хто приносить тобі подарунки і коли?

2

Святий Миколай

Ні матусі, ні татуса...
До кого ж я притулюся?
Іванна Блажкевич

Іде Святий Миколай полями й луками, а за ним поспішають ангелики, що несуть дарунки для добрих та чемних дітей.

Ходить Чудотворець по всіх усюдах, минає хати, загороди, села й міста, роздає дарунки, благословить і потішає бідолах і нужденних.

Так зайшов у село, в якому під самим лісом стояла хата. Двері відчинені, на порозі сидить хлопчина босий, розхристаний, в подертій одежині, і вдивляється в небо, в ту молочну дорогу, що з небесних палат веде на землю.

По всіх усюдах – всюди.

Мерщій – дуже швидко, скоріше.

Піняво – (діал.) повільно, неквапливо.

Це малий Тарасик. Матері він не запам'ятав, торік умер батько, і він лишився круглим сиротою. Тепер служить у старій Василихи й пасе влітку вівці та гуси. Він не показував по собі великого розуму – робив, що йому казали робити – але й ця робота йшла йому пиняво. Одне лиш його захоплювало. Побачить, бувало, що якась *мати*

пестить і цілує свою дитину, малий Тарасик біжить мерщій туди, відкриває очі й уста і так вдивляється в матір, наче б йому очі хотіли вискочити.

Приходить Святий Миколай під хату, а Тарасик навіть шапки не здіймає, лише відкрив очі та й дивиться.

– Що ж то, Тарасику, ти мене не пізнаєш? – питає Святий Миколай.

– Чому ні, тільки я Вас визирав з неба, а Ви тим часом прийшли з села.

Всміхнувся Святий Миколай і знов питає:

– Скажи мені, Тарасе, чим тебе маю обдарувати: може, шапкою, одягом, чобітьми?

– Ні...

– Може, тобі дати такої їжі, щоб ти не був ніколи голодний?

– Ні...

– А, може, ти хочеш грошей багато?

– Також ні.

– Скажи ж, Тарасику, щиро, що ти хотів би мати, адже знай, що я і для тебе приніс дарунків, бо ти нічим не прогнівив Господа Всевишнього.

На ті слова Тарас упав на коліна і прошептав несміло:

– Я хотів би, Святий отче Миколаю, щоб мене хтось хоч раз у житті попестив і приголубив, як мати свою дитину.

Засумував Святий Миколай і не сказав ні словечка. Любов матері – це, власне, єдина річ, якою він не міг нікого обдарувати.

За Вірою Вовк

- Де бував Святий Миколай? Чим він займався?
- Яка картина постала перед ним у хаті, що стояла попід лісом? Дай відповідь словами тексту.
- Що ти дізнався про маленького Тарасика? Як ти гадаєш, яке враження це справило на Чудотворця? А що відчув ти?
- Ще раз перечитай розмову Тарасика зі Святим Миколаєм. Що тебе в ній вразило?
- Тепер ти зрозумів, хто найдорожчий у світі?
- Поміркуй, як можна підтримати таких дітей, як Тарасик.

3

Повернися до тексту з вправи № 1. Запиши передостаннє речення. Підкресли слово *гостинець*. З'ясуй його значення за словником.

1. **Гостінець** – ласощі чи річ, які приносять як подарунок.

2. **Гостінець** – великий битий шлях; шосе.

В українській мові є слова, які звучать і пишуться однаково, але мають зовсім різне значення. *Наприклад: Мама **мила** посуд. Для прання купили шматок **мила**.*

Значення таких слів можна зрозуміти тільки в сполученні з іншими словами.

4

Як звучать і пишуться виділені слова? Поясни, що вони означають.

Пес Жук упіймав лиса

Був холодний місяць *лютий*,
Лис ходив голодний, *лютий*,
Всюди ліз куди й не *слід*,
Замітав хвостиком *слід*.

До курей поліз у *хижу*.
Жук піймав тварину *хижу*.
Пес до лиса мав *відразу*,
То й загриз його *відразу*.

Галина Чорнобицька

- Подумай, чому місяць *лютий* отримав таку назву? Спробуй пояснити походження назв інших місяців.

5

Здогадайся, які три різні предмети називають одним словом.

Зійшлися троє.

– Яка я гарна, – сказала одна. – Мене вкриває шовкова трава і змивають хвилі.

– Зате я дуже гостра і можу знищити твою шовкову траву, – відповіла друга.

– Чим ви хвалитеся? – здивувалася третя. – Ось я буваю і чорною, і русявою, і золотавою, а називають мене так, як і вас.

- Поділи для переносу слова в останньому реченні.
- Розподіліть ролі і прочитайте казку в особах.

6

З'ясуй, які слова звучать однаково, а означають різне.

Вогонь та Вода

Вогонь із Водюю хотів подружити.
Питає:
– Чого б нам у *дружбі* не жити?
Ну справді,
Хіба ми не пара?

Та раптом з водички сама тільки пара.
– Водю, Водичко,
Куди ж ти поділась?
Більше *Водичка*
з Вогнем
не водилась.

Олег Орач

- Склади речення з парою слів, які мають однакове звучання, але різне значення.
- Добери до виділених слів споріднені. Запиши їх. Познач корінь.
- Склади звукову модель слова *поділась*.

- 7** Знайди слова, в яких корені схожі за звучанням і написанням. Випиши ці слова. Познач у них корінь.

Під горою горить вогонь. Яке горе трапилось у синички?

- Чи можна зробити висновок, що це слова-родичі? Чому?

- 8** З'ясуй за словником значення слів: *мати, ніс, брати*.

1. **Ма́ти** – жінка, яка народила дитину. **Ма́ти** – володіти чимось.

2. **Ніс** – орган нюху у людини чи тварини; дзьоб птаха; передня частина судна, човна, літака; передня частина взуття. **Ніс** – минулий час від нести́, носіти, тобто переміщати щось.

3. **Бра́ти** – неозначена форма дієслова: *брати подарунки*. **Браті́** – множина від слова *брат*.

- У якому значенні слово *мати* вжито в тексті „Святий Миколай“?
- Яке зі слів має багато значень?
- З однією парою слів склади речення.

Урок 43.

Досліджую слова, близькі за значенням (синоніми)

- 1** Сьогодні у тебе є можливість звернутися з проханням до Святого Миколая. Про що ти його попросиш?

Просьба до Святого Миколая

Сніги покрили доли й гори,
Блищить інеєм ліс і гай,
Іде до нас крізь ниви й бори
Святий угодник Миколай.

Ти нашим родичам дай сили,
Щоб виховати нас могли,
Щоб тої втіхи ще дожили,
Щоб підресли їх діточки.

Що він несе в своїй торбині?
Багато гарних забавок
Несе чемненькій він дитині, –
А для нечемних – жмут різок.

А всьому нашому народу
Ти добру долю принеси,
Усяке зло й лиху пригоду
Від України відверни.

Святий та добрий Миколаю,
На тебе ждемо вже давно,
Що нам даси, про це не знаєм,
Та просимо тебе одно:

А нам в здоров'ї дай зростати,
Завзяття й сили нам подай,
Щоб ми з руїн могли підняти
І звеселити рідний край.

Юрій Шкрумеляк

- З якими проханнями для себе і для всього народу діти звертаються до Святого?

- В усьому світі ще задовго до свята діти пишуть листи до Святого Миколая. Подумай і напиши, що б ти хотів одержати в цей день.
- Що ти хотів би побажати своїй Батьківщині?

2

Перепиши передостанній стовпчик поезії. Підкресли словосполучення *лиха пригода*. Добери до нього слова, близькі за значенням.

Діл – те саме, що й долина.

Забавка – 1. іграшка.

2. гра, забава.

Лиха́ приго́да – горе, біда, велике страждання.

Завзя́ття – наполе́гливість, енергі́йність, запáл.

Слова, які звучать по-різному, але однакові чи близькі за значенням, називаються *синонімами*. За допомогою синонімів можна уникнути повторення тих самих слів і зробити мовлення точнішим, виразнішим.

3

Чим нас зачаровує наша земля?

Яка *прекрасна* наша земля. Мальовничі села. *Гарні* міста. А її *чарівна* природа! Хіба вони можуть залишити кого-небудь байдужими?!

- Які речення за метою висловлювання та інтонацією вжито в тексті?
- Які за значенням виділені слова? Чим вони відрізняються?

4

Прочитай уривок із молдовської народної пісні.

Їде Штефан-молдован

Їде Штефан-молдован,
У правиці – булава,
І ріжок висить при боці,
Щоби ним скликати хлопців,
Бо вже турок йде на нас.
Зброю в руки брати час.

І спішать на кличний спів
Гайдуки зі всіх лісів.
Йдуть відважні, йдуть красиві,
Юнаки ідуть і сиві
За господарем Штефаном,
За Штефаном-молдованом.

- Хто такий Штефан Великий? Чим він уславився в історії нашої держави?
- Яким зображений Штефан Великий у народній пісні?

- Хто такі гайдуки? Що ти про них знаєш?
- Якими змальовуються гайдуки в пісні?
- Вибери й запиши синоніми до слів *відважні* і *красиві*.

Прекрасні, щирі, хороші, мужні, хоробрі, добрі, гарні, безстрашні, сміливі.

Правиця – права рука.

- Склади і запиши два речення про гайдуків.
- Визнач у них головні і другорядні члени.

5 Поміркуй, під яким номером спільнокореневі слова, а під яким – близькі за значенням.

1. Говорити, розповідати, розказувати, розмовляти, казати, балакати, повідомляти, мовити.

2. Мова, мовний, мовлення, розмова, розмовляти, примовляння, замовити, змова.

- У спільнокореневих словах визнач корінь.

6 Замість крапок встав ті синоніми до слова *говорити*, які найбільше відповідають змістові речень.

До чого ж любить малий Андрій ... з дідом. Старий ... стиха, не поспішаючи. Смакує кожне слово. І якщо вже ..., то як зав'яже. А історій всіляких дід знає безліч. Нещодавно ... про війну з турками.

– Давно це діялось, – ... він.

- Знайди слова, вжиті в переносному значенні.
- Добери синоніми до слів *діялось*, *всілякі*.

7 Прочитай розповідь Андрієвого діда. Простеж, які близькі за значенням слова допомогли йому уникнути повторень.

Турки обступили фортецю з усіх боків. Обклали її соломною і підпалили. Зайнявся один стіжок. Вогонь перекинувся на другий, і той загорівся. Язики полум'я облизували стіни. Вогонь палахкотів з усіх боків. Ось він дістався до башти. І та спалахнула червоною пташкою. Але мужні захисники фортеці не здавалися.

- Про які часи йдеться в легенді?
- Постав питання до кожного речення і дай на них відповідь.
- Перекажи текст усно.
- Запиши розповідь з пам'яті.
- Підкресли синоніми.

Урок 44.

Правильно вживаю синоніми

1

Чому так говорять?

*Пігродуй пташів узимку, вони віддячать тобі
влітку.*

Леся Українка
(25. 02. 1871–19. 07. 1913) –
видатна українська поетеса,
перекладачка.

„Чом же вона не втіка?
Нащо морозу чека?”
„Не боїться морозу вона,
Не покине країни рідної,
Не боїться зими навісної,
Жде, що знову прилине весна.”
„Мамо, ті сиві пташки
Сміливі, певно, ще й дуже,
Чи то безпечні такі, –
Чуєш, цвірінькають так,
Мов їм про зиму байдуже!
Бач – розспівалися як!”

„Не байдуже тій пташці, мій синку,
Мусить пташка малесенька дбати,
Де б водиці дістати краплинку,
Де під снігом поживку шукати.”

2

Мамо, іде вже зима

„Мамо, іде вже зима,
Снігом травицю вкриває,
В гаю пташок вже нема...
Мамо, чи кожна пташина
В вирій на зиму літає?”
– В неньки спитала дитина.
„Ні, не кожна, – одказує мати, –
Онде, бачиш, пташина сивенька
Скаче швидко отам біля хати, –
Ще зосталась пташина маленька.”

„Нащо ж співає? Чудна!
Краще б шукала зерна!”
„Спів пташині потіха одна, –
Хоч голодна, співа веселенько,
Розважає пташине серденько,
Жде, що знову прилине весна.”

Леся Українка

- Між ким ведеться бесіда у вірші?
- Про що допитується хлопчик? Що його дивує?
- Що йому на це відповіла мама?

Навісна –
несамовіта, шалена.

- Ти здогадався, про яку пташку йдеться? Чому авторка називає її сміливою і безпечною?
- Про що має дбати пташка?
- Чому чудна пташка співає?
- Підготуйтеся до читання вірша в особах. Постарайтеся голосом передати спостережливість, допитливість хлопчика та розсудливість матері.

3 З-поміж наведених нижче слів добери ті, які характеризують пташину.

Велика, мала, сіренька, чорненька, смілива, безпечна, веселенька, кмітлива.

4 Прочитай слова і поміркуй, що їх об'єднує.

Віхола, заметіль, завірюха, хуртеча, хурделиця, хуртовина, хуга.

5 Працюємо колективно! Як ви розумієте значення сталих зворотів?

Бити байдики, знати назубок, точити теревені, вище ніс.

- Поміркуйте, що ще можна зробити з носом.
Зарубати на носі – ... ; не бачити далі свого носа – ... ;
задирати носа – ... ; водити за ніс – ... ;
клювати носом – ... ; втерти носа –
- Доберіть до висловів слова, близькі за лексичним значенням. Запишіть їх через риску.
- Складіть речення спочатку зі сталими зворотами, а потім зі словом-синонімом. Порівняйте, які із речень виразніші.

6 До кожного сталого вислову добери слово-синонім.

Набрати в рот води – ... ; вертітися під ногами – ... ;
замилювати очі – ... ; пустити червоного півня – ... ;
пекти раків – ... ; викинути з голови –

Слова для довідки: мовчати, забути, підпалити, обманювати, червоніти, заважати.

- З двома парами висловів і синонімів до них склади речення.

7 Придумай казку про сміливе пташеня (4-5 речень). Розпочати можеш так:

Розплющило маленьке пташенятко очки, а навкруги біло-біло.
Тітка-завірюха

- Щоб уникнути повторів, використовуй синоніми.
- Казку запиши в книжку-саморобку.
- Намалюй до неї ілюстрацію.

Урок 45.

Слова, протилежні за значенням (антоніми)

- 1 Які протилежні за значенням слова допомогли поетесі описати героїв вірша?

Два брати жили на світі

Два брати жили на світі,
Був один з них працьовитий,
А другий ледачий дуже.
Слухай казку про них, друже.
Якщо перший брат вставав,
Другий спать мерщій лягав.
Той стоїть, а той сидить,
Той мовчить, а той кричить,

Той хоробрий і правдивий,
Той брехливий, полохливий.
Той розумний, той дурний.
Той великий, той малий.
День і ніч брати сварились
І ніколи не мирились.
Все, що перший будував,
Другий миттю руйнував.

Алла Свашенко

Протилежні за значенням слова називаються **антонімами**.

- 2 Випиши антоніми. Зроби висновок, якою роблять антоніми нашу мову.

Літо і зима уявляються живими істотами: літо – як юна дівчина, а зима – стара баба з величезними зубами й кістлявими пальцями. Дівчина-літо дуже щедра і багата, а баба-зима надміру скупа й бідна.

Павло Чубинський

- 3 Добери антоніми.

Лінійка *вузька*, а міст – Пісок *сипкий*, а камінь –
Яблуко *кругле*, а банан – Мед *солодкий*, а редька –

- До виділених слів добери перевірні.

- 4 Доповни прислів'я словами, протилежними за значенням.

Учення – *світ*, а невчення
Про *добро* пишуть на піску, а про ... на камені.
Брехня стоїть на одній нозі, а ... на двох.
З *добрим* дружися, а ... стережися.
Мала *праця* краща за велике
У *короткого* розуму язик
Бесіди *багато*, а розуму

- Поясни правопис слова *брехня*.

- Два прислів'я запиши.

5

Прочитай прикмети про погоду. Поспостерігай, чи відповідають вони дійсності.

У грудні можна завбачити погоду на цілий рік уперед. Починаючи з 20 числа, треба стежити: яка погода в цей день, таким буде січень. Який день 21 грудня, таким буде лютий. 22 грудня – зимове сонцестояння: сонце на літо – зима на мороз. Якщо 25 грудня сонце ясне, променисте, новоріччя буде морозяним. Перший сніг щільний і мокрий – на вологе літо, сухий і легкий – на сухе. Граки в'ються високо зграями і стрілою спускаються на землю – буде снігопад. Кружляють над гніздами, то сядуть, то знову злетять – перед зміною погоди.

- Перепиши останнє речення. Підкресли антоніми.

Урок 46.

Повторення вивченого

1

Відшукай слова, які допомагають зобразити зиму як живу істоту.

Гість зими

Ось і знову зима білоброва
Побілила поля і хати,
Заквітчала у іній діброву,
Через річку наводить мости.

Поспішає зима, поспішає,
Підганяє мороз, холоди:
Скоро, скоро з далекого краю
Рік новий завітає сюди.

Під кружляння веселих сніжинок
Почали готуватись і ми,
Щоб зустріти при світлі ялинок
Найдорожчого гостя зими.

Анатолій Качан

- Випиши в зошит усі дії білобрової зими. Поясни, як ти їх розумієш.
- Як ти гадаєш, чому поет називає зиму *білобровою*? Якою ти собі її уявляєш?
- Склади усний опис зими, вживаючи порівняння.
- На якого найдорожчого гостя чекає зима? А чи чекаєш ти на цього гостя?

2

Чи є у вірші слова, вжиті в переносному значенні?

Може, десь земля є краща й вища,
А над нею – небо золоте,
Та мені найкраща та, де вишня,
Та, де вишня мамина цвіте.

Богдан Радиш

- У якому значенні вжито слово *земля*?
- Пригадай, у яких ще значеннях воно може вживатися.

3 Перепиши речення. Що означає слово *ключ*?

Ключ угорі журавлиний рідною мовою кличе у невідомі краї.

Максим Рильський

- Що ще означає слово *ключ*?
- Підкресли основу речення. Установи зв'язок між членами речення.

4 Перепиши прислів'я, вставляючи замість крапок антоніми.

Як є початок, то ... буде. *Краще* гірка правда, чим красива... .
М'яко стелить, та ... спати. Ситий ... не товариш. Ворона маленька,
та рот Що не зробиш вранці, ... не нагониш.

- Як ти розумієш зміст прислів'їв?
- Склади звукові моделі виділених слів.

Запитання і завдання для повторення

1. Які значення можуть мати слова? Наведи приклади слів, вжитих у переносному значенні.
2. Що означають синоніми? Яку роль вони виконують у нашому мовленні? Наведи приклади.
3. Що означають антоніми? Коли вони найчастіше вживаються у мовленні?
4. Наведи приклади слів, які звучать і пишуться однаково, а мають зовсім різне значення.

Урок 47.

Систематизація та узагальнення знань

1 Подумай, з якою інтонацією ти читатимеш вірш-поздоровлення.

З Новим роком!

Рік старий на відході –
Рік новий на порозі.
Рум'яніє на сході
Небосхил на морозі.
Будьте, люди, щасливі,

В мирі, в праці навіки.
Хай уродять вам ниви
Щастя повні засіки!
Хай таланить вам всюди,
З Новим роком вас, люди!

Тамара Коломієць

- Які побажання висловлені в поезії?

- Підготуй новорічні листівки для своїх близьких і друзів. Що ти їм у них побажаєш?

2

Барвінок пригадав мандрівку до Сороцької фортеці і захотів ще більше подорожувати. Але для цього необхідно замінити виділені слова протилежними за значенням.

Ми *повільно* йшли до Сороцької фортеці. До початку екскурсії залишалось *багато* часу. Йти було *важко*, бо назустріч дув *холодний рвучкий* вітер.

- Як змінився від цього зміст висловлювання?
- Що ти знаєш про Сороцьку фортецю? Розкажи.

3

Випиши слова, близькі за значенням.

Йти, передишка, малий, могутній, привал, брести, гігантський, відпочинок, яскравий, величезний, перепочинок, простувати, дрібний, блискучий, прямувати, ходити, крихітний, сліпуче.

4

Вибери пари слів, протилежних за значенням.

Близький, темний, холодний, далекий, боязкий, теплий, світлий, хоробрий.

- Склади текст „В поході“. Запиши його.
- Підкресли синоніми й антоніми.

5

Прочитайте текст в особах.

Сніжинка народилася високо в небі, у великій волохатій Хмарі.
 – Бабуню Хмаро, – мовила вона. – Чому ми так далеко від землі?
 – Щоб першими побачити, як з холодних висот надходить зима,
 – лагідно пояснила Хмара.
 – Бабуню Хмаро, а навіщо нам стрічати зиму?
 – Щоб землю вкрити білою ковдрою, заховати од вітрів-морозів.
 – Ой, бабуню! – дивується Сніжинка. – Та ж я мала, а земля величезна! Як я її вкрию?
 – Земля велика, але одна, а в тебе мільйон мільйонів сестричок.
 Разом нам усе під силу! – сказала Хмара і труснула рясним фартухом.

Зірка Мензатюк

- Чого не розуміла маленька Сніжинка? Що їй відповіла Хмара?
- Знайди речення, в яких Сніжинка звертається до бабуні. Виразно їх прочитай. Чи виокремлюєш ти голосом звертання? Як звертання виділяється на письмі?
- Які слова допомогли Зірці Мензатюк зобразити Хмару і Сніжинку як живі істоти?

- Перепиши останній абзац. Поясни написання слів *земля*, *велика* і *сестричок*.

ЙДЕ ВЖЕ ЗИМА

Будова слова

Урок 48.

Основа слова. Закінчення

1

Чи знайомий тобі звичай колядування? Розкажи, хто і як колядує в твоєму селі чи місті.

Колядники

I

Чи чули ви, любі діти, про маленьких колядників? Невже не чули? Колись давно їх було дуже багато. Коли наставали Різдвяні свята, маленькі колядники, піймавши чарівним неводом найяснішу зірку і викувавши у чарівній кузні срібні дзвіночки, вирушали в далеку дорогу. Зірка світила їм, щоб колядники не заблукали, не збилися з путі, бо несли вони людям радісну звістку.

Срібні дзвіночки дзвеніли під вікнами, і люди тішилися, що до них ідуть празники в гості. Щасливі люди пригощали колядників медівниками, горішками, яблуками, різними ласощами.

За Софією Майданською

- З чим колядники вирушали в далеку дорогу? Зачитай.
- Яку звістку вони несли людям?
- Чим пригощали колядників?

Медівник –
те саме, що
й медяник,
медовий пряник.

2

Чи знаєш ти колядки? Заколядуй і вивчи нову колядку, яку написав для тебе Йосип Струцюк.

З Різдвом Христовим!

Хай за вікном
Хуртеча злиться,
А нам співати і радіти.
Горить ялинка у світлиці –
З Різдвом Христовим, любі діти.

Дніпро обняв
Дзвінки Карпати,
А в хаті – вже кутя і сіно.
Дозвольте заколядувати:
– З Різдвом Христовим, Україно!

- З яким великим святом привітав поет дітей, Україну?

- Не забудь і ти привітати батьків, родичів, друзів.
- Розкажи про традиції святкування Різдва в твоїй родині.
- Яку головну різдвяну страву готують у твоїй сім'ї?

3 Слово має свою будову. Дізнайся, з яких частин воно складається.

Префікс] [частини слова	мороз
Корінь		морозн	ий
Суфікс		заморози	ти
Закінчення		заморози	ли

Запам'ятай! Ці частини слова позначаються так:

Префікс	—	┌
Корінь	—	┌───┐
Суфікс	—	^
Основа	—	└───┘
Закінчення	—	□

Наприклад: дзѐбик и

А чи знаєш ти, що головна різдвяна страва – *кутя* символізує багатство і достаток? Кутю готують із вареної пшениці, яку приправляють медом, родзинками, горіхами і маком.

4 Досліди, як змінюється слово *кутя*.

Головна різдвяна страва українців – *кутя*.
Що? – *кутя*. Чого? – *куті*. Чому? – *куті*.

- Візьми в квадратик змінну частину слова. Це його закінчення.

Закінчення – змінна частина слова. Щоб знайти закінчення, треба слово змінити. *Наприклад:* мороз □, мороз у, мороз ом.

5 Зверни увагу, як змінюється в тексті слово *іній*.

Усе вкрив іній. Найдрібніша бадилінка обібралась інеєм.

І немає, мабуть, зараз ніде кращих квіток, ніж квітки інею, що зріє не тільки на гіллі дерев, а й на білих полотнах снігів.

Євген Гуцало

- Що таке *іній*?
- Випиши слово *іній* у сполученні зі зв'язаними з ним словами. Познач закінчення.

Зразок: Обібралась (чим?) інеєм.

6

Чи є в тексті слова, вжиті в переносному значенні? Назви їх.

Срібні дерева

Срібні дерева, срібне гілля,
Сріблом пухнастим вкрита земля.
Срібні у синьому небі хмарки,
в срібних заметах срібні стежки.
Срібний-пресрібний ліс приберіг
Білочці срібній срібний горіх.

Леонід Первомайський

- Перепиши друге речення. Познач закінчення слів *хмарки* і *стежки*.

Урок 49.

Основа слова

1

Чи ходив/ходила ти колядувати? Розкажи, яких колядок співав/співала? Чим тебе пригощали?

У Віфлеємі

(Колядка)

У Віфлеємі в стайні, на сні,
Христос родився всім на спасіння!
Люди, радійте, Христа вітайте,
Божому Сину славу віддайте!
Слава на небі Богу Святому,
На землі спокій роду людському!

- Кого прославляють люди?
- Які побажання виказують?

Візьми до уваги!

Коля́дка – старовинна обрядова різдвяна пісня.

А чи знаєш ти, що в давнину існували колядки для господаря, господині, парубків і дівчат? Діти виконували дитячі колядки.

2

Прочитай дитячу колядку „Бігла теличка та й з березничка” і вивчи її напам'ять.

Бігла теличка та й з березничка
та й стала.
Я тобі, дядьку, заколядую,
дай сала.
Бігла теличка та й з березничка
та в дядьків двір.

Морі́г – густа молода трава.

Я тобі, дядьку, заколядую,
тільки дай пиріг.
Як не даси пирога,
візьму вола за рога,
та виведу на моріг,
та викручу правий ріг,
буду рогом трубити,
волом буду робити,
хвостом буду поганяць,
та на гречку орать.
Добрий вечір!

- Заколядуй свої колядки.

3 Визнач тему і тип тексту. Добери заголовок.

Зима буває різною: то сніг іде, то сонечко засвітить, і тоді вона заіскриться, звеселіє. То захурделить, завіє! То мороз так притисне, що з хати страшно вийти. То знову відлига і з *снігу* можна робити що завгодно.

Справді, казкова і дивна пора!

- Знайди у тексті слова, вжиті в переносному значенні.
- Познач у виділених словах основу й закінчення.

Частина слова без закінчення називається **ОСНОВОЮ**.

4 Перший раз прочитай текст, як написано, а другий – як треба.

І холодно у лісі (кленок), (калина), (вільха). З зимою наодинці не страшно лиш (ялинка). Замерзла на (мороз) берізка при (дорога).

- Що сталося зі словами, які стоять у дужках?
- Яка частина слова допомагає зв'язати слова у реченні?
- Спиши речення, розкриваючи дужки. Підкресли прийменники. Познач закінчення.
- До слів *вільха* і *дорога* добери споріднені слова, познач корінь.

Закінчення слів, як і **прийменники**, служать для зв'язку слів у реченні. В повітрі кружляли сніжинки. Кружляли (де? в чому?) в повітр^і.

5 Спиши словосполучення, змінюючи закінчення виділених слів.

Живуть (де?) біля *озеро*; читали (про кого?) про *їжак*; рубали (чим?) *сокира*; прийшли (до кого?) до *матуся*; приїхав (звідки?) із *місто*.

- Познач у змінених словах основу і закінчення.

6 Поміркуй, що треба зробити зі словами, щоб скласти їх у речення.

Діти, лисеня, на дорозі, підібрали, у нього, передні, були, лапи, перебиті, дівчатка, довго, за, ходили, лисеням, нарешті, одужало, і, звірятко, підросло, діти, в ліс, лисеня, віднесли.

- Дай назву тексту і запиши його, закінчуючи реченням: *На те він і лісовий звір, щоб у лісі жити.*
- Познач закінчення та основу в словах *лисеня, лисеням, лисеняти.*

Урок 50.

Частини основи: корінь, префікс, суфікс

1 Розглянь фото. Що за звичай на ньому зафіксований?

2

Колядники

II

За Різдом наступав Новий рік. А ще він зветься празником Василя.

Василь приходив не сам, а з дівчинкою Маланкою. Всі рядилися в чудернацький одяг. Було дуже весело, навіть трішечки страшно, бо раптом, мов з-під землі, з'являлися волохаті ведмеді, бородаті цапи, рогаті чортики, князі із булатними мечами, старезна відьма і навіть Котигорошко з велетенською булавою. Але не треба боятися, бо це наші колядники, перевдягнені в казкових героїв. Разом з Маланкою вони вели танок і співали.

Вранці наступного дня колядники, знявши свою чудернацьку одягу, знову бігли від хати до хати. Кожен з них ніс мішечок, у якому були пшеничні зерна. Вони сіяли зерна по хатах, примовляючи:

Сійся, родися, жито, пшениця,
Жито, пшениця, всяка пашниця...

Оскільки і зерна, і слова були чарівними, кімната відразу ставала широким полем, на якому сходила зелена пшениця, починали співати пташки, розцвітали волошки і польові маки.

Надворі гула хуртовина, та тут усі раділи, бо маленькі колядники приносили до кожної хати жменьку веселої весни. Колядники цілий день щедрували. Заходили до кожної хати. Вони нікого не забували – ні старої самотньої бабусі, що жила на краю села, ані хворої дівчинки, що мешкала у великому місті на найвищому поверсі, під самісіньким дахом. Колядники приносили самотній бабусі радість, а дівчинці – здоров'я.

І ви, любі мої діти, навчіться оцих чарівних колядок та щедрівок.

За Софією Майданською

- Чим цікавий був празник Василя?
- Як готувалися до нього у твоєму населеному пункті?
- Чим, як і коли посівали?
- Що приносили маланкарі та щедрувальники в хату?
- Чи навчився / навчилася ти щедрівок і засіванок?

А чи знаєш ти, що свято Старого Нового року виникло у 1918 році після переходу на григоріанський календар? А ще раніше давні слов'яни святкували новоріччя 1 березня.

3

На щастя, на здоров'я, на Новий рік

(Засівалка)

На щастя, на здоров'я,
На Новий рік,
Аби вам родило
Краще, як торік,
Жито, пшениця,
Всяка пашниця.
Коноплі по стелю,

Сорочка по землю,
А льон по коліна.
Аби вас, хрещених,
Голова не боліла,
Будьте здорові,
З Новим роком!

- Що бажають щедрівники й засівальники господарям?
- Розпитай своїх бабусю й дідуся про старовинні звичаї колядування і щедрування. Запиши колядки, щедрівки, засівалки в книжку-саморобку.

4

Поміркуй над прочитаним.

Жахливий змій-чаклун Групі-Групі-Ян сидів на сірій хмарині й кидав на місто сніжинки.

Ці сніжинки були непрості! Той, кому вони залітали у вуха, переставав чути розумні слова. Той, кому сніжинки потрапляли в рот, не міг сміятися-посміхатися. Той, кому в очі, – не помічав своїх друзів. А якщо комусь чарівна сніжинка раптом потрапляла в серце, людина вже не вірила в добрі чудеса.

Вітер розносив сніжинки містом, жбурляв їх у квартирки і двері. І змій-чаклун був казково задоволений цим.

Людмила Васильєва-Гангнус

- Чи сподобався тобі змії-чаклун? Чому? Ти погодишся стати його другом?
- Де сидів Группі-Группі-Ян і що він робив?
- Які сніжинки кидав на місто жадливий змії-чаклун?
- Візьми в бібліотеці книжку Людмили Васильєвої-Гангнус «Азбука ввічливості» і дізнайся, що сталося далі.
- Проаналізуй склад слова *залітали*.
- Зроби висновок, із яких значущих частин може складатися основа слова. Перевір себе правилом.

Основа слова може складатися з таких частин: *префікса, кореня і суфікса*.

5 Запиши слова. Розбери їх за будовою.

Сніг, сніговий, сніжок, сніжинка, снігур, сніговиці, сніжний, засніжило.

6 Відгадай загадку! Запиши її з пам'яті.

Ніжна зірка сніжно-біла
На *рукав* згори злетіла.
Поки ніс її сюди –
Стала краплею *води*.

- До виділених слів добери і запиши споріднені.
- Познач у них спільний корінь, основу і закінчення.

Урок 51.

Спільнокореневі (споріднені) слова

1 Розглянь картини українських художників Віталія Бараненка, Андрія Вишинського, Василя Ганжуги. Якою на них зображена зима?

2 А ще зима – це веселі щедрування. Прочитай про це вірш Софійки Когут.

Щедрий вечір

Таємничо, новорічно
йде до нас з колядниками,
сяє, мерехтить свічками
щедрий вечір, добрий вечір.

Мріє тиша урочиста,
лиш морози в дзвони дзвонять,
тихо предків тіні бродять
в щедрий вечір, добрий вечір.

- Яким у вірші постає щедрий вечір?

3 Прочитай щедрівку.

Щедрик, щедрик, щедрівочка

Щедрик, щедрик, щедрівочка,
Прилетіла ластівочка,
Стала собі щебетати,
Господаря викликати:
– Вийди, вийди, господарю,
Подивися на кошару,
Там овечки покотились,

А ягнички народились.
В тебе товар весь хороший,
Будеш мати мірку грошей.
Хоч не гроші, то полова,
В тебе жінка чорноброва.
Щедрик, щедрик, щедрівочка,
Прилетіла ластівочка.

- Вивчи щедрівку напам'ять і защедруй її вдома.

4 Про що розповідає цей текст? Добери до нього заголовок.

Зима! Одне слово, а в уяві виникає так багато картин. Кожну з них я малюю.

На одній біліє чисте і безмежне поле, що іскриться під зимовим сонцем. На другій – чарівний ліс, всі дерева у білих шапках. А на третій – чудова річка з прозорою кригою, і там я катаюсь на ковзанах. А потім ще малюю картину, на ній іде лапятий сніг.

Справді, зима-чарівниця!

- Які картини постали в твоїй уяві? Змалюй їх словесно.
- Поясни значення слова *лапятий*.
- До яких частин мови належать слова *чарівний, чарівниця, чарувати*? Познач у них корінь.

5 Побудуй слова за такими схемами:

6 Це розповідь чи опис? Доведи, що не помиляєшся.

Віхола

Подув пронизливий *холодний* вітер. Захиталися, *зашуміли* голі дерева. Пішов густий сніг. Сердитий вітер накинувся на нього.

Підхопив, закрутив над *селом*.

Всю ніч лютувала віхола. Вона жбурляла сніг у вікна, завивала й лякала дітей.

- Спиши. Виділені слова розбери за будовою.

7

Перевір свою спостережливість.

- Ти замислювався, чому зимові місяці так називаються?
- Яка частина слова допомагає пояснити назву?
- Чи можемо ми використати корінь слова для пояснення назви? Чому?
- Склади і запиши текст „Що розказують про себе назви зимових місяців?“
- У словах-назвах місяців познач корені.

Урок 52.

Корінь слова

1

Чи вдавалося тобі спостерігати за малюнками Діда Мороза? Розкажи.

2

Рідні краєвиди

I

Глянув ти на вікна та й подумав: „І хто це картини такі понамальовував?“ На одній он – стежка сива у даль потяглася, над стежкою дерева високі, теж сиві, ні, не сиві, а наче цвітуть. На другій картині – листя широке, в усі боки розколихалося, а посередині квітка дивна, казкова. На ній сивий джмелик сидить, сивий медок бере... Хто ж той художник? Ти знаєш: мороз. Але тобі хочеться трохи помріяти, якогось чарівника собі уявити... Аж тут помітив крізь шибку – надворі які кучугури, білі замети які! Невже цілу ніч мело, а на ранок уляглося, задрімало, ще й морозом замурувало?.. Вибіг ти надвір – у прозорому повітрі ледь-ледь іскорки займаються. „Що то? Невже срібний космічний пил?“ – думаєш собі. Придивляєшся – ні-і! То дрібнюсінькі кристалики льоду, малі-малесенькі сніжинки проти сонечка зблискують-мерехтять. Ну й видиво! Ти став собі та й заворожився. Тиша – як дзвін... Коли це з вулиці:

– Бігаймо на лижах з гори спускатися!

І пропала тиша. От як воно влучно підмічено в тій загадці: „Скрізь я буваю; починають говорити – я втікаю”. Бо й справді: коли хто говорить, то це вже не тиша... Ступив ти, аж чуєш: „Ррип!” Хто це? І з хати ніхто не вийшов, і двері рипнули. Ступив ще – ррип!.. А, це ж сніг! Чи, може, мороз? Ото розмалював рипиками вікна та й ліг у пухнастий сніг відпочити. Тепер і сніг рипить. Як би оце ті рипики побачити?.. Ступ – рип! Ступ – рип!

Дмитро Чередниченко

- Що незвичайне, дивовижне побачив письменник у приході зими?
- За допомогою яких засобів виразності – порівнянь, слів-ознак, слів у переносному значенні – він змалював картини зими?
- Пригадай інші загадки про зиму і загадай їх однокласникам і батькам.

3 Прочитай граматичну казку „Сім'я слів”.

На одній казковій галявині поселились корені. У них була чудова особливість швидко розростатися. Як тільки корінь розростався, на ньому одразу ж з'являлись нові слова-гілочки. Назвали їх **спільнокореневими**. А ще їх називали **спорідненими**, бо були вони дітьми одного батька-кореня, тобто рідними.

Спільну частину споріднених слів так і звать з тих самих пір **КОРЕНЕМ**.

З глибокою пошаною до батька спільнокореневі слова збудували кореневі хатинку, ось таку кругленьку і затишну: .

- Поміркуй і сформулюй правило про те, що називається коренем та які слова називаються спільнокореневими. Чому вони мають ще одну назву?
- Знайди в словах *рід*, *рідня*, *рідний*, *родичі* корінь і збудуй їм хатинку.

4 Самостійно або за допомогою словника намалюй «словесні дерева», коренями яких були б слова *ліс*, *рука*, *сонце*, *казка*.

5 Відгадай слова.

Корінь *лік*, суфікс – *ар*.

Корінь *віт*, префікс – *при*. Корінь *літ*, префікс – *від*.

- З кожним словом склади речення.

Корінь слова і різні форми одного і того ж слова

1

Рідні краєвиди

II

А синички літають, на дерева сідають, щось вищебечують. Ти прислухаєшся. „Цінь-цінь-тарара, де не глянь – там діра”, – кажуть вони. Мовляв, дерева голі. То в жнива вони примовляють: „Ціпом! Ціпом! Ціпом!” – молотить пора. Ти хотів до годівничок пройти, синичкам їсти дати, аж по коліна шурхнув. Сніг не затвердів як слід. А між деревами кучугури високі. Ще й позакручувало їх. Он один замет – мов дельфін, інший – наче верблюдо...

А ось ідуть твої приятелі. Гукають піти з ними.

– Піду, тільки скажіть, коли можна воду в решеті носити?

А хтось на це саме вже іншу загадку: „Ні в огні не горить, ні в воді не тоне”.

– Та лід!. Ти краще скажи, в якому місяці люди найменше хліба їдять?

– В лютому, бо в ньому найменше днів.

А тобі на думку спала загадка про сонячний промінь. Але ти якось завагався: це загадка чи віршик? Коли назву вгорі поставити – „Сонячне проміння”, то буде віршик, коли знизу – то загадка:

Мету-мету – не вимету,
несу-несу – не винесу,
пора прийде –
само піде.

Виходить, для малих – загадка, а для таких, як ти, – уже поезія. І для малих це – теж поезія, лише в одязі загадки. Щоб придивлялися, як ота поезія твориться, звідки вона береться. У поезії все-все оживає. Навіть риба говорить. І камінь не мовчить у поезії. Ніч може бути чорною коровою, а день – білим волем. Для тебе це вже не загадка, а вірш:

Чорна корова
людей поборола,
а білий віл
людей підвів.

Ти глянув тепер навколо – на білу святкову землю – і мов заново побачив її. Дерева уже не дерева, а витязі сиві, що головою неба сягають. Хата – то кришталевий палац. Куц бузку – то ...

І що я буду за тебе розповідати? Сам розкажи, як милувався зимовою красою.

Шурхнув – тут:
провалився.

Дмитро Чередниченко

- Що вищербували синички?
- На яких тварин були схожі замети?
- Які загадки загадували діти один одному?
- Що говорить письменник про поезію? Зачитай. Поясни, як ти розумієш його слова.
- Що побачив на оновленій святковій землі автор?
- А що побачив ти?

2

Відгадай загадку.

*Скрипу, скрипу – все мандрує,
Жартома, а чи всерйоз
Теть шибки всі замурує.
Білим сріблом Дід...*

- Розбери за будовою слова білим сріблом.

3

Працюємо колективно! Знайдіть чужинця.

Чужинець

Зібралися коло Води родичі. Підводник з Водицею розмовляють. Водолаз з Водоспадом на сонечці гріються. Водій на гармошці грає. Навіть сам Водяний з'явився. І всі на стару Воду чекають.

Вийшла мудра Вода на ганок, глянула на гостей, відразу чужинця примітила. Наказала йому йти звідси геть, у свою сім'ю. Пішов чужинець, зажурився. Де ж йому родичів шукати?

- Хто ж виявився чужинцем серед родичів Води?
- Чому гості не одразу помітили чужинця?
- Допоможи чужинцю знайти своїх родичів.
- Склади список родичів Води і допиши тих, які не прийшли до неї на гостину.

Увага! Спільнокореневі слова не слід змішувати з різними формами одного й того самого слова.

4

Прочитай слова і подумай, які серед них споріднені, а які є формами одного слова. Запиши їх у два стовпчики.

Чистота, чистий, чистому, чистити, чисто, чистого, чистим, чистовик.

- З двома спільнокореневими словами склади речення.

5 Поміркуй, у якій колонці:

а) *спільнокореневі слова;*

друг
товариш
приятель

б) *різні форми одного й того самого слова;*

друг
дружба
дружній
дружити

в) *слова, близькі за значенням.*

друг
друг а
друг ові
друг ом

6 Придумай продовження казки.

З далекого *крижаного* краю, де росте *крижана* трава, де цвітуть *крижані* квіти, де співають *крижані* пташки і ходять *крижані* звірята, прибула Зима. Вона привела з собою свого сина – маленького *крижаного* хлопчика. Радісно калатало серце хлопчика *Крижинки*, бо над усе любив він мандрувати.

Ігор Калинець

- Розглянь малюнок. Склади опис хлопчика Крижинки або його мами Зими.
- Поміркуй, чи є спільнокореневими виділені слова. Доведи, що не помиляєшся. Випиши їх. Познач корінь.

Урок 54.

Однокореневі слова і слова, близькі за значенням

1 А чи знаєш ти, які розмови відбуваються в лісі?

Лісові розмови

I

– Сніг, подивіться, який сніг! – зраділа маленька лісова синичка. І хоча не люблять синички сідати на землю, та хіба сніжок – то земля? Стрибає синичка якомсь кумедно, все боком-боком.

Може б, воно й краще виходило, коли б кігтики на її пальчиках не були так круто загнуті.

–Ха-ха-ха, – засміялася стара ворона. – Хіба ж так стрибають?

– Це ж просто смішно, – додала сойка, перебираючи дзьобом своє гарне пір'я.

– Ну й що, – образилася синичка, – а ви не вмієте висіти на гілці отак, униз головою...

Сойка зацікавилася з дива.

– О... – тільки й мовила ворона.

Вони й справді цього не вміли.

II

– Гей! – закричав з високої ялини шишкар, коли побачив унизу мишей.
– Що ви там розбігалися снігом? Ондечки я сову бачив!

– А ми вдень сови не боїмося, – дружно відповіли миші, – а як ніч настане, у нірки поховаємося.

– То зараз буде на вас лисиця!

– Слухаю я, слухаю, як ти, шишкарю, мишей лякаєш, і думаю собі: який же ти вредний, – озвався снігур.

Соромно зробилося шишкареві, бо він гадав, що поблизу нікого нема, а тут раптом снігур. Ой, як соромно...

Юрій Старостенко

- Про яких птахів і звірят розповів тобі Юрій Старостенко?
- Чому синичка стрибає боком? Що вона вміє, чого не вміють інші лісові птахи?
- Чому шишкареві стало соромно?
- Слова *шишкар*, *шишкарю*, *шишкареві* – це форми одного слова чи споріднені слова?

2 Поміркуймо разом над прочитаним!

Вчитель увійшов у клас і відкрив дошку, на якій були написані слова *бас*, *басовий*, *басити*, *басейн*.

– Чи є щось спільне у цих слів? – запитав учитель.

– Є. Усі вони починаються на *бас*, – відразу відповів Олень.

– Чи можна їх вважати спільнокореновими, адже ж вони мають спільну частину? – продовжував Віктор Олександрович.

– Ні! – хором вигукнули діти.

– А чому?

- Що означає кожне з виділених слів?
- Знайди серед них споріднені. Познач у них основу і корінь.

Пам'ятай! Не можна змішувати корені, що звучать однаково, але мають різне значення. *Наприклад:* літати, літо. Це різні за значенням корені.

3 Запиши слова. Познач у них корінь.

Частина, час, часто, частівка.
Циркуль, цирк, циркач.

Сила, силач, сильний, силует.
Літати, літувати, літній, літо.

- Подумай і скажи, чи однакові за значенням корені слів у кожному рядкові.

4 Прочитай казку „Родичі”.

Йшли якомсь стежкою Гусак, Гуска і гусенята, а назустріч їм повзла Гусінь.

– Ви хто такі? – запитала Гусінь.

– Я Гусак, це Гуска, а то – наші гусенята, – ввічливо відповів Гусак.

– А ти хто?

– А я ваша тітка, – похвалилась Гусінь.

Гуси ображено заґелґотіли.

- Чи ти зрозумів, чому образилися гуси?
- Ще раз пригадай, які слова називаються спорідненими.
- Впиши споріднені слова. Познач у них закінчення, основу і спільну частину.

Урок 55.

Правильно визначаю корінь слова

1 Прочитай третю частину оповідання Юрія Старостенка «Лісові розмови» і дізнайся більше про життя лісових мешканців.

Лісові розмови

III

Кри-и-и-и! – сполохалася сорока, як побачила внизу ведмедя.

– Ти що, здуріла, отак горло дерти? – перелякався ведмідь.

– Звичайна ведмежа нечемність! – образилася сорока. – А може, це я віталася до вас?

– Нащо мені таке вітання? – гримнув на сороку ведмідь. – Тільки мисливців накликуеш...

– А вам час давно у барлозі сидіти, бо тепер вас мисливці по слідах знайдуть.

– Сліди сніжок припорошить, ти тільки не кричи більше...

– Але я не можу втерпіти, я так звикла!
– О, це дуже просто! Вхопися дзьобом за гілку і потримайся, поки я сховаюся он у тому ліску.

– Я спробую, – непевно мовила сорока. І вона трималася з усієї сили. Правда, вона таки крикнула, але це було тоді, як кошлата Мишкова спина щезла в густому ялинковому темнику.

Зараз сорока щодня навідується до села – то там, то тут щось знайде.

А Мишко, поклавши голову на м'яку лапу, міцно спить у теплом барлозі.

- Про кого йдеться у III-й частині тексту?
- Якими зобразив автор сороку і ведмедя?
- Повернися до тексту перших двох частин і подумай, опис якої пташки чи звіра ти хотів би скласти. Склади опис (3–4 речення) тієї пташки чи звіра, які тобі найбільше сподобалися. Запиши до зошита або в книжку-саморобку.
- Добери до кожної частини назву. Запиши їх як пункти плану. Перекажи текст за складеним планом.

2 Знайди слова, вжиті в переносному значенні.

Ніч була тиха і *місячна*. Ще *звечора* брав мороз, а десь опівночі він скував ставок. Вранці проти сонця заблищав *льодок*, рівний і чистий, як дзеркало. Проміння відсвічувалось у тому дзеркалі, і край *берега* витанцьовували сонячні зайчики.

Василь Грінчак

- Які кореневі голосні і приголосні звуки можуть чергуватися у виділених словах? Зміни форму цих слів або добери до них такі спільнокореневі слова, щоб у них чергувався голосний або приголосний звук.

3 У кожному зі слів визнач звуки, які чергуються, тобто вживаються один замість другого:

стіл – стола

село – сільський

скочити – скакати

рука – в руці

горох – горошина

бігати – біжать

- У яких словах чергуються голосні звуки, а в яких – приголосні?

4 Поспостерігай над чергуванням звуків у корені слова.

Іній – інею, корінь – кореня, дорога – при дорозі, рік – року, сніг – сніжинка, носити – нести, плести – заплітати, терти – витирати, вухо – вушко.

- Познач основу і корінь. Які ще частини основи є в цих словах?
- Відшукай у III-й частині тексту "Лісові розмови" слова, в яких можуть чергуватися звуки у корені слова.

Зразок: *Плести мереживо – заплітати коси.*

5 Випиши групи споріднених слів.

Зірка, шкільний, літак, робота, зоряний, льотчик, робочий, гірський, сузір'я, школа, летить, робітник, гора.

- Познач у словах основу й корінь. Назви букви, що позначають голосні і приголосні звуки, які чергуються в корені.
- Зі словами однієї групи склади речення.

Зразок: *леди́ць – лебеди́нний.*

6 Які звуки змінилися в коренях? Якими буквами вони позначені?

дру**г** – друзі – друж**ба**
бере**г** – на березі – бере**ж**ок

ру**к**a – у ру**ч**і – ру**ч**ка
моло**к**о – у моло**ч**і – моло**ч**ний

ву**х**о – у ву**с**і – ву**ш**ко
ру**х** – у ру**с**і – ру**ш**ати

7 Спиши загадки, розкриваючи дужки.

1. У нашої бабусі сидить дід в (кожух), проти (піч) гріється, без водички миється. 2. У кого голова на (ніжка)? 3. Хто ходить вранці на (чотири) ногах, удень – на (дві), а ввечері – на (три)?

Відгадки: тік, анидюл, бирг.

- Запиши відгадки. Поміркуй, у яких словах-відгадках звуки можуть чергуватися.

Урок 56.

Дзвінки і глухі приголосні в корені слова

1 Прочитай народну прикмету.

Зірки на небі ясні – на погоду, тьмяні – на сніг.

- Поясни вимову та написання слова *сніг*.

2 Пригадай! Які з приголосних звуків вимовляються зовсім без голосу, тільки з шумом? А під час вимови яких чуємо і голос?

Одного разу король Алфавіт і королева Азбука влаштували казковий бал, на який були запрошені всі букви. Вони розбилися на пари і почали танцювати. Голосні танцювали з голосними, а приголосні – з приголосними. Голосні танцювали вальс, і їм було дуже весело.

Приголосні теж танцювали парами, але незграбність трохи заважала їм, і вони пихкали, шипіли і свистіли від надмірної старанності. Були серед них букви, які дзвінко відбивали ногами у такт музиці, і такі, які зовсім не чули музики, бо були глухі. А ще були і одинаки. Вони зовсім не хотіли танцювати і сиділи самотні.

- Пригадай, які дзвінки приголосні мають глухі пари, а які приголосні не мають пар. При потребі звертайся до таблиці.

Дзвінки	р	р'	л	л'	м	н	н'	в	й	б	-	д	д'	з	з'	ж	дз	дз'	дж	г	г
Глухі	-	-	-	-	-	-	-	-	-	п	ф	т	т'	с	с'	ш	щ	щ'	ч	х	к

- Розглянь уважно малюнок. Яких помилок припустився художник?

3

Вимовляй дзвінки приголосні чітко, виразно.

[б]

дуб
дубки
хліб
хлібчик

[д], [д']

мед
садки
кладка
редька

[ж]

ніж
ліжко
дужка
важко

[з], [з']

віз
галузка
зав'язь
низько

- Спиши. Познач корінь. Підкресли букви, що позначають дзвінки приголосні в корені слова.

Пам'ятай! В українській мові дзвінки приголосні в кінці слова та складу вимовляються дзвінко. Щоб перевірити їх написання, треба дібрати споріднене слово, або змінити форму слова, щоб після приголосного стояв голосний звук. Наприклад: *сніг*, бо *снігу*; *ложка*, бо *ложечки*.

4

Запиши назви зображених предметів.

- Підкресли в словах букви, що позначають дзвінки і глухі приголосні, які треба перевірити.
- Добери перевірні слова.

- Склади і запиши речення з трьома (на вибір) словами.

5

Вимовляй правильно виділені приголосні.

Дід, став, рибка, йорж, кладка, грязько.

- Поклич на допомогу „контролера” – голосний звук і визнач правильне написання. Які слова ти перевібив зміною слова, а до яких дібрав спільнокореневе слово?

- Склади невеличкий текст з цими словами.

6

Порівняй, як вимовляються звуки, позначені буквою г у кінці та в середині слова.

	Зверни увагу!		
	Вимовляємо:	Пишемо:	Бо:
лу[г]	ле[х]ко	ле г ко	ле г енько
сті[г]	во[х]кий	во г кий	воло г ий
плу[г]	ні[х]ті	ні г ті	ні г оть
порі[г]	кі[х]ті	кі г ті	кі г оть
дорі[г]	дьо[х]тю	дьо г тю	дьо г оть

7

Як перевірити слова з парними приголосними?

Поїз...ка, сусі...ка, моло...ьба, допомо...ти, кни...ка, ягі...ка, бли...ько, голу...ка, ля...ти, голі...ка, про...ьба.

- Спиши. Поясни написання сумнівних букв.

8

Спиши. Підкресли однією рисою слова, в яких позначення дзвінких приголосних не потребує перевірки, а двома – слова, написання яких треба перевіряти.

1. Зимною сніг глибокий, літом хліб високий.

2. Сказати легко, але зробити важко.

3. Червона ягідка, але на смак гірка.

4. В мене ніжка одна – чобітка не маю. І хоч я без голови, – шапку одягаю.

9

Склади текст за малюнком. Добери до нього заголовки. Використовуй слова: сніг, гірка, санчата, лижі, лід, весело, шапка.

- Пригадай, із яких частин складається текст-розповідь. Запиши складений текст.

Вимова і правопис слів з ненаголошеними **е, и** в корені слова

1 Пригадай, які ігри ти знаєш.

- А чи знаєш ти, що можна гратися в загадки?

2

Пастух рогатий

I

Вийшла Катруся ввечері погуляти. А надворі сніг, а надворі мороз, і такий пекучий, що в Катрусі щоки почервоніли, як яблучка. Взяла вона саночки. Почала з гірки спускатися. Ще червоніші щоки стали в Катрусі. Очі блискотять. Пара з рота клубком вилітає. Гарно!

Спинилась відпочити. На небо глянула і задивилася.

Все небо *синє-синє*, аж *темне*, і на ньому без кінця і краю зірок *насіпано*. А між ними ясний ріжок молодого місяця.

Аж тут Юрчик вискочив з двору. Кричить:

– Гей, Катрусю, це ти?

– Я.

– Що ти робиш?

– Загадки пригадую.

– Загадки пригадуєш? – Юрчик підбіг до Катрусі, глянув на неї і спитав: – А яку ти вже пригадала?

– А ось яку, – відповіла Катруся.

– Пам'ятаєш, бабуся загадувала: поле неміряне, вівці нелічені, пастух рогатий?

Але Юрчик не був тоді дома, як бабуся цю загадку загадувала, то й не знав, як її відгадати. Насупився. Пальця до лоба приклав. Думає, а відповіді не знає. Здається йому, що він ніколи не бачив ні такого великого поля, ні таких овечок, ні рогатого пастуха.

Тоді Катруся сказала йому:

– А ти глянь на небо. Добре придивися та й подумай гарненько.

Глянув Юрчик угору і закричав радо:

– Е, тепер я вже знаю, що то! Небо, зірки, молодий місяць! Гарна загадка! Тільки я теж таку знаю.

Іван Сенченко

- Коли відбувалися події в прочитаному оповіданні?
- Прочитай правильно слова: *червоніші*, *блискотять*, *розходиться*, *протягають*, *мерщій*, *розвиднятися*. Що вони означають?

- Які ще незнайомі слова тобі зустрілися? З'ясуй їх значення.
- Назви дійових осіб оповідання. Прочитай, де зустрілися діти.
- Яку загадку загадала Катруся? Що допомогло їм знайти правильну відповідь?
- До виділених слів добери і запиши спільнокореневі.

3

Відгадай загадку.

Кружляє ніжно білий пух,
Міняє зайчик свій кожух,
Вдягає лиска рукавички,
Співають весело синицьки,
Ведмідь в барлозі вже дріма,
Яка пора скажіть?...

- Запиши відгадку. Добери до неї спільнокореневі слова.
- Поясни правопис ненаголошеного голосного в корені слова.

4

Спиши вірш, вставляючи пропущені букви **е** чи **и**.

Зима-чарівниця

Л...тить сніжок л...гесенький, кружляє,
Безшумно осідає він на все.
І килими біленькі прост...ляє,
Та стільки щастя, радості н...се!
Зійшли хмарки, і небо пос...ніло,
А сонце, гей, з-за обрію пл...ве.
І всюди зв...селіло, заіскрило!
Напевно, диво-казка тут ж...ве.

Ігор Мосійчук

- Як вимовляємо ненаголошені [e], [u] в корені слова?
- Пригадай правило, яке допомагає правильно передавати на письмі ненаголошені звуки [e], [u].

5

До слів зі звуками [e], [и], що містяться у ненаголошених складах, добери такі спільнокореневі слова, щоб у них [e], [и] були наголошеними.

Синенький, веселий, зима, прочитав, близенько, стежина, винести, дешевий, крило, дивина, щебетуха, замерзати.

- Порівняй вимову [e], [и] у ненаголошеному і в наголошеному складах. Постав знак наголосу над кожним словом. Зразок: вишн^евий – виш^ня.

Вимова і правопис слів з ненаголошеними е, и, що не перевіряються наголосом

1

Пастух рогатий

II

Тільки я теж таку знаю. Ану, вгадай, що воно: ішов волох, розсипав горох; почало світати – нема що збирати.

Тепер Катруся почала відгадувати. Сказала:

– Волох – це чоловік такий з Волощини; горох – зірки на небі. Це я розумію. А чому, коли почало світати, не стало чого збирати, не вгадаю!

Юрчик пояснив:

– Бо зірки тільки вночі світять, а вранці, коли почне розвиднятися, вони зникають з неба.

А тим часом, поки Катруся з Юрчиком загадували і відгадували загадки, як узявся біля них мороз! За ніс щипає, за щоки щипає! Заліз Катрусі в рукавичку; почав добиратися до пальчика на нозі.

А тут і баба з дверей:

– Катре, Юрчику, ану час уже до хати! Бачите, який мороз! Так береться, що аж скалки проти місяця скачуть. Мерщій у хату! Ну, кому я сказала?

У хаті *затишно*. Вікна закутані. Груба горить. Від неї *тепло* по всій хаті розходить. Пороздягалися Катруся і Юрчик, посідали біля груби, руки до вогню простягають...

Гарно, коли тепло, коли є де зігріти руки...

Іван Сенченко

- Яку загадку загадав Юрко Катрусі?
- Знайди у тексті порівняння і образні вислови.
- Які загадки про зимові явища ви можете загадати один одному?

Кру́ча – високий стрімкий берег; крута, майже прямовисна гора.

2

Поки пригадуєте, відгадайте мою загадку.

Відгадай!

І не борошно, а білий,
І не вата, а м'який,
І, як дзеркало, блискучий.
Покриває гори, кручі,

Застилає землю вкрай,
Щоб був добрий урожай.
Як він зветься – відгадай.

Платон Воронько

- Відгадали? Поясніть написання слів *блискучий*, *покриває*.

3 Прочитай розповідь дівчинки. Визнач тему тексту і добери заголовок.

Я йшла по лісовій засніженій доріжці. Було дуже тихо. Поглянула на маленьку ялинку і здивувалася. Одна гілочка гойдалася. Чому вона гойдається? Придивилась і побачила: якась маленька пташка сиділа на ній. Тільки-но я дістала з кишені насіння, як пташка скочила на землю і зарилася в сніг.

Я тихенько відійшла вбік і стала чекати...

- Яку кінцівку можна було б додати до цього тексту?
- Випиши слова з ненаголошеними [e], [u]. Добери перевірні слова (усно).

Зверни увагу! Іноді написання слів з ненаголошеними [e], [и] наголосом перевірити не можна. *Наприклад: сметана, кишеня, цибуля.*

Написання слів, що не перевіряються наголосом, треба запам'ятати, а коли виникає сумнів, звертатися до орфографічного словника.

4 Випиши слова з неперевірними голосними. Запам'ятай написання цих слів.

Телефон, держава, очерет, телеграма, температура, катер, бетон, деревій, океан.

Вимовляй і пиши правильно:

апельсин

медаль

левада

ретельно

календар

чекати

мелодія

лелека

5 Спиши, вставляючи пропущені букви е, и. Коли виникає сумнів, яку букву писати, звертайся до орфографічного словника.

I варіант

л...генда

п...ріжок

в...лосипед

к...фір

II варіант

К...шинів

кол...ктив

д...сц...пліна

м...нуле

III варіант

к...лим

к...шеня

т...пер

м...тал

- До виділених слів добери антоніми.

6 Посміхнімось!

Вчителька:

– Який це час: я вмиваюсь, ти вмиваєшся, він вмивається?

Учень:

– Н...діля.

- Встав пропущену літеру. Чи можна перевірити правильність написання наголосом? Як перевіряємо такі слова?
- Розкажи, як ти проводиш недільний ранок.

7 Прочитай народні прикмети.

*Якщо перший сніг випаде на мокру землю –
лежатиме, якщо на суху – скоро зійде.*

*Доки листя з вишень не облетить, то скільки б не
випало снігу, він не вляжеться – відмла його з'їсть.*

- Поясни правопис слів *лежатиме*, *вишень*, *облетить*.

Урок 59.

Суфікс. Правопис суфіксів

1 Чи маєш ти бажання? Які? Розкажи.

Чотири бажання

Дмитрик накатався на санчатах з крижаної гори й на ковзанах по замерзлій річці, прибіг додому рум'яний, веселий і каже батькові:

– Ото весело зимою! Я хотів би, щоб увесь час була зима!

– Запиши своє бажання в мою кишенькову книжку, – сказав батько.

Дмитрик записав.

Настала весна. Дмитрик досхочу набігався, ганяючись за барвистими метеликами по зеленій луці, нарвав квітів, прибіг до батька й каже:

– Яка краса ця весна! Я хотів би, щоб увесь час була весна!

Батько знов вийняв книжечку й звелів Дмитрикові записати своє бажання.

Настало літо. Дмитрик з батьком подалися на сінокіс. Цілий день веселився хлопчик: ловив рибу, назбирав ягід, перекидався в запашному сіні, а ввечері сказав батькові:

– От сьогодні я вже повеселився досхочу! Я хотів би, щоб літу й кінця не було!

І це бажання Дмитрика було записане в ту саму книжечку.
Прийшла осінь. У саду збирали врожай – рум'яні яблука й жовті груші.
Дмитрик знову казав батькові:

– Осінь краща за всі пори року!

Тоді батько вийняв свою записну книжку й показав хлопчикові, що він те ж саме говорив і про весну, і про зиму, і про літо.

Костянтин Ушинський

- Про що цей текст?
- Які чотири бажання записав хлопчик у кишенькову книжку?
- Впізнай пору року.

„Дмитрик накатався на санчатах з крижаної гори й на ковзанах по замерзлій річці, прибіг додому рум'яний, веселий...”

2

Спробуй самостійно дібрати з тексту такі речення, за якими можна було б впізнати весну, літо, осінь.

- Розгадай секрети зимової краси, весняної, літньої, осінньої. Чи для всіх зима – радість?
- Продовж міркування.

Зима – це погано, тому що... Зима – це добре, тому що...

- Дай відповіді на запитання одним словом:

Як прийде до нас весна,
Чим втішає нас вона?

...

А як літо надійде,
Чим покрите поле все?

...

А як осінь у селі,
Чим багаті ми тоді?

...

Як зима надійде враз,
Чим вона обсіпле нас?

...

3

Працюємо колективно! Як утворюються спільнокореневі слова? Порівняйте будову кожного слова першого стовпчика з будовою кожного слова другого і третього стовпчиків.

школ а

сніг

білий

море

школяр

снігур

білизна

моряк

шкільн ий

сніговий

біленький

морський

- За допомогою яких суфіксів утворилися слова в другому і третьому стовпчиках?
- Яка різниця у значенні однокорених слів першого і другого стовпчиків?
- Запишіть слова з суфіксами. Суфікси позначте.

Увага! Перш ніж позначити суфікс, необхідно:

1. Змінити слово, визначити в ньому закінчення і основу.
2. Дібрати кілька споріднених слів і визначити корінь.
3. Виділити частину слова між коренем і закінченням – суфікс.
4. Позначити суфікс.

Суфікс – це частина слова, яка знаходиться після кореня.

Якщо в слові є закінчення, то суфікс стоїть між коренем і закінченням.

За допомогою суфікса утворюються нові слова.

Наприклад: сніг – сніг^{ур} – сніг^{овий}.

У слові може бути кілька суфіксів: біляв^{енький}, водян^{истий}.

4 **Визнач у словах закінчення та суфікси, де вони є.**

Ніч, нічка, ніченька, нічний, почувати. Синій, синяк, синенький, синіти. Вода, водичка, водиця, водянистий, водний. Крига, крижинка, крижаний, крижиночка, крижинонька. Син, синок, синочок.

- Поміркуй, якого значення надають словам суфікси: -еньк-, -як-, -оньк-, -иц-, -инк-, -ок.

5 **Спиши листа хлопчика.**

Влітку Мишко жив у селі. Йому подарували цуценя. Він написав листа мамі:

„Люба мамочко! Чи можна, щоб у мене жило маленьке цуценя? Воно дуже гарне. Усе руденьке, а вухо чорненьке. Звуть його Дружок”.

За Миколою Носовим

- Як Мишко ставився до цуценяти? Які слова про це говорять?

6 **Порівняй слова за будовою та за значенням.**

Котик – котище, хвостик – хвостище, вусик – вусище, кігтик – кігтище, лапка – лапище.

- Зроби висновок, якого значення надають словам суфікси -ик- та -ищ-.
- На основі малюнка та відомих казок склади свою казку (усно). Дай їй назву.

7

Як різняться за значенням слова *відро* і *відеречко*? За допомогою якої частини слова ця різниця передається? Напиши ці слова. Познач суфікс.

- Одного разу я з'їв ціле відро морозива, – сказав Мишко.
- Ну, ти це все видумуєш! – засміялась Іринка. – Хто тобі повірить, що ти відро морозива з'їв?!
- Та воно ж зовсім маленьке було, відеречко! Таке паперове, не більше склянки.

За Миколою Носовим

- Утвори від слів *гніздо*, *пташка*, *сонце*, *вікно* слова з суфіксом *-ечк-*. Склади речення з двома словами.
- Підготуйся розповісти про суфікс за планом:
 1. Що таке суфікс?
 2. Де стоїть у слові?
 3. Для чого слугує?

Урок 60.

Префікс. Правопис префіксів

1

У яких словах тексту міститься його тема, а в яких – головна думка?

Знову *виглянуло* сонечко. Воно навіть *пригрівало* трохи. З дахів *звисали* бурульки. По них *заструменіла* вода.

„Ось і весна починається”, – вирішила Зінька. Вона *зраділа* і *заспівала* дзвінко.

Рано, *пташко*, *заспівала*, – *сказав* їй Старий горобець. – *Ще наплачемося*.

– Та ну! – не *повірила* синичка і *полетіла* в ліс.

За Віталієм Біанкі

- Доведи, що у виділених словах є префікс. Спиши їх. Префікс познач.

2

Поміркуймо разом! Запишіть стійкі звороти (сталі вирази) і поясніть їх значення.

Збитися з ніг; *звестися* на ноги; *зловити* вітра в полі; *зміряти* з ніг до голови; *зробити* ведмежу послугу.

- Пригадайте, яка частина слова стоїть перед коренем.
- Подумайте, що об'єднує виділені слова.

Частина слова, яка стоїть перед коренем, називається **префіксом**. За допомогою префіксів утворюються нові слова. Наприклад: біг – прибіг, ліс – праліс.

3

Розглянь малюнок і напиши, що роблять кошенята. Використовуй спільнокореневі слова до слів *лізти, гуляти, плигати* і префікси **в-, ви-, від-, під-, по-, за-**. В спільнокореневих словах познач корінь і префікс.

Зразок: Кошеня залізло на дерево.

4

Спиши, вставляючи замість крапок префікси **при-, об-, пере-**.

Яке гарне дерево горобина! Ніби його ...красили, як новорічну ялинку.

Чудові спокійні червоногруді снігурі ...сипали його і ягідками ласують.

Які це гарні пташки! Це наші зимові гості. Вони ...летіли з далекої півночі, щоб тут ...бути зиму.

- Знайди в тексті порівняння.
- Що треба знати про префікс, щоб правильно його писати?

Префікс – це частина слова, і на письмі його не можна відділяти від кореня: *прийшов, подивився, побачив, підбіг, перехід*.

5

Утвори спільнокореневі слова. Для цього вибери префікс, який підходить за значенням.

(Ви-, в-)ходити із вагона поїзда, (ви-, в-)ходити у вагон; (пере-, по-)садити квіти, (пере-, по-)садити квіти з однієї клумби на другу; (на-, в-)клеїти лист у книгу, (на-, в-)клеїти марку на конверт.

- Запиши словосполучення. Познач префікси. Підкресли прийменники.
- Як відрізнити префікс від прийменника?
- Порівняй прийменник і префікс:
 - Що таке прийменник?
 - Що таке префікс?
 - Для чого вживаємо прийменник?
 - А префікс?
 - Як пишемо прийменник зі словом? Як пишемо префікс?

Між прийменником і словом, перед яким він стоїть, можна вставити інше слово або запитання: ваза **зі** скла, ваза **із синього** скла; летів (**над чим?**) **над** Чорним морем.

6 Спиши текст, розкриваючи дужки. Підкресли прийменники. Познач префікси.

Задумала зима всякий подих (зі) світу (з)жити. Спочатку стала вона (до) пташок (до)биратися: (на)докучили вони їй своїм криком та писком.

(По)дула зима холодом, (зі)рвала листя (з) лісів і розкидала його (по) шляхах. Нема куди птахам дітися. Почали вони зграями збиратися. (По)кричали і (по)летіли (в) теплі країни. Залишився горобець, та й той (під) стріху (за) бився.

За Костянтином Ушинським

- Утвори нові слова з префіксом з- (зі-, с-). Як пишуться ці слова?

Долати, в'язати, бити, грати, казати, фотографувати, лити, горнути.

- Чого більше у слові зв'язати – звуків чи букв? Чому?
- З двома словами (*на вибір*) склади речення.

Запам'ятай! Префікси *роз-*, *без-* завжди пишемо з буквою **з**: *розказати, розквітнути, безвітряний, безсердечний.*

7 Виділені слова заміни словами з префіксом без-. Запиши їх.

Зразок: *дерево, що не має листя* – безлисте дерево.

Людина, у якої ніби немає язика; розмови без кінця; людина, що не має сорому; немовля без зубів.

- З одним зі словосполучень склади і запиши речення. Які в ньому другорядні члени?
- Зроби аналіз слова *безлисте* за будовою. Користуйся пам'яткою.

Пам'ятка!

Розбір слова за будовою

1. Знайди в слові закінчення. Для цього зміни слово: *пересадка, пересадки, пересадкою*: -а – змінна частина. Це закінчення: *пересадк[а]*.
2. Знайди корінь. Для цього добери спільнокореневі слова (*пересадити, посадка*), порівняй їх і визнач спільну частину. Це і буде корінь: *пересадка*.
3. Знайди префікс. Для цього добери спільнокореневі слова без префікса або з іншим префіксом: *сад, посадити*. Префікс стоїть перед коренем: *пересадка*.
4. Знайди суфікс. Він стоїть за коренем і служить для утворення слова: *пересадка*.
5. Познач основу – це частина слова без закінчення: *пересадка*.

8 Визнач тему та головну думку вірша.

Хліб на рушнику

На рушнику, який бабуся вишивала,
Хлібину запашну я покладу.
На вишиванці квітка вже прив'яла,
А хліб – живий, його безсмертний дух.

Узор я перейму, й на чистій полотнині
Знов птахи оживуть і квіти *розцвітуть*.
Рушник я *збережу*. Наступні покоління
Хлібину хай на ньому покладуть.

Л. Стрільчук

- Знайди слова з префіксами. Доведи, що не помиляєшся.
- Поясни правопис виділених слів.

9 Спиши слова. Назви у них префікси. Поясни написання слів.

В'їхав, з'явився, з'їсти, роз'їхались, з'їзд, під'їзд, в'їзд, об'їзд, об'єднати.

- Поміркуй, чи є серед слів такі, які не можна поділити на склади? Чому?
- Поділи слова для переносу. Звірся з правилом.
- Два слова (на вибір) розбери за будовою.

Урок 61.

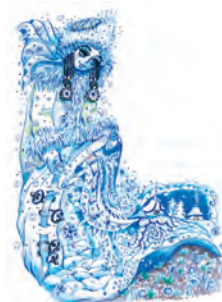
Систематизація і закріплення знань

1 Визнач тему вірша, який написала для тебе Наталя Забіла.

Вдягнувшись т...пліше,
Морозняним ранком
Мариночка вийшла
І стала на ганку.
– Як гарно навколо!
Все вкрилось кругом
Пухнастим та чистим
Бл...скупим сніжком.

У білому вбранні
З...лені ялини.
Під сніг, як під ковдру,
Сховались рослини,
Щоб їх не дістали
Морози страшні,
Щоб взимку заснути
Й ожить нав...сні.

- Що побачила дівчинка? Якого висновку вона дійшла?
- Запиши слова з пропущеними літерами. Добери до них перевірні.

2 Випиши назви професій. Познач частини слова і закінчення.

Людину, яка пише книги, називають письменником; хто будує, – будівельником; того, хто водить машини, звать водієм; хто керує краном, – кранівником.

- Зроби висновок, за допомогою яких суфіксів утворюються слова-назви професій. Наведи власні приклади.

3 Добери і запиши слова за такими схемами:

□; □И; □ИЙ; □□; □□а.

4 Заміни речення одним словом. Запиши.

1. Місце, де переходять вулицю, площу.
2. Речі, які дарують.
3. Солдат, який служить на кордоні.

- Розбери слова за будовою. Усно склади з ними речення.

5 Впізнай слова за описом.

1. Корінь такий самий, як у слові *садівник*, префікс – як у слові *перехід*, суфікс і закінчення – як у слові *книжка*.
2. Корінь такий самий, як у слові *морозний*, префікс і суфікс – як у слові *записка*, закінчення – як у слові *дорога*.

- Запиши ці слова, розбери їх за будовою.

- Уведи їх у речення.

6 Прочитай уривок із казки.

Зійшлися якось разом чотири чарівники-живописці: Зима, Весна, Літо й Осінь. Зійшлися і засперечалися: хто з них краще намалює? Сперечалися-сперечалися і вирішили суддею вибрати Червоне Сонечко.

Першою взялася Зимонька-Зима. Вкрила землю сніговою пухкою ковдрою. Побіліли поля. Тонким льодом вкрилася річка, притихла, заснула, як в казці.

- Про що сперечалися Зима, Весна, Літо й Осінь?
- Чим завершилася їхня суперечка?
- Придумай продовження казки (усно). Добери до неї заголовок.
- Випиши п'ять слів з префіксами. Префікси познач.
- Згадай, що треба зробити, щоб правильно написати слова з ненаголошеними голосними в корені. Наведи приклади з тексту.

7 Поміркуй, які букви треба вставити замість крапок.

Скажу, діти, вам ка...ку:
приніс зайчик дров в'я...ку,
поколов їх дрібненько,
зварив юшку шв...денько.
Юшка була соло...ка –
Моя ка...ка коротка.

Марійка Підгірянка

- Запиши приказку.
- Розбери за будовою виділені слова.

8 Якою ти уявляєш зустріч зими з весною?

Зима й весна

„Насуплю я брови, –
говорить зима, –
І вітер з морозом повіє:
Усе скрізь загине – рятунку нема!
Під снігом замре, заніміє.”

„А я засміюся, –
весна відмовля, –
І сонце пекуче засяє:
Прокинуться луки, ліси і поля, –
Усе зацвіте, заспіває!”

Спиридон Черкасенко

- Прочитайте вірш в особах. З якою інтанацією читатимете слова зими? А весни?
- Як ти гадаєш, хто переможе? Чому?
- Поясни правопис слів з ненаголошеними *е*, *и* в корені слова.
- Розбери за будовою слова *зацвіте*, *заспіває*.

ВЧИМОСЯ ДРУЖИТИ!

ІМЕННИК

Урок 62.

Загальне поняття про іменник

1 Розглянь малюнки. Назви предмети, які на них зображені.

- З перших літер кожного слова прочитай «закодоване слово».
- Як ти гадаєш, чи потрібно мати друзів?
- А скільки може бути друзів у однієї людини?
- Які риси характеру має мати справжній друг?

Дру́жба – безкорисливі стосунки між людьми, засновані на довірі, щирості, спільних інтересах і захопленнях.

2

Загублені рукавички

I

Товаришів у мене багато – у школі, в нашому й сусідніх дворах. Але найбільше я дружу з Ігорем. Ми живемо в одному будинку, в одному під'їзді, на одному поверсі, навчаємось в одному класі й сидимо за одною партою. Всі кажуть, ніби ми й схожі між собою – як брати. І справді: обидва біляві, кирпаті, сіроокі, в обох веснянки.

Та в чомусь і не схожі. Ігор, наприклад, носить черевики тридцять шостого розміру, я – тридцять четвертого, він має зріст метр і тридцять дев'ять сантиметрів, я – на три сантиметри нижчий. Зате я вмю, як захочу, ворухити вухами, а в нього ніяк не виходить.

Яка в нас дружба – судить з такої пригоди.

Коли похолодало і випав сніг, Ігореві купили зелені вовняні рукавички. М'якенькі і теплі-теплі! Я теж захотів такі самі. Мама купила й мені.

Одного разу на великій перерві ми кидалися сніжками. Як подзвонили на урок, припинили гру, вбігли в клас, глянули: у мене немає лівої рукавички, в нього – правої.

Наступної перерви майже всім класом їх шукали. Увесь сніг перерили в шкільному дворі і не знайшли.

– Ну, де вона пропала? – сумував Ігор. – Тепер мама буде лаяти...

– І мене... – журився я.

Після того ми неухважно слухали на уроках учителів, все думали про загублені рукавички і про те, як пояснити вдома, де вони поділися.

Мені ще нічого. Мама, звісно, спочатку погнівається, обізває ґавою-роззявою, потім пересердиться і знову купить інші рукавички. Ще й тато, може, заступиться. „З ким, – скаже, – такого не буває?...” Бо минулої зими він також загубив десь, і навіть не одну, а обидві свої шкіряні рукавиці.

Борис Комар

Кирп'я́тий – короткий, задертий догори ніс.

Весня́нки – руді цяточки на шкірі, які з'являються у людей навесні.

Во́вняні – виговлені з шерсті тварин.

Покепкува́ти – сміятися з кого-небудь.

Засу́нув тихце́м – непомітно.

- Про що це оповідання?
- Від чийого імені ведеться розповідь?
- Чому хлопчики подружилися?
- Чим вони схожі? А чим – ні?
- Який епізод тобі найбільше сподобався?
- Які вчинки або слова персонажів тобі запам'яталися?
- Який заголовок ти дібрав би до тексту?

3 Розглянь ілюстрацію. Якому уривку з тексту вона відповідає? Прочитай.

4

У прочитаному уривку знайди і зачитай слова, які відповідають на питання **хто? що?** Запиши їх у зошит.

Іменник – це самостійна частина мови, яка називає предмет. Іменники відповідають на питання **хто? що?** Наприклад: (хто?) бабуся; (що?) олівець.

А чи знаєш ти, що іменник – це частина мови, до якої належить найбільша кількість слів у нашій мові? Так, у «Словнику української мови» є 135 тисяч слів, половина з яких – іменники!

5

Розподіли і запиши слова в два стовпчики за питаннями.

Хто ?

Що?

Школа, друг, парта, мати, рукавичка, учень, портфель, батько, книжка.

- Добери і запиши спільнокореневі слова до слова *рукавичка*. Познач корінь.

6

Продовж речення. Запиши.

Зразок: *Вовк, лисиця, заць – тварини.*

1. Яблуня, вишня, ... – *рослини*. 2. Жайворонок, соловейко, ... – *птахи*. 3. Письменник, селянин, ... – *люди*. 4. Пальто, кофта, ... – *речі*. Дощ, сніг, ... – *явища природи*.

- Зверни увагу на виділені слова і зроби висновок, що означає поняття **предмет**.
- У кожному реченні визнач підмети. Підкресли їх.
- На які питання вони відповідають? Якою частиною мови виражені?

7

«Розумне перо». Віднови речення за змістом тексту. Вибери з дужок потрібні іменники. Постав до них питання.

(Товаришів, знайомих, друзів) у мене багато – у (драмгуртку, школі, музеї), в нашому й сусідньому дворах.

Коли похолодало і випав (дощ, сніг, град), Ігореві купили зелені вовняні (шкарпетки, светри, рукавички).

Ігор носить (чоботи, черевики, кросівки) тридцять шостого розміру.

8

А в тебе є друзі? Чи доводилося тобі виручати свого друга чи подругу? Розкажи.

- Добери заголовок до своєї розповіді.
- Запиши складений текст у книжку-саморобку.
- Проілюструй його малюнком.

Іменники-назви істот і неістот

1

Загублені рукавички

II

А ось Ігореві більше перепаде. В нього мати суворіша і заступитися, мабуть, не буде кому – його ж батько, певно, ніколи не губив рукавиці.

„А що, як віддати йому свою рукавичку? – раптом подумав я. В нього – права, в мене – ліва. Якраз і буде пара!...”

Авжеж, так і зроблю – віддам. Тоді мати нічого не визнає і не лятиме його. Але ж Ігор може й не взяти. Звісно, не візьме. Скаже: „Чого це ти мені свою віддаєш? Бери краще мою”. І, звичайно, він трохи матиме рацію. Я виручу Ігоря, і йому буде зовсім добре. А мені? Мені – гірше. То хоч одну рукавичку принесу додому, і мама менше гніватиметься. А як жодної не буде, тоді сердитиметься дужче, це ж ясно.

Ні, віддам Ігореві свою рукавичку так, щоб він і не знав про це!

На останньому уроці я непомітно засунув рукавичку поглибше в Ігорів портфель і тішився собі. Ото здивується він, як знайде! Прийде зі школи, повитягає з портфеля книжки і зошити, тоді – зирк! – аж у нього й друга рукавичка спокійненько лежить...

„Як вона тут опинилася? Мабуть, хтось із хлопців навмисне сховав, щоб покепкувати з мене”, – подумає і радий-радий буде, що так щасливо все закінчиться. Однак вийшло зовсім непередбачене, дивуватися довелося мені.

Коли я викладав удома на стіл із свого портфеля книжки та зошити, то разом з ними витяг і зелену вовняну рукавичку. Спершу я подумав, що ми з Ігорем переплутали портфелі. Таке вже не раз було, бо вони однакові. Подивився на зошити – мої. Значить, не переплутали.

А як же тоді в мій портфель попала оця рукавичка? Адже я добре пам’ятаю, що засунув її в Ігорів портфель.

Стривай, стривай, рукавичка ж із правої руки. Тепер все ясно!.. Виявляється, Ігор теж хотів мене виручити і поклав свою рукавичку в мій портфель. От сміхота, от комедія!...

Хапаю рукавичку і мерщій до Ігоря. Тільки відчинив свої двері, як відчиняються двері квартири навпроти. Я тримаю в руці зелену вовняну рукавичку, і мій друг тримає таку ж...

Борис Комар

- Яка пригода сталася з героями оповідання?
- Як вони повелися в цій ситуації?
- Чи вдалося хлопчикам здивувати один одного? Як ти думаєш, чому?
- Знайди у тексті епізоди, які проілюструють твою відповідь.

2 З розсипаних слів склади і запиши прислів'я.

братство – найбільше Дружба та багатство.

- Як це прислів'я пов'язане з текстом?
- Чи були хлопчики справжніми друзями? Доведи правильність своїх суджень.
- Які риси характеру вони мали?

3 Розташуй пункти плану в правильній послідовності.

1. Пошуки рукавичок.
2. Як виручити друга?
3. Купили рукавички.
4. Що знайшли хлопчики в своїх ранцях?
5. Зустріч на сходовому майданчику.
6. Загубили рукавички.

- Перекажи: I варіант – один із уривків, який тобі найбільше сподобався; II варіант – (від імені однокласників) історію загубленої рукавички.

4 Як могли б розвиватися події, пов'язані з загубленими рукавичками, якби хлопчики не були справжніми друзями? Свою думку обґрунтуй. Доповни речення.

Справжній друг – це той, хто ...

5 Яке прислів'я найточніше виражає основну думку твору?

Не той друг, хто медом маже,
а той, хто правду каже.
Друзі пізнаються в біді.
Де дружба – там і сила.

6 Розглянь малюнок. Які іменники ти використаєш, щоб розповісти про зображене?

- Які з них відповідають на питання *хто?*, а які на питання *що?*

Усі іменники діляться на назви *істот* та *неістот*. Назви істот відповідають на питання *хто?* Назви неістот – на питання *що?*

7 Знайди в тексті початок, головну частину і кінцівку.

Миколка захворів. Лежить у ліжку. І ніхто до нього не прийде. Не можна.

Дивиться Миколка у вікно і раптом бачить червону кульку. За-вмерла кулька біля самого скла, а потім почала плигати.

Це Мишко за мотузку кульку смакає. А поблизу хлопчики стоять і пораду дають. І так приємно стало Миколці.

Як гарно, коли друзі про тебе пам'ятають.

- Виразно прочитай речення, в якому висловлена головна думка тексту.
- Випиши іменники. Назви істот підкресли однією лінією, а назви неістот – двома.

8

До іменників-назв істот добери назви неістот і запиши.

Зразок: *шкалярка – школа*

Садівник – ... ;

моряк – ... ;

тракторист – ... ;

лісник – ... ;

фермер – ... ;

двірник –

- Визнач у них спільний корінь.

9

Розкажи про свого друга/подругу за питаннями.

1. Як звати друга/подругу?
2. Де він/вона живе?
3. Де і коли ви з ним/нею зустрічаєтесь?
4. В які ігри ви граєте?
5. Чи допомагав/допомагала він/вона тобі у важкій ситуації?

Урок 64.

Власні і загальні іменники. Велика буква у власних іменниках

1

Розглянь малюнок. Кого і що ти бачиш на ньому?

- Чи доводилося тобі бувати в зоопарку?
- Що тебе здивувало? Що зацікавило?
- Як ти гадаєш, чи може бути зоопарк вдома?
- Які тварини в ньому можуть жити?
- Розкажи:
а) про похід у зоопарк;
б) про своїх домашніх тварин.

2 Прочитай заголовок. Як ти гадаєш, про що буде цей текст?

Ляля Іванова і Туся Мороз

Професор Іванов дуже любить тварин. У нього дві собаки, три коти, різноколірні папуги.

На відміну від свого дідуся, Ляля до всього цього зоопарку зовсім байдужа.

А от Туся... перед сенбернаром Дейком просто кам'яніла, коли його бачила. А коли Ляля дозволяла з ним погуляти, то Туся була найщасливішою.

Туся часто приходила в гості до Лялі. Вони дуже подружилися; разом уроки готували, малювали, гралися.

Ляля з часом зрозуміла, що Туся не зможе жити без дідуся „звіринця”, і почала поступово підкоряти її собі:

– Тусько, понеси мій портфель, а то в мене руки болять... будь ласка!

– Тусько, витри дошку за мене, а то у мене скабка під нігтем... будь ласка!

– Тусько, принеси з буфету булочку... будь ласка!

Туся багато разів хотіла відмовити, але як згадає очі Дейка, то не може наважитися. Не вистачало духу.

Перед Новим роком у школі влаштували ялинку. На ранок запросили батьків.

Від Тусі не прийшов ніхто, а від Лялі – професор Іванов з дружиною.

Концерт ще не починався. Ляля походжала в парадному костюмі Снігуроньки, Туся – в костюмі Дюймовочки слідом ходила за Лялею.

– Тусько, – примхливо сказала Ляля, – піди купи мандаринок... будь ласка.

Туся, як завжди, почервоніла, подивилася на професора і... кинулась до буфету.

Професор розгубився і наче захлинувся.

– Лялю! Лялю, що це ти? Як це ти?

– А що такого? Я ж попросила... Сказала „будь ласка”.

Професор спершу розгубився, почервонів, нарешті взяв себе в руки. Потім підійшов до гурту дівчаток і про щось з ними довго пошепки розмовляв.

Ляля спокійно стояла біля вікна поруч з Тусею і їла мандаринки.

До них підбігла Надя й сказала дуже голосно, так, щоб усі чули:

– Лялько! Піди купи мені булочку... будь ласка.

А за нею Люба:

– Ой, Лялько! Ти в буфет? Купи мені шоколадку... будь ласка.

А за нею Таня:

Професор – вчене звання; викладач закладу вищої освіти.

Примхливо – вередливо.

Скабка – тонка, гостра трісочка, яка застрягла у шкірі.

– Лялюхо! А мені заварне, чуєш... будь ласка.

У Лялі від несподіванки застряла в горлі мандаринка. Не встигла вона й оком зморгнути, як дівчатка зірвалися й побігли в зал. Усі! Тільки Туся залишилася біля Лялі, дивилася на неї з розпачем і співчуттям.

Всеволод Нестайко

- Хто тобі більше сподобався – Туся чи Ляля? Чому?
- Подумай добре над тим, що тобі подобається в Лялі, а що – ні.
- Чому Туся лишилася біля Лялі тоді, коли всі її залишили й побігли на свято?
- Як ти вважаєш, чи будуть дівчатка і далі дружити?
- А як ти повелася б / повівся б на місці Тусі?
- Що ти порадив би / порадила б Лялі?

3 Поясни значення виразу *взяв себе в руки*. Склади з ним речення.

4 Прочитай пари слів і порівняй їх:

професор Іванов сенбернар Дейк онука Ляля подруга Туся.

- Чому перше слово пишеться з малої букви, а друге – з великої?
- Що називає перше слово, а що – друге?

Зроби висновок! Як пишуться іменники – *власні* і *загальні* назви? Звір його з правилом.

Загальна назва – це узагальнена назва однотипних предметів, явищ.
Наприклад: дерево, місто, річка, тварина, ім'я. Іменники-загальні назви пишуться з малої букви.

Власна назва – це індивідуальна назва, унікальна. До них відносяться прізвища, імена, по батькові людей, клички тварин, назви країн, міст, сіл, вулиць, річок, гір, морів. Іменники-власні назви пишуться з великої літери.

5 Прочитай слова. На які дві групи можна їх поділити?

Прізвище, Микола, річка, Кишинів, Мурка, село.

- Запиши, добираючи власну назву до загальної, загальну назву – до власної.

Зразок: *ім'я – Марія.*

6 Перестав речення так, щоб вийшов зв'язний текст і запиши загальні і власні назви.

Нам завжди допомагає ... Там у мене є друг ... Я дуже люблю відпочивати у ... в селі ... Але найбільше мені подобається разом з ... пасти ...

7 Прочитай речення. Поясни написання виділених слів.

Моя улюблена іграшка – *робот*. Мого kota звати *Робот*. Письменник видав книжку „*Робот*”.

8 Знайди в оповіданні і зачитай речення, в яких Ляля звертається до Тусі.

- Про що свідчить таке звертання?
- Як ти звертаєшся до своїх друзів, однокласників?
- Який висновок можеш зробити?

9 Прочитай і відгадай загадку.

*Як маленьке немовля у світ цей двері відгиня,
Що дарують йому слово, слово це – його... (ім'я).*

- Запиши імена членів твоєї родини.

Урок 65.

Рід іменників

1 Чи любиш ти отримувати подарунки?

- Що ти відчуваєш, коли їх отримуєш?
- Чи любиш ти дарувати? Кому?
- Які три предмети ти подарував би / подарувала б своєму другові / подрузі?
- Вибери один із них, найкорисніший для твого друга / подруги.

2 Про друга

Твій друг тобі віддасть усе:
І свій квиток на карусель,
І цвях, і гудзик, і літак,
Та не за щось – а просто так.

І збільшувальне скельце
Найкраще у дворі
Твій друг зі щирим серцем
Тобі віддасть – бери!

І ти нічого не жалій –
 Ніколи і нітрохи!
 І навіть м'яч футбольний свій
 Віддай, як друг попросить.
 І посміхнеться друг тобі –
 Аж схочеться співати.
 І ти подумаєш тоді:
 „Як гарно – дарувати!...”

Анатолій Костецький

Квиток – картка, що дає право користуватися чим-небудь, входити куди-небудь, брати участь у чомусь.

Збільшувальне скельце – скло, яке збільшує.

- Яким, на думку Анатолія Костецького, має бути друг?
- Які поради дає поет?

3 Спробуй закінчити речення, щоб ще раз переконатися, що ти справді маєш друга.

Друг – це той, хто З другом я часто Ми бережемо

- Чи погоджуєшся ти з автором, що дарувати – це гарно?

4 Випиши з вірша іменники. Підстав до них слова *він, мій, вона, моя, воно, моє*.

Іменники бувають чоловічого, жіночого і середнього роду.

Іменники, до яких можна підставити слова **він, мій**, – **чоловічого роду**: *хлопчик, коваль, мир, мудрець, собака*.

Іменники, до яких можна підставити слова **вона, моя**, – **жіночого роду**: *земля, стежина, краса, совість*.

Іменники, до яких можна підставити слова **воно, моє**, – **середнього роду**: *серце, малятко, море, життя*.

5 Запиши слова в три стовпчики – за родами:

ч. р.
(він, мій)
 вогонь

ж. р.
(вона, моя)
 долина

с. р.
оно, моє)
 місто

Вогонь, бібліотека, вулиця, місто, озеро, долина, плаття, таблиця, дошка, пляма, лебідь, школяр, предмет.

- Допиши у кожний стовпчик ще по одному слову.

6 Твоєї допомоги просить друг. Він довгий час жив з батьками в Європі, а тепер у спілкуванні припускається помилок.

Це **моя** тато, **вона** добрий. Це **моє** мама, **воно** лагідна.
 Це **мій** яблуко, **він** смачне.

- Де припустився помилок твій друг? Допоможи йому.

7 Прочитай розповідь дівчинки.

Мій друг

У вас є вірний друг? У мене є. Це книга. Так радісно відчуваєш себе, коли поруч з тобою добрий, чуйний друг. Мій друг навчає мене казати правду, розуміти та любити людей, природу. Цього друга я дуже шаную. Коли мені важко, я завжди звертаюся до нього.

- А як ти ставишся до книжок? Розкажи.
- Випиши іменники, визнач їх рід та число.
- Напиши казку чи розповідь за темою „Підслухана розмова” або „Розповідь старого підручника”. Запиши її в книжку-саморобку.

8 Чи знаєш ти, що книги можуть хворіти? Дізнайся, як цьому запобігти.

Кни...ки теж можуть хворіти. Їм необхідні ч...стота, т...пло та порядок.

Жучки, пліснява та бру... гублять... книги.

Добра книга дуже потрібна людям! Бережіть книги!

- Знайди іменники чоловічого, жіночого та середнього роду. Щоб не помилитися, підставляй до них слова, як радить правило.
- Спиши, вставляючи пропущені букви. Добери перевірені слова.
- Познач рід іменників.

9 Прочитай прислів'я. Як ти розумієш їхній зміст.

Весела книжка – твоя радість. Золото добувають із землі, а знання – з книжок. Книга – твій друг, без неї, як без рук.

- Перепиши. Визнач рід іменників.

10 Склади зв'язний текст за початком речень на тему: «Книга – твій друг».

Книга Без неї Вона Книга вчить Я

- Підкресли у складеному тобою тексті іменники. Визнач їх рід.
- До одного з іменників добери спільнокореневе слово. Запиши його і познач корінь.

Урок 66.

Змінювання іменників за числами

1 Уяви, що ти зі своїм другом вирушаєш у похід. Куди б ви пішли?

- Збери рюкзак з необхідними речами. Знайди їх у кожному рядку таблиці і запиши у стовпчик.

Д	К	У	Р	Т	К	А
К	О	М	П	А	С	Ц
И	М	Н	І	Ж	Ч	А
Б	Л	І	Х	Т	А	Р
К	Р	У	Ж	К	А	З
А	С	І	Р	Н	И	КИ

2 Про що, на твою думку, буде текст з такою назвою?

Антон і Харитон

Жили на світі Антон і Харитон.

– Давай з тобою дружити, – сказав Харитон. – Будемо один з одним все ділити навпіл – і горе, і радість.

– Давай, – погодився Антон, – коли поруч друг, жити легше і веселіше.

Йшли вони якимось полем. Сонце палить. А сховатися ніде – ні деревця, ні кущика.

– Дай мені твій бриль, – сказав Харитон, – а то мені сильно голову припікає.

Антон віддав Харитону свого великого солом'яного бриля. Сонце почало і йому пекти в голову, але Антон подумав: „Нічого, потерплю. Зате Харитону добре!” Раптом набігла величезна хмара, линув дощ.

– Дай мені скоріше свого плаща, – закричав Харитон, – хіба не бачиш, що твій друг мокне!

Антон віддав йому свій плащ. Дощик поливав Антона. Але він думав: „Ну що ж. Заради дружби і промокнути можна”.

Пройшов дощ, засяяло сонечко. Харитон віддав Антону його плащ і великого бриля.

– Візьми, – каже він, – а то мені нести важко.

Антон узяв мокрий плащ і мокрого бриля. А сам замислився.

Тим часом друзі дійшли до перехрестя.

– Тобі куди? – запитав Антон.

– Мені ліворуч, – відповів Харитон.
– Ну, а мені праворуч, – сказав Антон.
– Так ми ж хотіли разом йти! – закричав Харитон. – Ми ж друзі з тобою!
Але Антон ішов усе далі і далі. Так і пішов. Жодного разу не оглянувся.

Любов Воронкова

- Що сказали хлопчики один одному, коли вирішили дружити?
- Як виявили своє розуміння дружби Антон і Харитон у описаній ситуації?
- Поміркуй, кого можна назвати справжнім другом.
- Напиши 5 слів-ознак, які характеризували б справжнього друга.

3 Прочитай слова. Які з них є синонімами до слова *дружба*?

Щастя, товаришування, радість, приятельство, сміх, приязнь.

- Утвори і запиши речення з одним із синонімів.

4 Іменники із вправи № 1 постав у форму множини і запиши за зразком.

Зразок: *куртка – куртки.*

Більшість іменників означає предмети, які можна полічити.

Іменники, що означають один предмет, стоять в **однині**: *друг, слово, книга.*

Іменники, що означають два і більше предметів, стоять у **множині**: *друзі, слова, книги.*

5 Збери іменники у кошики.

Однина

Дерева
Хмара
Дощ

Кущі
Плащ
Друзі

Множина

6 Випиши з тексту назви речей, які Антон дав Харитону.

- Зміни іменники за числами.

7 Прочитай. Назви іменники у множині. Заміни форму множини на однину.

Дружать хлопчики й дівчата.

В лісі дружать всі звірята.

Дружать ріки і струмки,

Дружать гори і горбки.

- Визнач рід іменників в однині.

8

Спиши текст, вставляючи пропущені букви.

Нарешті пішов в...селий дощик. Він рясно пол...вав поля, клумби, дитячі майданчики. Дощ змочив вулиці, будинки й д...рева та залишив всюди мокрі сліди.

Нарешті небо перестало плакати й усміхнулося. Вмита дощем природа запахла ч...стотою і свіжістю.

- Підкресли іменники в однині однією лінією, а в множині – двома.

Урок 67.

Іменники, які вживаються лише в однині або в множині

1

Розглянь ілюстрації. Які з цих ігор тобі відомі? Яка з них є видом спорту? В яку з них ти пограв би зі своїм другом?

- **Поміркуй!** Якби Антон з Харитоном пішли разом однією дорогою, яку гру вони обрали б? Чому?

2

Установи послідовність подій у тексті.

- Тим часом друзі дійшли до перехрестя.
- Йшли вони якимось полем.
- Пройшов дощ.
- Жили на світі Антон і Харитон.

- Перекажи одну із частин від імені Антона або Харитона.

3

Відшукай речення в тексті «Антон і Харитон» і встав «загублене» слово.

Будемо один з одним все ділити навпіл – і ..., і радість.
Пройшов дощ, засяяло

- У якій числовій формі вживаються ці іменники? Спробуй поставити їх у форму множини. Який висновок ти можеш зробити?

Запам'ятай! Серед іменників є такі, що вживаються **тільки в однині**: *листя, доброта, Молдова*. Є і такі, що вживаються **тільки в множині**: *граблі, сани, Бельці*.

4

Поміркуймо разом! Розглянь малюнки і визнач число іменників, що є назвами зображених предметів.

- Уведи ці слова в речення.

5

Відгадай загадку.

- Запиши відгадку. Визнач число іменника.
- Визнач рід усіх іменників із загадки.
- Добери до них спільнокореневі слова. Познач корінь.

Білий, а не сніг.

Твердий, а не камінь.

Солодкий, а не мед.

6

Розглянь малюнки. Як одним словом можна назвати ці вироби?

- Визнач число іменника.
- Склади і запиши речення з цим словом.

Солодощі – кондитерські вироби, ласощі.

7

Розподіли іменники в три колонки. Запиши.

Іменники, які мають форми:

Тільки однини

Тільки множини

Однини і множини

Каушани, Атаки, Нептун, іменини, квітень, усмішка, липа, ирій.

- Підкресли в кожному слові першу літеру, і ти дізнаєшся, як називається перерва в заняттях, що надається учням для відпочинку.

(а, н, К, у, к, и, і, л)

- Розкажи, як ти проводиш канікули з друзями.

8 Збери прислів'я з розсипаних слів. Запиши.

друга, не, гроші, купиш, за, Справжнього.

- Поясни, як ти розумієш зміст прислів'я.
- Який іменник вжито у множині?
- Добери і запиши синоніми до слова *гроші*.

Лижі, кошти, сани, фінанси, ковзани.

9 Перепиши, вставляючи замість крапок пропущені букви.

Справжній дру... разом з тобою буде в жи...і, розділит... всі при-
кросці й сум, радість і щастя. Він зрозуміє тебе у ва...ку хв...лину.
Друг буде зберігати всі ваші секрети і залишит...ся вірним.

- Підкресли однією лінією іменники, які вживаються лише в однині і двома лініями іменники, які вживаються тільки в множині.

10 Склади і запиши зв'язний текст «Зимові розваги» (4–5 речень).

Урок 68.

Відмінки іменників. Початкова форма

1 Розглянь ілюстрації. Як ти думаєш, чи можлива дружба між людиною і твариною?

- Чи є у тебе такий друг? Розкажи.
- Прочитай назву твору. Кого б ти назвав таким ім'ям?

Ласочка

Як сонце тільки-но червонило небо на сході, Арсен уже сидів у човні біля своєї верби і пильнував за вудками. В лісі бродив туман, підзолочений сонячним промінням, туркотіли припутні, вистукували дзьобами дятли, а іноді лунко тріщало галуззя і було чути: хро-хро... хря-хря...

Арсен знав, що то вепри з виводками вепренят вертаються з нічного пасовиська у свої сховища...

А одного разу, коли Арсен, зігрітий сонцем, куняв у човні, то підводячи, то опускаючи голову, за спиною в нього почулося тоненьке скімлення.

Арсен прокинувся і огледівся. Високо на кручі, супроти човна, схиливши голову набік, стояло лисеня. Воно дивилося трохи здивованими і зовсім не хитрими очима. Потім перевело погляд у задок човна і облизнулося: на дні, засланім травою, лежала риба.

– Ану! – сказав Арсен і лягнув себе долонею по коліну.

Лисеня трохи позадкувало, проте не втекло.

– Бойове! – сказав Арсен. – То що тобі – рибки закортіло?

Лисеня тоненько писнуло.

– Ну, на вже, – Арсен трохи подумав і додав: – Ласочка...

Рибина летіла вище лисеняти, але воно прудко підскочило й ухопило її передніми лапами.

– Молодця! – похвалив Арсен і заходився міняти наживу.

А коли озирнувся, лисеняти вже не було.

Однак наступного ранку воно прийшло знову. І знов Арсен кинув йому рибину – одну, бо лисеня більше не просило.

Так вони й потоваришували. Незабаром лисеня вже знало, що його звати Ласочка і що коли Арсен каже: „Встань!” або „Ляж!”, то треба вставати або лягати. Знало також і те, що риба інколи не клює. Сидить-сидить Арсен, а поплавки на його вудках ані ворухнуться. Тоді Ласочка не скімлила і не молотила хвостом по землі, як завжди, побачивши у човні рибу, а лягала в траву й ждала. Арсенові набридало дивитися на нерухомі поплавки, і він часто-густо засинав.

Сидить і спить. А якось чує кризь сон: Ласочка дзявучить. Прокинувся, аж поплавка на одній вудочці немає, поринув. А лисеня на кручі вухами пряде, передніми лапами дрібушить – витанцьовує од нетерплячки. Вхопив вудочку, смик – є окунь!

– На, Ласочко, це ти спіймала! – весело сказав Арсен і кинув окуня на кручу.

З того дня він вже не боявся спати, бо як тільки поплавок ворухнеться, то Ласочка його й розбудить. Так вони й рибалили вдвох.

Потім настала довга-предовга зима. Ліс прибрався в іній та ожеледець. І не співали вже в ньому птахи, тільки вітер ночами завивав у гіллі.

Старий Арсен уже не ходив на річку, але часом згадував Ласочку: де-то вона тулиться в таку холоднечу?

А весною, коли крига скресла і сонце вгріло, одніс Арсен човна на річку, полагодив вудки і знову, як

Ласочка – від слова «ласувати», тобто їсти щось смачненьке.

Пильнував – слідкував.

Вєпри – дикі кабани.

Припутьні – лісові голуби.

Куняв – дрімав.

Скімлення – від *скімлити*; протяжні, жалібні звуки.

Дзявкає – попискує, підвиває.

Вухами пряде – ворушить вухами.

торік, сів ловити рибу – бабі та внукам на юшку. Вудить та все озирється: чи нема, бува, Ласочки? Раз, і вдруге, і втретє – немає...

А вчетверте озирнувся – стоїть на кручі велика пухнаста лисиця з розумними, але зовсім не хитрими очима, а поруч неї – лисеня.

– Ласочко? – невпевнено покликав Арсен.

Лисиця задріботіла передніми лапами, замолотила хвостом по землі й лягла. Лисеня ж, побачивши у човні рибу, облизнулося й тихесенько заскімлило.

– Те-те-те... – весело сказав Арсен. – Це що ж виходить: я увесь ваш рід годуватиму?

І кинув на кручу рибину.

Лисеня спіймало її передніми лапами і стало їсти. А Ласочка сиділа нерухомо, пильно стежачи за поплавками...

З того часу вони рибалили втрюх.

Григір Тютюнник

- Чому Арсен назвав лисичку Ласочкою?
- Хотілося б тобі потоваришувати з такою Ласочкою? Чому?
- Як ти думаєш, чому Ласочка повірила Арсену?
- Прочитай оповідання з учнями класу абзацами один за одним, щоб свідомо аналізувати його.
- До якої частини оповідання можна дібрати заголовок „Радісна зустріч“?
- А до якої – „Бойове лисеня“?

2

1. Чи сподобалося тобі оповідання? Чому?
2. Що незвичайного в поведінці Ласочки ти помітив/помітила? Дай відповідь словами тексту.

3

3. Знайди і прочитай речення, в якому описується поведінка лисиці під час другої зустрічі з Арсеном.

- Випиши з речення іменники-істоти і неістоти.

4

4. Простеж, як змінюються слова *лисиця* і *хвіст* у сполученні з різними словами.

Вистрибнула (**хто?**) лисиця.

Хвіст (**у кого?**) у лисиці.

Допоміг (**кому?**) лисиці.

Побачив (**кого?**) лисицю.

Слідкувати (**за ким?**) за лисицею.

Ворушив шерсть (**на кому?**) на лисиці.

Виріс (**що?**) хвіст.

Позбулася (**чого?**) хвоста.

Сказала (**чому?**) хвосту.

Опустила (**що?**) хвіст.

Замолотила (**чим?**) хвостом.

Сидить (**на чому?**) на хвості.

- За допомогою яких питань змінюються іменники-істоти і неістоти?
- Яка частина слова в них змінюється?

Пригадай! Форму одного і того ж слова треба відрізнати від спільнокореневих слів.

- Добери і запиши по два спільнокореневих слова до слів *лисиця* і *хвіст*.

Зміна закінчень іменників за питаннями називається **відмінюванням**, або *змінюванням за відмінками*: (хто?) *риба*, (кого?) *риби*, (кому?) *рибі*, (кого?) *рибу*, (ким?) *рибою*, (на кому?) *на рибі*.

5

Розглянь таблицю відмінювання іменників. Запам'ятай повну та скорочену назву відмінка, допоміжні слова і питання.

Назва відмінка		Питання, на які відповідає відмінок іменника		
	Скорочене позначення відмінка	Допоміжне слово	Назви істот	Назви неістот
Називний	Н.		хто?	що?
Родовий	Р.	нема	кого?	чого?
Давальний	Д.	дати	кому?	чому?
Знахідний	Зн.	бачу	кого?	що?
Орудний	Ор.	задоволений	ким?	чим?
Місцевий	М.		на кому?	на чому?
Кличний	Кл.			

- Зроби висновок, скільки відмінків має іменник.

Запам'ятай! Форма називного відмінка однини є початковою формою іменника.

- Постав іменники у початкову форму (усно).
Рибою, на сонці, на човні, травою, окуні, землі.

6

Провідміняй усно слова, користуючись таблицею.

Річка, окунь, поплавок.

- Склади і запиши речення з кожним словом у будь-якій формі.

- 7 Випиши словосполучення дієслова з іменником (у дужках став питання). Виділи закінчення.

Зразок: Жити (без кого?) без приятеля.

Тяжко жити без *приятеля*.
Того, що не зробиш ти сам,
зробиш разом з *приятелем*.
Від *приятеля* немає
секретів. Приємно зробити
добру справу *приятелеві*.
У кожної людини повинен бути надійний *приятель*.

Друг, товариш, приятель
підруга, товаришка, приятелька.

Іменники змінюють свої закінчення, зв'язуючись з іншими словами.

До іменників, що є **назвами істот** (людей і тварин), ставимо питання *хто? кого? кому? ким? на кому?*

До іменників, що є **назвами неістот**, ставимо питання *що? чого? чому? чим? на чому?*

- За допомогою чого зв'язуються іменники з іншими словами?

Іменники зв'язуються з іншими словами за допомогою закінчень та прийменників. *Наприклад:* вчитися (де?) **в** школі; дивитися (куди?) **в** книжку; дружити (з ким?) **з** Ренатою.

- 8 **Перепиши текст, вставляючи замість крапок іменник вудка в потрібному відмінку.**

Дід купив нову (що?) Рано-вранці він (з чим?) ... пішов до річки.
Нова (що?) ... виблискувала на сонці. (На чому?) ... був гарний поплавок. (Без чого?) ... не спіймаєш рибку.

Урок 69.

Змінювання іменників за відмінками

- 1 **Працюємо колективно! Розгляньте ілюстрацію до твору Григора Тютюнника «Ласочка».**

- Кого зобразив художник Левич Яким на ілюстрації?
- Які кольори він використав?
- Який настрій вони створюють?
- Як передають характер кожного з героїв?

- Якому уривку з твору відповідає ілюстрація? Знайдіть і зачитайте.

2 Перекажи уривок від імені Ласочки чи Арсена.

3 Прочитай слова. Які з них допоможуть тобі схарактеризувати Арсена, а які – Ласочку?

Щедрий, скромна, спостережливий, обачна, небагатослівний, розумна, терплячий, метка, добрий, кмітлива, веселий, турботливий.

4 Прочитай речення. Чи все тут правильно? Якщо ні, то як потрібно написати? Відредагуй.

Старий Арсен уже не ходив на річка, але часом згадував Ласочкою.

- Визнач відмінок іменників.
- Провідміння змінні іменники, назви закінчення.

5 Повернися до ілюстрації. Склади і запиши словосполучення, вживаючи іменники в потрібному відмінку.

Сидить у (човен), дивиться на (Арсен), спостерігає за (Ласочка), їсть (рибка), кинув (лисиця).

- Виділи закінчення і визнач відмінок іменників.
- Склади і запиши речення з одним із словосполучень.

6 Спиши речення. Визнач відмінок виділених слів.

А весною Арсен одніс човна на річку. Він полагодив вудку і сів ловити рибу – бабі та онукам на юшку.

- У першому реченні підкресли головні члени речення.
- Один із іменників зміни за відмінками.
- Виділи закінчення.

7 Закресли усі літери „Л” і прочитай побажання від діда Арсена:

**ТЛОВЛАРИЛШУЙТЕ ЛЗ
«БЛРАЛТАМИ НЛАШЛИМИ МЛЕНШЛИМИЛ!»**

- До чого закликає нас дід Арсен?
- Кого люди називають «братами нашими меншими?»
- Чи є у тебе такий друг? Розкажи.

8

Склади зв'язну розповідь за планом та опорними словами на тему: «Брати наші менші».

Герой моєї розповіді – це (хто?)
 Він (вона) живе (де?)
 Звуть його (її) (як?)
 Він (вона) харчується (чим?)
 Разом (з ким?) ... ми
 Я дуже люблю (кого?)

- Запиши складений текст у книжку-саморобку і проілюструй його.

Урок 70.

Повторення вивченого про іменник

1

Розглянь світлину. Кого ти на ній бачиш? Який настрій у людей на світлині? Яку сім'ю ти можеш назвати щасливою?

- З ким ти можеш поділитися радістю? Розкажи.

2

Із розсипаних слів склади і запиши прислів'я.

без коріння, що, друзів, Людина, без, дерево.

- Як ти його розумієш?

3

Наш тато одужав

У синьоокої Катрусі сьогодні велика радість.

Більше року хворів її тато. В лікарні лежав, три операції переніс. Мама й Катруся усе горювали. Не раз, бувало, Катруся вночі прокинеться й чує: мама тихо плаче.

А сьогодні татко вже на роботі. Здоровий і бадьорий. Радісно сяють Катрусині очі.

Як прийшла вона до школи, зустріла на подвір'ї двох своїх однокласників-першокласників – Петька і Гриця. Зустріла й поділилася **радістю**:

– Наш тато одужав.

Петько і Гриць подивились на Катрусю, знизали плечима й, нічого не сказавши, побігли ганяти м'яч.

Катруся підійшла до дівчаток.

Знізати плечі́ма – піднімати і опускати плечі на знак нерозуміння, здивування, зневаги.

– Наш тато одужав, – сказала вона й засяяла на radoццax.

Одна з них, Ніна, здивовано спитала:

– Ну той що?

Катруся відчула, як до горла підкотилася **грудка** і їй стало важко ди-хати. Вона відійшла до садинокі **тополі** на краю шкільного подвір'я й заплакала.

– Чого ти, Катрусю, плачеш? – почула вона тихий, ласкавий голос. Підводить голову – Костик, мовчазний хлопчик, що сидить за останньою партою.

– Наш тато одужав, – каже, схлипуючи, Катруся.

– Ой, як здорово! – зрадів Костик. – Біля нашого дому в бору вже зацвіли проліски. Зайдемо після уроків до нас, нарвемо і понесемо вашому татові.

Якби хто знав, як було радісно на душі в Катрусі.

Василь Сухомлинский

- Які почуття викликала в тебе ця історія?
- Знайди рядки, в яких автор розповідає про те, як родина жила під час хвороби батька.
- Зачитай уривок, де говориться, як Катрусю зустріли деякі діти. Як ти їх характеризував би?
- Хто виявився справжнім другом Катрусі? В яких рядках про це написано?
- Визнач тему та основну думку оповідання.

4 Прочитай слова. Випиши іменники.

Радісно, радісний, радіти, радість. Школа, школяр, шкільний.

- Визнач рід та число іменників.
- Склади з ними словосполучення.
- Один із іменників провідміняй. Виділи закінчення.

5 Випиши з тексту іменники-власні назви, добери до них загальну назву.

6 Випиши з тексту по три іменники чоловічого, жіночого та середнього роду.

7 Постав іменники у форму однини.

Першокласники, очі, плечі, проліски.

Зразок: *Однокласники – однокласник.*

8 З якими словами пов'язані виділені в тексті «Наш тато одужав» іменники? Запиши словосполучення за зразком. Визнач відмінок іменників.

Зразок: *Зустріла (кого?) однокласників (І. в).*

9 Пофантазуй. Як ти продовжив би розповідь? Склади і запиши 3–4 речення.

ВЕСНА, КРАСНА ПАНЯНОЧКА

ПРИКМЕТНИК

Урок 71.

Прикметник як частина мови. Значення прикметників у мовленні

1 Про які зміни в природі розповідає поет?

Весна

Весна, красна паняночка,
Устала з постелі,
З-під білого покривала
Глянула на села.
Всміхнулася... І лащиться
Теплими деньками,
Водицею бігучою,
Милими квітками:
Пролісками-первістками,
Рястом кучерявим,
Що горнеться до проліска,
Мов хлопчик слухняний
До ненечки.

Х. Майстренко

- З чого зрозуміло, що це рання весна?
- Знайди слова-ознаки, які допомогли авторові передати красу весни.
- Уяви картину, яку описав поет. Що в ній казкового?
- Які почуття викликає в тебе описана у вірші картина?
- Яке порівняння використовує поет? Що автор хотів сказати?

Лащиться – ніжно
гортеться, пеститься до ко-
го-небудь.

Ряст – одна з найперших
весняних рослин, первоцвіт.

- Автор описує весну як живу істоту. Знайди і зачитай. В якому значенні вживаються ці слова?

2

Розглянь малюнок. Що на ньому зображено?

- Що ти знаєш про старовинний обряд топтання рясту?
- Яке почуття викликає він у тебе?
- Добери до малюнка назву.

А чи знаєш ти, що навесні люди поспішали на узлісся, де ріс ряст? Босоніж пританцьовували і промовляли: „Топчу, топчу ряст. Дай, Боже, того року діждати і ряст потоптати!”. Це означало, що людина, котра доторкнеться до живої природи, оздоровиться, набереться життєвої сили, щоб дожити до наступної весни.

3

Пригадай, що в українській мові означає слово *красна*.

- Знайди і запиши синоніми до слова *красна*.
Чесна, гарна, правдива, прекрасна, хитра, чудова.

Зразок: *Весна (яка?)* ..., ..., ...

- З якою метою використовуються в мові слова-ознаки?

Прикметник – частина мови, що вказує на ознаки предметів, відповідає на питання **який? яка? яке? які?**

Прикметник змінюється за числами і родами. Наприклад: *золотий колос, синя стрічка, блакитне небо, червоні квіти.*

4

Чи можеш ти точно визначити, в яку пору року відбуваються події? Чому?

Гріє ... сонечко. Крізь ... землю пробивається ... трава. Дме ... , ... вітер. Пташки заспівали... пісні.

- Які слова з довідки можна вставити, щоб стало зрозуміло, що події відбуваються навесні?

Довідка: веселі, сумні, лагідне, сонну, свіжий, холодний, лагідний, молода.

- Слова, якої частини мови допомогли тобі уявити текст?
Зроби висновок про значення прикметників у мовленні.

5 Добери до тексту із впр. № 4 заголовок. Спиши текст разом із вжитими з довідки прикметниками.

- Підкресли в реченнях головні і другорядні члени. Яким членом речення виступає прикметник?

6 Знайди у вірші «Весна» (із впр. № 1) прикметники. Випиши їх разом з іменниками, до яких вони відносяться.

- До яких прикметників ти можеш дібрати антоніми? Запиши їх.
- Знайди назви квітів, що зустрічаються у вірші.

А чи знаєш ти, що більша частина первоцвітів занесена до Червоної книги Молдови? Їх суворо охороняють: не дозволяють зривати, викопувати цибулини.

7 Розглянь малюнки. Назви квіти, які на них зображені.

- Запиши назви квітів, добери до них прикметники, що означають ознаки за кольором.
(Що?) ... (який?)... .

8 Добери до вірша заголовок.

І проліски, і травка, і зелена муравка,
І кульбаба рясна, й фіалочка ясна –
Всі квіти весняні, веселі, кохані,
З-під листя виходять, голівки підводять
Од сну зимового до сонця ясного.

Олена Пчілка

- Випиши прикметники разом з іменниками. Усно постав питання від іменника до прикметника.
- Які квіти ростуть у вашому дворі, в саду, на балконі?
- Яку роль відіграють квіти в нашому житті? Чому їх люблять дорослі й малі?

9 Розглянь малюнки до впр. № 7. Яка квітка тобі подобається? Склади її опис за планом і запиши його у книжку-саморобку.

1. Як називається квітка?
2. Яке у неї стебельце?

3. Які за розміром і кольором квіти?
4. Яке за розміром і кольором листя?
5. На що схожа квітка?
6. Чому треба бережно до них ставитися?

- Підкресли хвилястою лінією прикметники.

Урок 72.

Зв'язок прикметників з іменниками

1

Розглянь ілюстрацію.
Яка пора року прийшла?
Як діти її зустрічають?

- А чи знаєш ти, як зустрічали весну наші предки?

2

Прочитай назву тексту.
Як ти її розумієш?

Благослови, мати, весну зустрічати

Не випадково наші пращури у давнину пов'язували з весною і новолітування. Саме в березні вони відзначали Новий рік. Тільки-но левади звільнялися від снігу і починала тужити земля, дітлахи зверталися до своїх неньок: „Благослови, мати, весну зустрічати!”

Матері і бабусі випікали для дітей та онуків смаковите печиво у формі жайворонків. Хлопчики й дівчатка, тримаючи в руках символічного птаха, вибігали на околицю села, щоб закликати в гості красну весну.

Ставши в шеренгу, вони виспівували:

Пташок викликаю
з теплого краю:
– Летіть, соловейки,
На нашу земельку,
спішіть, ластівоньки,
пасти корівоньки!

Невдовзі, як природа одягалася в буйзелень, починали готуватися до веснянок і гаївок. Переважно їх справляли в квітні або травні. Це залежало від того, якою була весна – ранньою чи пізньою.

У кожному селі до цих дійств готувалися з особливою ретельністю. Хлопці виготовляли зиму-опудало із соломи, зодягали його в старе лахміття і вкопували посеред левади. Сюди ж сходилися й дівчатка у вишитих блузках з віночками на голові. Натомість хлопці спалювали солом'яну ляльку, а попіл розсівали довкола. Це означало, що весна остаточно переборола зиму.

Нерідко весняні *обряди* тривали кілька днів. На розлогій *луці* дівчатка водили хороводи, співали пісень. Серед найбільш цікавих *дійств* були забавні *сценки* „Кривого танцю”, „А ми просо сіяли...”, „Мак”, „Занадився журавель до бабиних конопель” та інші.

Веснянки та гаївки починалися й закінчувалися масовим хороводом. Узнявшись за руки, дівчата робили два великих кола. Посередині, завітчана зеленню і першими весняними квітами, стояла весняночка (в деяких районах її називали подоляночкою). Дівчинка то вставала, то присідала. Присутні зверталися до неї:

Ой, весно, весно, днем красна,
Що ти нам, весно, принесла?

Подоляночка відповідала:

Принесла я вам літечко,
щоб родилось житечко,
ще й червонії квіточки,
щоб квітчалися дівочки...

Василь Скуратівський

- Про що ти дізнався з твору вперше?
- З яким проханням діти зверталися до матерів і бабусь?
- Як починалися веснянки і гаївки? Прочитай і підготуйся розповісти, як відбувалося це свято.
- Вивчи ці та інші веснянки, ігри і проведи з товаришами свято зустрічі весни.

3

Випиши виділені іменники і зв'язані з ними прикметники. Від іменника до прикметника постав питання.

Зразок: *весну (яку?) красну.*

Новолітування – останній день чи переддень нового календарного року.

Пращури – далекі предки.

Тужавіти – тверднути.

Ретельність – старанність.

Символічний птах – тут: символ, образ птаха.

Візьми до уваги!

Веснянка, гаївка – назва українських народних обрядових пісень, пов'язаних з початком весни.

У реченні прикметники зв'язані з іменниками, бо вони вказують на ознаку предметів. Питання завжди ставиться від іменника до прикметника. *Наприклад:* пролісок (*який?*) синій, сонце (*яке?*) гаряче, білочка (*яка?*) проворна, квіти (*які?*) весняні.

4 Розглянь ілюстрації. Якими словами з тексту ти їх підписав би?

- Добери до іменників прикметники.
Весна (яка?) ..., ..., *Хлопчик (який?)* ..., ...,
Печиво (яке?) ..., ..., ... *Діти (які?)* ..., ...,

- З виділеними словами склади і запиши речення.

5 Прочитай народні прикмети.

Ранній приліт жайворонка – до ранньої весни.
 Коли птахи гнізда в'ють на *сонячній* стороні, то буде *холодне* літо.

- Перебудуй речення, змінюючи виділені прикметники на протилежні за значенням.
- Які народні прикмети ти знаєш? Розкажи про них.

6 Доповни текст доречними за змістом прикметниками. Користуйся довідкою.

Жайворонок – ... пташка. У неї дуже ... і ... спів. Птах ... кольору. Голова прикрашена ... чубчиком. Жайворонок повертається ... весною із ... країв.

Довідка: ранньою, маленька, сірого, голо- сний, невеликим, мелодійний, далеких.

- Запиши текст.
- Добери до нього заголовок.
- Що ти знаєш про інших перелітних птахів? Розкажи про них своїм товаришам.
- Проілюструй свою розповідь малюнком.

7 Дізнайся, які є народні прикмети про птахів.

- Запиши дібрані тобою прикмети в книжку-саморобку.

Зв'язок прикметників з іменниками

1 Прочитай і відгадай загадку.

Сніг потане – я радію,
Розвиваюсь, *зеленію*:
В нічку зоряну, *весняну*
Соловейків *колихаю*.
Одягаюсь білим цвітом,
Наливаюсь теплим літом.
Осінь холодом повіє –
Я шаріюсь – *червонію*.
І *червона*, й соковита,
Та гірка вона все літо.
Припече *мороз* – вона
Стала добра і смачна.

(а, л, К, а, и, н)

- Знайди в тексті прикметники. З якими іменниками вони зв'язані? Від іменника до прикметника постав питання.
- Поясни правопис виділених слів. Добери перевірні слова.

2 Прочитай прислів'я і поміркуй! Чому так кажуть?

Весною калина білими цвітами квітує, а восени червоні ягоди дарує.
Любуйся каліною, коли цвіте, а дитиною, коли росте.
Молода дівчина така гарна, як червона калина.

- Випиши з речень словосполучення іменника з прикметником.

3

9 березня – день народження великого Кобзаря України Тараса Григоровича ШЕВЧЕНКА.

А чи знаєш ти, що Тарас Григорович дуже любив свою Батьківщину, її стрункі тополі, верби над ставками? Особливо Шевченко любив калину. У „Кобзарі” слово *калина* він ужив 385 разів, а всього у творах Шевченка калина згадується 965 разів.

- Що нового ти дізнався про Кобзаря?

4 Прочитай виразно уривок із вірша Тараса Шевченка «Зацвіла в долині».

Зацвіла в долині
Червона калина,
Ніби засміялась
Дівчина-дитина.

Любо, любо стало,
Пташечка зраділа
І защебетала.
Почула дівчина

І в білій свитині
З біленької хати
Вийшла погуляти
У гай на долину.

- Про що йдеться у вірші?
- З чим поет порівнює цвіт калини?
- Поет пише: «Любо, любо стало». Як ти розумієш цей стан?
- Якими словами можна замінити слово *любо*?

Свита́на – старовинний верхній одяг українців.

5 Випиши з вірша словосполучення іменників з прикметниками. Став питання від іменника до прикметника.

6 Заміни іменники з прийменниками відповідними прикметниками.

Хата із глини – хата (*яка?*) глиняна.
Дах із соломи –
Свитаина з льону –
Намисто з калини –

- Розглянь малюнок. Наведи власні приклади прикметників, утворених від іменників з прийменниками.

7 Спиши текст, вставляючи замість крапок пропущені літери.

Восени калина стає по-особливому гарною. Вона палає багряними фарбами. А наліті сонцем ягоди стають ч...рвоного кольору. Поласувати т...рпкою калиною люблять усі. Взимку під білою ковдрою снігу ягі...ки морщат...ся. Тепер із них можна готувати смачне варе...я і корисний чай.

- Підкресли прикметники хвилястою лінією.
- Усно постав питання від іменника до прикметника.

8 Склади речення зі слів кожного рядка.

Невисокий, калина, кущ, але, пишний.
Вона, любить, вологих у, рости, місцях.
Зацвітає, вона, цвітом, білим, весною, пишним.
Червоніють, восени, важкі, грона, калини, соком, наливаються.
Велику людям приносить користь вона.

- Запиши зв'язний текст. Добери до нього заголовок.

А чи знаєш ти, що дівчата вплітали калину у віночки? Калина у вінку – ознака краси та вроди. Тому про дівочу красу можна почути: «Гарна, як калина».

9

Чи бачив/бачила ти калину? Розглянь її зображення.

• Склади і напиши за питаннями і опорними словами текст-опис калини.

1. Який кущ калини?
2. Якого кольору листочки?
4. Який колір мають ягоди калини восени?
6. На що схожі ягоди? Які вони за смаком?
7. За що люди цінують ягоди калини?

Опорні слова: пишний, стрункий, красивий; зеленого; запашний цвіт; червоні, рубінові, багряні; вогонь; червоні стрічки, дівоче намисто; терпкі, кислі; за красу; цілющі властивості, дивний смак.

Урок 74.

Змінювання прикметників у сполученні з іменниками за родами

1

Весняні води

Повінь! Річка набрякла водою, берегів не видно, наче й не було, а верболіз уже немов пливе по хвилях і з місця не зрушить. І раптом уся долина заблищала та заіскрилася, вкрившись водяною плівкою.

Якось Орчик прибігає додому захеканий, із затуманеними очима, з напіврозкритим ротом і кричить з порога:

– Тату, бачив зайця, на колоді примостився, а колода крутиться під ним, крутиться!

Так щовесни – йдуть вони до свого човна, одмикають і веслюють до незатоплених горбочків та острівців. Ось перше сухе місце, начіплялося навколо кущів галуззя прилипло, сміття, бур'яну, проте не видно жодного зайця. Може, ген там, де пеньок високий чорніє? І під високим

пеньком нічого. Зате скоро-таки надібують зайця – бігає по мокрій латці землі, і вуха в нього так жалісливо стирчать, що в грудях хіба ж не ворухнеться щось гостре.

Заєць хоче у воду скочити, весь він напружений, наполоханий, очі великі й опуклі. Батько бере його обома руками, заєць здригається, вигляд у нього заляканий і безпорадний.

А ген двоє зайців! Нашорошили вуха – схожі на два вухаті пеньочки. І такі вони насторожені та безпорадні, так вони вражені тим несподіваним багатководдям.

Повінь уже не перший день, то вони, певне, й голодні. А від страху стали довірливі, начебто й зовсім не бояться човна. Облізлі, хутро на них вилиняло, а свіже не наросло. Якось наче аж на зайців не схожі.

Батько ступає на острівець, зайці пробують тікати, товчуться навколо батька, а він їх ловить – і вже в мішку.

Зайців випускають на згірку за селом. „Біжіть, біжіть, – думає Орчик. – Та не будьте такі дурні, більше не потрапляйте в повінь!”

Євген Гуцало

Повінь – розлиття річки при весняному розтаванні снігу чи льоду.

Набряка́ти – розпухати, збільшуватися.

- Про що йдеться в тексті?
- Хто перебував у небезпеці?
- Хто прийшов на допомогу зайцям?
- Як ти вважаєш, чи кожна людина прийшла б на допомогу тваринкам?

2 Як одним словом можна назвати оповідання? Знайди це слово в тексті.

- Відшукай у тексті опис повені і прочитай його.
- За допомогою яких слів автор передає це явище?

3 Прочитай сполучення слів і порівняй їх.

Весняний день
Весняна вода
Весняне поле

Весняні дні
Весняні води
Весняні поля

- Що спільне, а що відмінне між сполученнями слів у лівому і правому стовпчиках?
- Досліди, у формі якого числа вживається іменник?
- У формі якого числа вживається прикметник?
- Від чого залежить число прикметника?
- Які закінчення мають прикметники у множині?
- Зроби самостійно висновок про змінювання прикметників за числами. Звір його з правилом.

Прикметник завжди стоїть у тому числі, що й іменник, з яким він зв'язаний. *Наприклад: сонячний промінець – сонячні промінці, легенька хмара – легенькі хмари, пухнасте кошеня – пухнасті кошенята.*

4

Прочитай словосполучення. Зміни їх форму на множину і запиши за зразком.

Зразок: *затоплений горбочок – затоплені горбочки.*

1. Високий пеньок – 2. Рання весна – 3. Сухе місце –

- Склади і запиши речення з другим словосполученням.

5

Зміни і запиши прикметники за зразком.

Глибокий	ставок	Глибокі	ставки
?	річка	?	річки
?	озеро	?	озера

- Склади речення з одним словосполученням.
- Підкресли ненаголошений голосний в корені слова *глибокий*. Добери і запиши перевірне слово.
- Пригадай, слова *глибокий, глибока, глибоке, глибокі* спільнокореневі чи різні форми одного слова.
- Добери і запиши спільнокореневі слова до слова *глибокий*.
- Добери антонім до слова *глибокий*.

6

Розглянь картину Олексія Комарова «Повінь».

- Хто зображений на картині?
- Яким зобразив художник зайця?
- Добери слова з довідки, які допоможуть описати зайчика.

Голова Мордочка Хутро Вуха ..., Очі ..., ..., Стан ...,

Довідка: довгаста, великі, круглі, налякані, жовтувате, тривожний, наляканий, довгі, насторожені.

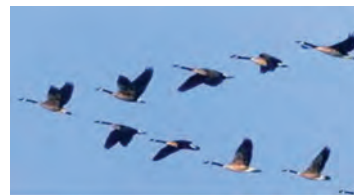
- Порівняй, чим схожі зайці з оповідання з зайцем, зображеним на картині.
- Відшукай у тексті "Весняні води" епізоди, в яких ідеться про зайців. Уважно їх прочитай.

Змінювання прикметників за числами

1

Розглянь ілюстрацію. Чи доводилося тобі спостерігати за прильотом птахів? опиши свої відчуття.

2

Журавлі-веселики

Дід Матвій і Тарасик колють дрова біля повітки. Дід як гахне колуном по сосновому чурбану, так він і розлітається. А Тарасик довго цюкає своєю сокиркою, поки розрубає.

– А чи не час уже й перепочити? – поглядаючи на онукові силкування, каже дід і всідається на дровітні.

А Тарасик знайшов товстий шмат соснової кори, видовбує човник.

Тихо на подвір'ї. Тільки іноді налетить вітерець-пустунець, побавиться вербовим віттям та й далі полетить.

„Курли, курли!” – раптом долинуло з вишини. Тарасик підводить голову, вдивляється в небо. А курликання все ближчає. Ось уже видно в голубому небі рівенький трикутник.

– Журавлі! Діду, журавлі летять! – вигукує Тарасик.

Дід, крекчучи, встає з дровітні. Прикладає до чола долоню.

– Повертаються з ірію веселики наші, – розглажує вуса.

– А чому веселики? – дивиться на діда Тарасик. – Журавлі!

– Ні, зараз, навесні, звуть журавлів веселиками.

– А чому?

– Бо повертаються птахи додому, і радіють вони, весело їм, що здолали далеку дорогу, що знову в рідних краях.

І люди з ними радіють.

– Дивіться, дідусю, строем летять! Наче солдати! – показує Тарасик.

Птахи ніби вчувають його вітання і у відповідь голосно курличуть.

– А восени зватимуться вони журавлями, – продовжує дід. – Розстаються тоді з батьківщиною і журяться від того, що мусять летіти на чужину. Через те й журавлі.

Стоять серед двору старий і малий, дивляться в небо. Курликання поволі стихає, розтає у високості. Тарасик береться за сокиру та все примовляє:

– Журавлі-веселики! Журавлі-веселики!

Соки́ра, колу́н – знаряддя для рубання і тесання дров.

Чурба́н – обрубок дерева, колоди.

Цюка́є – ударяє, стукає.

Дрові́тня – колода, на якій рубають дрова.

Вітере́ць-пустуне́ць – грайливий вітерець.

Василь Чухліб

- Які відчуття охопили дідуся і внука, коли вони побачили і почули журавлів?
- З ким порівняв хлопчик журавлів, коли побачив, як вони летять.
- Знайди речення, де сказано, які звуки линуть з височини.
- Відшукай і прочитай рядки, в яких описується, як летять журавлі.

3

Відгадай загадку.

- Випиши виділене словосполучення. Постав його у форму множини.
- Склади речення зі словосполученням журавлиний ключ.
- Пригадай, слово ключ однозначне чи багатозначне. Склади словосполучення іменника з прикметником, розкриваючи значення слова ключ.

*Дивний ключ у небі мене
не залізний, а пташиний,
цим ключем навесні
прилітають*

- Постав одне зі словосполучень у форму множини. Склади і запиши з ним речення.
- Як дід назвав журавлів? Чому?

А чи знаєш ти, що журавлів ще називають веселиками і жабоїдами? Як ти гадаєш, чому?

4

Розглянь ілюстрацію художниці Лесі Гармизи до оповідання "Журавлі-веселики". Знайди в тексті уривок-підпис до малюнка. Прочитай його.

- Визнач число прикметників у виділених словосполученнях в оповіданні „Журавлі-веселики”.

5

Розглянь світлину. Пригадай, чому криницю назвали журавлем.

- Склади речення, в якому слово журавель вживалося б у значенні птаха чи в значенні криниці.

- Речення запиши. Підкресли прикметники. Визнач їх число.

6 Прочитай народні прикмети, в яких згадуються журавлі.

*Ранній приліт журавлів – на ранню весну.
Журавлі летять низько над землею – буде холодна весна.*

- Назви прикметники. Визнач їх число.

7 Спиши текст, вставляючи пропущені літери. Підкресли прикметники, визнач число.

Журавель – пер...літний птах. У н...ого довг... ноги, велик... крила, довга шия і прямий, довгий дз...об, яким він ловит... жаб і рибу. Ж...ве птах на лісових і ст...пових болотах.

8 Розглянь ілюстрацію. Дай відповіді на питання.

- Де живуть журавлі?
- Який зовнішній вигляд журавля: які ноги, тулуб, шия, крила, дзьоб?
- Що вони їдять?
- Чи подобається тобі цей птах? Чим?

Урок 76.

Змінювання прикметників за родами

1 Розглянь картину українського художника Юрія Маценка.

- Яке весняне свято зобразив художник?
- Якого розміру писанки на картині? Як ти думаєш, чому?
- Які кольори переважають на картині?
- Який настрій створюють такі кольори?
- Добери слова-асоціації до слова Великдень.

2 Добери до іменників прикметники. Визнач їх закінчення та число.

Писанки ..., сонце ..., хата ..., кущ ..., Великдень

3

Перші крашанки

Коли Галя була ще маленькою, вона дуже раділа крашанками, отими великодніми кольоровими яечками, синіми, жовтими, червоними. Вона думала, що червона крашанка походить від червоної курочки, синя – від синьої, зелена – від зеленої і так далі.

– Але де ж ті червоні, сині й зелені курочки, коли я скрізь бачу лише білі, чорні або зозулясті? – питала сама себе Галя.

Немає ради, треба піти запитати в дідуся.

– Дідуню, звідки беруться крашанки?

– Їх фарбують, – відповідає дідуньо.

– А нащо?

– На пам'ятку, дитино! На пам'ятку великого Христового чуда. Ось ти сідай коло мене, а я розкажу тобі великодню легенду про перші крашанки.

Цього не треба Галі два рази казати. Сіла на стільці, склала ручки на колінах, наставила вухка і слухає.

– Як Ісус, ворогами замучений, помер на хресті, то Його похоронили в кам'яній могилі, привалили каменем і поставили воїнів, щоб, мовляв, Ісусові учні не вкрали тіла. Стоять воїни день, стоять другий біля могили, а третього дня вдосвіта сталося щось незвичайне: над могилою засяяло ясне-преясне світло, і блиск осліпив сторожу... Від несподіванки вони попадали на землю. Все ж вони побачили, як ангел Господній підняв важку кам'яну плиту, і з могили вийшов Христос.

Воїни схопились на ноги і з переляку повтікали. Вони побігли у місто до свого сотника і, дрижачи від страху, розповіли йому, що Христос воскрес.

Сотник тоді якраз снідав. Перед ним лежало кілька варених яєць.

– Це неправда! – закричав сотник до воїнів.

– Хіба може бути, щоб мертвець, який два дні пролежав у могилі, ожив?

– Так, він ожив! – запевняли воїни, але сотника не переконали.

– Це неможливо! – кричав він. Хіба може так бути, щоб ніч стала днем, а вода вогнем? Або... або... щоб ці білі яйця стали червоними? Тіло Христа викрали його учні, а ви дали себе залякати, обдурити і дозволили їм це! Га, не минути вам покарання!

Зозуля́стий – який своїм забарвленням нагадує зозулю; рябий.

Сотник – військовий, який очолював сотню осіб.

Воїни впали перед лютим сотником на коліна, запевняючи його, що вони не винні. Та сотник, оскаженілий від гніву, не слухав їх. Нараз його погляд упав на тарілку з яйцями і... Що це таке? Всі яйця на тарілці були... червоні!

Захитався сотник, зблід, і – повірив. Повірив, що Христос – правдивий Бог і що Він насправду воскрес. То було чудо, одне з багатьох чудес Великодня.

З того часу, дитинко, на пам'ятку того чуда побожні християни фарбують яечка. Це дуже давній, хороший звичай. Крім крашанок, українці й інші народи вміють розмальовувати писанки всілякими взорами. Писанки і крашанки – це прикраса великоднього столу.

За Романом Завадовичем

- Чого Галя не могла зрозуміти?
- До кого дівчинка звернулася по допомогу?
- Яку легенду розповів дідусь?

4 Із першого абзацу випиши прикметники-назви кольорів.

Яечка (які?) ..., ..., ..., Крашанка (яка?)

- Визнач число прикметників. Виділи в них закінчення.

Поміркуй! В якій числовій формі ти можеш визначити рід прикметника? Свої міркування звір з правилом.

Прикметники в однині змінюються за родами. Рід прикметника визначається за родом іменника, до якого цей прикметник відноситься.

5 Опрацюй таблицю.

Змінювання прикметників за родами в однині

Чоловічий рід	який?	червон ий колір	син ий колір
Жіночий рід	яка?	червон а стрічка	син я стрічка
Середній рід	яке?	блакитн е небо	син є небо

- В якому числі прикметники змінюються за родами?
- Зміни за родами прикметник *зелений*.
- На яке питання відповідають прикметники чоловічого роду і які мають закінчення? Наведи приклади іменників і прикметників чоловічого роду. Два з них запиши. Визнач закінчення.
- На яке питання відповідають прикметники жіночого роду і яке мають закінчення? Допиши закінчення прикметників: *весел... пісня, ранн... весна*.

- На яке питання відповідають прикметники середнього роду і які мають закінчення? Допиши закінчення прикметників: *гаряч... сонце, веснян... вбрання.*

Запам'ятай! У множині прикметники за родами не змінюються. Для всіх родів вони мають однакове закінчення – **і**.

6

Спиши словосполучення. В дужках укажи рід іменників і прикметників. Виділи закінчення прикметників.

Маленьк**а** Галя (ж. р.), кольорове яєчко, червона крашанка, синій колір, Христове чудо, великодня легенда, мудрий дідусь.

- Які закінчення мають прикметники в однині? Від чого це залежить?

7

Зміни прикметники за родами і запиши. При потребі звертайся до таблиці на стор. 188. Познач рід, виділи закінчення.

Тепл**ий** день, ... сонце, ... рука;
син**є** море, ... пролісок, ... квітка;
зелен**а** трава, ... клен, ... плаття;
глибок**ий** ставок, ... озеро, ... річка.

- Яка частина слова змінюється, коли змінюється прикметник за родами? Доведи це на прикладі.

А чи знаєш ти, що в українській мові великодня випічка з білого тіста або страва з сиру називається *паскою*?

8

Розглянь малюнок. Хто на ньому зображений? До якого свята готується родина? Розкажи, як твоя сім'я готується до Великодня.

Щоб приготувати великодню паску, знадобляться: ... яйця, ... борошно, ... молоко, ... дріжджі, ... родзинки.

- Добери до іменників відповідні прикметники. Запиши. Познач рід, виділи закінчення прикметників.

9

Спиши, вставляючи на місці крапок пропущені букви.

В...ликдень – улюблене свято в моїй родині. Моя мама завжди п...че святков... паски. В них додают...ся соло...кі родзинки і різнокол...орові цукати. Паск**і** виходять дуже ніжними і смачними. Разом з мамою ми фарбуємо великодні крашанки.

- Підкресли прикметники хвилястою лінією. Виділи закінчення, визнач рід.

Урок 77.

Змінювання прикметників за родами

1

Розглянь ілюстрації. Назви, що на них зображено. Якою темою ти можеш їх об'єднати?

- Добери і запиши сполучення прикметників з іменниками. Познач закінчення прикметників, визнач їх рід.

2

Розглянь світлину. Знайди в тексті „Перші крашанки” відповідний уривок. Зачитай.

Про який християнський звичай ти дізнався/дізналася з легенди?

- Випиши ці речення. Підкресли в них прикметники.
- Виділи закінчення прикметників, визнач їх рід.
- Зміни прикметники *давній*, *хороший* за родами.

3

Добери прикметники до іменників.

Ісус ... , сотник ... , воїни

- Виділи закінчення, визнач рід прикметників.

4

Добери до іменників спільнокореневі прикметники.

Зразок: *Зелень* – *зелений, зелена, зелене*.

Великдень – ..., ..., Камінь – ..., ..., Соловей – ..., ...,

- Склади речення з одним із прикметників.

5

Склади і запиши прислів'я. Поясни його значення.

несе, Великдень, яскраву, писанку, іде.

- Зміни прикметник за родами.

6 Дай відповідь на питання, поставлене авторкою Наталією Гуркіною.

Сонце сяє із небес.

Знайте всі – Христос Воскрес!

Скоро будемо святкувати,

День цей світлий прославляти.

В церкву сім'ями підемо!

Що у кошик покладемо?

- Випиши сполучення прикметника з іменником. Визнач рід і число прикметника.
- Зміни прикметник за родами (усно).

7 Пограємо у гру «Збери кошик». Прочитай слова.

Пиріжки, котик, хом'як, писанка, паска, парасолька, ковбаса, сало, свічка, сир, крашанки, ручка, зошит, часник, салат, морозиво.

- Випиши іменники, які входять до великоднього кошика.
- Добери до записаних іменників якомога більше прикметників. Визнач рід.

А чи знаєш ти, що єдиний у світі Музей писанки знаходиться у Коломиї? Його називають Восьмим чудом України. Музей у вигляді найбільшого у світі кольорового яйця – заввишки 14 і в діаметрі 10 м – став візитівкою Коломиї і приваблює відвідувачів з усіх країн світу.

8 Визнач, які закінчення треба написати в прикметниках.

Пухк... земля, тепл... вітер, ласкав... сонечко, веснян... день, червон... калина, блакитн... пролісок, чист... роса, зелен... листочок, рідн... поле, сонячн... день.

- Запиши словосполучення. Познач закінчення і визнач рід прикметників. При потребі звертайся до таблиці на стор. 188.
- Склади речення з двома словосполученнями.

9 Утвори і запиши речення з кожної групи слів. Поясни в них роль прикметників.

1. Приходить, навесні, свято, щороку, до, велике, нас.
2. називають, в, Великим, Днем, народі, його.
3. рум'яну, Мама, пасочку, пече.
4. стіл, крашанки, Веселі, прикрашають.
5. церкви, до, сім'я, ввечері, йде, Дружна.
6. свято, родинне, Великдень, – це.

- Визнач рід прикметників.

Урок 78.

Повторення вивченого про прикметник

1 Відгадай загадку.

Вона цвіте в травневі дні
Між великим листом.
Виснуть квіточки дрібні
Запахним намистом.

- Перепиши. Підкресли прикметники. Визнач їх число і рід.

2

Хлопчик і дзвіночки конвалії

Настала довгоочікувана весна. З-під землі з'явилася зелена стрілочка. Вона швидко розділилася на два листочки. Листочки стали широкими. А між ними з'явився маленький, тоненький паросток. Він піднявся, нахилився до одного листочка й одного чудового ранку розцвів білими Дзвіночками. Це були Дзвіночки Конвалій.

Білі Дзвіночки Конвалій побачив маленький хлопчик. Його вразила краса квітів. Він не міг відірвати око од них. Хлопчик простягнув руку, щоб зірвати квіти, на що ті прошепотіли:

– Хлопчику, для чого ти хочеш нас зірвати?

– Ви мені подобаються. Ви дуже красиві, – відповів хлопчик.

– Добре, – сказали Дзвіночки Конвалій, тихо зітхнувши. – Зривай, але перед тим, як зірвати, скажи, які ми красиві.

Хлопчик подивився на Дзвіночки Конвалій. Вони були прекрасні. Вони були схожі й на білу хмаринку, і на крило голуба, і ще на щось дивно красиве. Хлопчик усе це відчував, але сказати не зміг. Він стояв біля Дзвіночків Конвалій, зачарований їх красою. Стояв і мовчав.

– Ростіть, Дзвіночки, – тихо вимовив хлопчик.

Василь Сухомлинський

- Які почуття викликала в тебе казка?
- Що незвичайного в ній?
- Чому хлопчик спочатку хотів зірвати Конвалію?
- Що йому нагадувала квітка Конвалії?
- Чому хлопчик не зірвав її?
- Які слова казки свідчать про те, що хлопчик зрозумів, що не слід рвати конвалії?

- Чого навчає нас ця казка?

3 Знайди і прочитай уривок, у якому йдеться про народження Конвалії.

- Випиши прикметники разом з іменниками, з якими вони зв'язані.
- Від іменника до прикметника постав питання. Виділи закінчення. Визнач рід і число прикметника.

Зразок: *Весна (яка?) довгоочікувана (ж. рід, однина).*

- Розглянь малюнок. Запиши свої чотири обіцянки природі.

4 Розподіли прикметники в три стовпчики за родами.

Ч. рід	Ж. рід	С. рід
красивий, велика, охайний, ігрове, акуратна, ніжний, ласкава, яскраве.		

- З перших букв прочитай назву квітки.
- Допоможи хлопчику описати конвалію. Для цього добери і запиши якомога більше прикметників.

5 Спиши, вставляючи замість крапок потрібні закінчення прикметників.

Конвалія – багаторічн... трав'янист... рослина.

Конвалію називають лісов... царівною. Це квітка травня – ніжн..., духм'ян..., запашн... . Вона розливає навколо себе чудов... аромат. Цвіте конвалія недовго. Майже все своє прекрасн... життя вона проводить глибоко під землею. З листя і квітів конвалії виготовляють ліки від серцев...х хвороб. Це – лікарськ... рослина.

- Визнач рід прикметників.

6 На місці крапок встав прикметники з довідки.

Бережи природу ... краю!
 Не зривай даремно ... квіти!
 Не руйнуй ... гнізд!
 Не пошкоджуй їх ... ножем і сокирою!
 Не ламай ... гілок з дерев і кущів!

Довідка: пташиних, рідного, гарні, живих, гострим.

- Склади словосполучення з прикметником *рідний*, вживаючи його в жіночому і середньому роді.

7 Поміркуй! Людина – друг чи ворог природі?

ТИ ДОБРО ЛИШ ТВОРИ ПОВСЮДИ!

ДІЄСЛОВО

Урок 79.

Загальне поняття про дієслово

1 Прочитай виразно вірш Надії Красоткіної. До чого закликає нас авторка?

Нести добро – простіше не буває

Добро зробити всім? Це неможливо,
Людей багато так у світі є...
Та все одно створити можна диво,
І диво те у кожного своє.
Бо просто можна чесно в світі жити,
Нести щоденно в слові доброту,
А зла нікому в світі не робити,
Лиш дарувати посмішку просту...
І хтось теплом на неї відізветься,
У когось радість в серці оживе.

- Як можна, на думку поетеси, нести добро?
- Що, на вашу думку, означає слово *добро*?
- Запиши, що таке *добро*.

Добро́ – це добра,
корисна справа,
вчинок.

Добротá – чутливе,
дружнє ставлення
до людей.

Добро – це ...

2 Поясни висловлювання.

- Чи зустрічалися в твоєму житті добрі справи? Розкажи про них.

Добрі серця – це сади,

Добрі думки – це квіти,

Добрі слова – коріння,

Добрі справи – це плоди.

3 Серед запропонованих слів запиши ті слова-дії, які, ніби магнітом, притягуються до слова *добро*.

Підтримувати, заздрити, турбуватися, допомагати, злитися, дружити, поважати, скупитися.

- На яке питання відповідають ці слова?
- Пригадай! Яка частина мови називається дієсловом?
- Свою відповідь звір з правилом.

Дієсловом називається частина мови, що означає дію предмета і відповідає на питання **що робить? що роблять? що робив? що зробили? що робитиме? що зробить? що будуть робити? що зроблять?** Наприклад: *що робить?* малює; *що роблять?* працюють; *що робив?* допомагав; *що зробили?* прочитали; *що робитиме?* писатиме; *що зроблять?* вивчать.

4

Із вірша Надії Красоткіної випиши дієслова за питаннями, на які вони відповідають.

Що робити? Що зробити? Що зробить?

5

Із розсипаних слів склади і запиши прислів'я.

Треба, зла, не чинити, так, жити, щоб, нікому.

- Як ти розумієш зміст цього висловлювання?

6

Продовж речення, вживай слова з довідки.

Бабуся захворіла, і я Братик не може заснути, і я його
Матуся ліпить вареники, і я

Довідка: допомагаю, хвилююся, колишу.

- Підкресли в реченні дієслова. Усно постав до них питання.

7

Склади віршик, додаючи слова в риму. Користуйся довідкою.

Вчись завжди
І людині
І старайся так... .

Щоб, як сонечко... .
І в душі завжди неси
Теплий промінь доброти!

Надія Красоткіна

Довідка: прожити, світити, співчувати, допомагати.

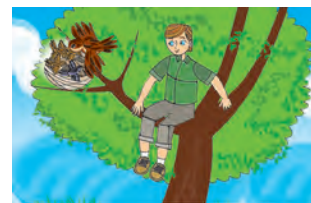

8

Склади розповідь за серією малюнків про добрий вчинок.

- Поміркуй, чи відбиває запропонований план послідовність подій. Чи можна за ним скласти текст?

1. Яка біда сталася з пташеням?
2. Що зробив хлопчик?
3. Що сталося далі?
4. Хто почав за ним полювати?
5. Хто врятував пташечку?

- Запиши складений текст. Добери до нього заголовок.
- Підкресли в тексті дієслова.

Урок 80.

Зв'язок дієслова з іменником у реченні

- 1** Розглянь світлини. Що ти можеш сказати про людей, зображених на них? Чи легко жити людині з фізичними вадами? З якими труднощами їм доводиться зустрічатися в житті?

- 2** Відгадай загадку.

Два братики через
дорогу живуть,
Один одного тільки в
дзеркалі бачать.
(і ч 0)

Толерантність – це терпимість і повага до інших людей.

- Назви дієслова. Як ти гадаєш, про кого або про що буде наше сьогоднішнє оповідання? Розпочни словами: „Я думаю, ...”, „На мою думку, ...”.

3

Як Сергійко навчився жаліти

Маленький хлопчик Сергійко гуляв біля ставка. Він побачив дівчинку, що сиділа на березі.

Коли Сергійко підійшов до неї, вона сказала:

– Не заважай мені слухати, як хлюпають хвилі.

Сергійко здивувався. Він кинув у ставок камінець.

Дівчинка запитала:

– Що ти кинув у воду?

Сергійко ще більше здивувався.

– Невже ти не бачиш? Я кинув камінець.

Дівчинка сказала:

– Я нічого не бачу, бо я сліпа.

Сергійко від подиву широко відкрив очі й довго дивився на дівчинку.

Так, дивуючись, він і додому прийшов. Він не міг уявити: як це воно, коли людина нічого не бачить?

Настала ніч. Сергійко ліг спати. Він заснув з почуттям подиву.

Серед ночі Сергійко прокинувся. Його розбудив шум за вікном. Шумів

вітер, в шибки стукав дощ. А в хаті було темно.

Сергійкові стало страшно. Йому пригадалася сліпа дівчинка. Тепер хлопчик уже не дивувався. Його серце стиснув жаль.

Як же вона, бідна, живе в отакій темряві?

Сергійкові хотілося, щоб скоріше настав день. Він піде до сліпої дівчинки. Не дивуватиметься більше. Він пожаліє її.

Василь Сухомлинський

- Де і коли відбуваються події в прочитаному тексті?
- Що вразило тебе в поведінці Сергійка?
- Як ти розумієш слова *серце стиснув жаль*?

4

З-поміж запропонованих слів добери і запиши ті, якими ти охарактеризував би Сергійка.

Добрий, жорстокий, людяний, злий, уважний, байдужий.

- Свою думку доведи прикладами з тексту.

А чи знаєш ти, що 3 грудня – Міжнародний день людей з обмеженими фізичними можливостями? Знаменитий німецький композитор Людвіг Ван Бетховен втратив слух на піку власної кар'єри, що привело його в 32 роки до повної і безповоротної глухоти. Але саме з цього моменту Бетховен починає складати справжні шедеври, саме в цьому стані ним написані „Урочиста меса” і „Дев'ята симфонія”.

5

Прочитай речення.

Сергійкові пригадалася сліпа дівчинка.

- Назви в реченні головні члени.
- Установи зв'язок між дієсловом і залежним від нього словом.
- Який висновок ти можеш зробити?
- Якою частиною мови є слово, зв'язане з дієсловом у реченні?

6

Добери антоніми до дієслів.

Лежав –

Спіймав –

Закрити –

- Склади словосполучення дієслів з іменниками.

Сидів → (біля чого?)
→ (з ким?)
→ (на чому?)

Говорив → (про кого?)
→ (що?)
→ (кому?)

- Введи словосполучення в речення.

7 Допиши пропущені слова з тексту.

Сергійко гуляв (біля чого?) І побачив (кого?) ..., що сиділа (де?) Підходить (до кого?) ... , а вона й каже: «Не заважай мені слухати, як хлюпочуть (що?) ...».

- Зі словами якої частини мови зв'язані дієслова в реченні?

8 Спиши текст. На місці крапок встав з довідки пропущені дієслова. Усно постав питання від дієслів до залежних від них іменників.

Стою та слухаю ці прекрасні звуки природи. На дереві ... дятел. На болоті ... жаба. Біля квітки ... джміль. У траві ... коник.

Довідка: дзижчить, квакає, цокоче, стукає.

- Прочитай записаний текст. Про що він? Хто не може чути ці звуки? Як би ти допоміг такій людині?

9 Склади прислів'я.

Не смійся з лиха людського,
Хто іншим добра бажає,
Не одежа красить людину,

той і собі має.
а добрі діла.
щоб тобі не було такого.

- Поясни, як ти їх розумієш. Яке з них точніше передає головну думку тексту?

Урок 81.

Змінювання дієслів за часами

1 Прочитай назву оповідання. Чому, на твою думку, воно так називається?

Списав задачу

Павлик прийшов до школи дуже стурбований. Дома він довго сидів над задачею й не міг розв'язати її. Тепер він прийшов до школи, щоб у когось списати задачу. Бо працювати сам Павлик не любив.

Прийшла Зіна. Вона добре вміла розв'язувати задачі. Павлик запитав у неї:

– Зіно, на скільки питань задача?

– На три, – відповіла Зіна. – А хіба ти не розв'язав?

– Не вийшла... Дай, Зіно, списати...

– Ой Павлику, чому ж ти сам не хочеш працювати? – запитала Зіна.

Зара́но – рано.

Стурбо́ваний – схвилю́ваний.

Похні́опив – схилю́в.

П'ять – тут: найвища оцінка.

Вона дала йому свій зошит.

Павлик почав списувати. Списав одну дію, другу, перейшов до третьої. У третій дії помітив у Зіни помилку. Там, де треба було написати 23, Зіна написала 32.

У своєму зошиті Павлик написав правильно, а Зіні не сказав, що в неї помилка.

Учителька зібрала зошити для перевірки.

Наступного дня вона принесла зошити.

– У Павлика – п'ять, – сказала вчителька. – Молодець, Павлику, добре попрацював над задачею. А в тебе, Зіно, – чотири. Помилку допустила...

Зіна поблідла. Вона глянула на Павлика. Павлик почервонів і схилив голову над партою.

Василь Сухомлинський

- Яке почуття виникло в тебе після прочитання тексту? Чому? Скористайся підказкою.

Почуття: *обурення, розчарування,
сором, смуток,
жаль, здивування,
співчуття, гнів.*

- Визнач, які з перерахованих рис характеру притаманні головним героям: *лінь, довірливість, непорядність, невдячність, порядність, нечесність, правдивість, здатність до взаємодопомоги, чесність, доброта.*

- Знайди в тексті розмову між Павликом і Зіною. Прочитай цю частину, передаючи інтонацією і мімікою характер героїв.

- Як би ти вчинив на місці Павлика? А на місці Зіни?

- Яке прислів'я найточніше передає головну думку прочитаного твору?

Все добре переймай, а злого уникай. Друзі пізнаються в біді. В лиху годину впізнаєш вірну людину.

2

У прочитаному тексті знайди дієслова, які відносяться до дій, що виконувала Зіна. Запиши їх за алфавітом. На які питання вони відповідають?

- Коли відбувається дія записаних тобою дієслів?
 - Дія відбудеться після того, як ми про неї говоримо.
 - Дія відбулася до того, як ми про неї говоримо.
 - Дія відбувається тоді, як ми про неї говоримо.

3 Працюємо колективно! Прочитайте таблицю.

Час дієслова	Питання	Приклади
Теперішній час	що робить? що роблять?	вчить вчать
Минулий час	що робив? що зробив? що робили? що зробили?	вчив вивчив вчили вивчили
Майбутній час	що буде робити? що робитиме? що зробить? що будуть робити? що робитимуть? що зроблять?	буде вчити вчитиме вивчить будуть вчити вчитимуть вивчать

- Як змінюються дієслова?
- На які питання відповідають дієслова *теперішнього, минулого і майбутнього* часу?
- Доберіть власні приклади до таблиці.

Дієслова змінюються за часами. Дієслово має три часи: *теперішній, минулий, майбутній*.

4 Яке зайве слово в кожному рядку? Доведи свою думку.

Прийшов, мовчить, сидів, помітив.
Пише, не сказав, помічає, працює.
Гляне, схилить, промовчав, буде списувати.

- Склади речення з зайвими дієсловами.

5 Прочитай перший рядок. Допиши пропущені часові форми дієслів.

Збрала, збирає, збиратиме. Несе, ... (*що зробив?*), принесе. Буде казати, ... (*що робить?*), сказала.

6 Розглянь малюнок. Який епізод в оповіданні «Списав задачу» він ілюструє? Як діти відреагували на оцінки? Прочитай.

- Назви дієслова, які вказують на реакцію дітей. Постав до них питання, визнач час дієслів.
- Заміни дієслова в цих реченнях на дієслова теперішнього часу. Запиши.

Зіна Вона ... на Павлика. Павлик ... і ... голову над партою.

7 Як ти думаєш, чому Павлик почервонів?

Продовж міркування: Павлик почервонів і похнюпив голову, значить,

- Прочитай стійкі сполучення слів зі значенням *соромитися*. З одним із них склади і запиши речення.

Пекти раків, крізь землю провалитися, горіти (палати) від сорому.

Урок 82.

Змінювання дієслів минулого часу за родами

1 Розглянь світлини. Що ти можеш сказати про стосунки між людиною і твариною? На чому, на твою думку, ґрунтується дружба між ними?

2

Зраджене довір'я

Із звірами всіляко буває. Одного разу ми, збираючи з онуками гриби в лісі, побачили поблизу шляху цікаву картину. На зеленому узліссі стояв над ровом красень-олень і великодушно приймав із рук дітлахів то шматок хліба, то цукерку, а то просто жменю трави. Дітлашня раділа, сміялася, а олень поважно хитав своїми пишними рогами і вдоволено ремигав. Йому явно була до душі така хлоп'яча увага.

– Давно він тут? – спитав я одного хлопчика.

– Ще з весни. Як вигнали ми худобу пасти, він тут ходив, траву шукав. Видно, голодний був. Ми покладали йому шматок хліба і сховалися. Він підійшов, хліб з'їв і ще дивиться в наш бік. Тоді я піднявся, взяв ще окраєць, простягнув руку й до нього. Підійшов – нічого, хліб узяв ще й долоню лизнув. Відтоді й стрічаємося.

– І він більше нікуди не ходить? – поцікавився я.

Великодúшно – тут: спокійно, з довірою.

Ремигáв – жував.

Окраєць – скібка, відрізана від непочатого краю хлібини.

Дові́р'я – ставлення, що виникає на основі віри в чесність, щирість.

– Чого ж, як день-два не прийдемо, то кудись зникає. А потім знов повертається. Такий свійський був цей олень! Та невдовзі він загинув. Видно, думав, що всі люди такі добрі, як ті хлопчакі, що годували його хлібом. Знайшлися розбійники, що скористалися довірливістю лісового звіра.

Одного дня олень, як то часто бувало, стояв на узліссі і слідкував за шляхом. Неподалік зупинилася машина. Троє чоловіків вийшли з неї, ховаючи за спинами рушниці. Один попрямував до оленя, тримаючи у простягнутій руці шматок хліба та кілька печених картоплин. Олень зрадив, узяв ласощі й жує.

А незнайомці враз скинули до плечей рушниці і майже одночасно вистрелили. Мертвий олень звалився в рив.

Десь через півроку був суд. Ті, що стріляли, потрапили до тюрми. Але гордого красеня над шляхом уже не було. На тому місці поставили білого оленя з гіпсу.

Дмитро Прилюк

- Про що цей твір?
- Де і коли діти зустрілися з оленем?
- Знайди і зачитай речення, з яких стає зрозумілим, що олень не боявся дітей.
- Чим скористалися чоловіки, які вбили оленя? Як називають таких людей?
- Як це сталося? Дай відповідь словами з тексту.
- З якою метою на місці загибелі красеня-оленя поставили його фігуру з гіпсу?

А чи знаєш ти, що олені скидають роги щороку, після чого відрощують нові? Вони досить легко приручаються.

3 На скільки самостійних частин можна поділити текст?

- Знайди в оповіданні зачин, основну частину і кінцівку.

4 Склади і запиши план тексту.

5 Прочитай речення. Визнач у ньому головні члени. Якими частинами мови вони виражені?

На зеленому узліссі стояв над ровом красень-олень.

- Випиши з речення іменник з дієсловом. У якому часі вжите дієслово?
- Якого роду іменник?
- Чи можеш ти визначити, якого роду зв'язане з ним дієслово?

6 Поміркуй, як змінюються дієслова минулого часу. Від чого залежить їх рід?

Дітлашня раділа. Олень радів. Сонечко раділо. Діти раділи.

- Зроби висновок, як визначити рід дієслів минулого часу.

Дієслова минулого часу змінюються за **числами**, а в однині за **родами**. Наприклад: *зірки світились, зірка світилась, місяць світив, сонце світило.*

Змінювання дієслів минулого часу

	Рід	Питання	Приклади
Однина	Чоловічий	що робив? що зробив?	думав ☐ подумав ☐
	Жіночий	що робила? що зробила?	думал ☒ а подумал ☒ а
	Середній	що робило? що зробило?	думал ☒ о подумал ☒ о
Мно- жина		що робили? що зробили?	думал ☒ и подумал ☒ и

- У якій формі – однини чи множини – змінюються за родами дієслова минулого часу?
- На які питання відповідають дієслова чоловічого, жіночого і середнього роду в минулому часі? Які мають закінчення?

7 Прочитай речення. Випиши дієслова минулого часу. Визнач рід, виділи закінчення.

Олень стояв на узліссі і слідкував за шляхом. Неподалік зупинилася машина. Троє чоловіків вийшли з неї, ховаючи за спинами рушниці.

8 Прочитай змінений вірш Ганни Чубач.

Оленя одне (блукати), – От кого воно (шукати)?
Оленя когось (шукати). Оля Олі каже прямо:
Оля Олю (запитати): – Оленя (шукати) маму!

- Заміни дієслова, що в дужках, на дієслова минулого часу. Визнач рід дієслів. Познач закінчення.

9 Як ти розумієш зміст прислів'їв?

*Хто добре робить, тому зло не шкодить.
Без добрих справ немає доброго імені.
Хочеш собі добра, не роби нікому зла.*

Урок 83.

Неозначена форма дієслова

1

Людей яких професій ти бачиш на світлинах?

- Ким ти мрієш стати? Поділися своєю мрією.
- Добери і запиши спільнокореневі слова до слова *мрія*. Склади і запиши речення з одним словом.

2

Два Івани

Жили собі два Івани. Два мрійники. Хотіли для людей добро звершити. Героями називатися.

От перший Іван мріяв-мріяв, та й подумав – час починати. Виліз на високу гору – щоб усім видно його було, сів на камінь і чекає, коли покличуть люди на подвиг, героєм наречуть.

А другий Іван підвівся на рівні ноги та й пішов собі вперед на широкі простори.

Гукнув його Іван з високої гори:

– Ти що робити надумав?

– Садок хочу посадити, смачні яблука виростити на радість людям!

– Хе, хіба це велика справа? Найлегша з найлегших. Бачиш, яблучок йому забажалось. За таке героєм не назвуть. І знову усівся на свій камінь, чекає.

Довго чи ні казка складалася, швидко чи повільно час минав, тільки Іван з гори гукнув друга:

– Гей, Іване! Які яблучка виростили?

А люди й відповідають:

– Солодкі, соком і здоров'ям налиті.

Спускайся, сам скуштуй, – сильнішим станеш.

– Часу нема, – поважно відповідає Іван. – Чекаю, коли ви мене на подвиг покличете.

– Чекай, чекай! – усміхаються люди. Он твій друг далеко вже від тебе пішов.

Мріяти – думати про здійснення чого-небудь, прагнути в думках до чогось.

Заповітна мрія – таємнича, прихована, найдорожча.

Рожеві мрії – мрії про щось нереальне, нездійсненне.

– Гей, Іване! – затурбувався Іван з своєї високої гори. – Де ти, що поробляєш?

– Вугіллячко рубаю! – почулося здалека. – Вогник людям дарую! Спускайся до нас, бригада в нас дружна, саме на трудову зміну йдемо.

– Е, ні! – хитро посміхнувся Іван зі своєї високої гори. – У вас праця, а я подвиг бажаю звершити. Почекаю ще. Люди обов'язково покличуть.

А час біжить. Рік минає... Другий відпрацював добряче... Третій завершується...

Ще більше стурбувався Іван на своїй високій горі. І люди вже забули про нього, про подвиг не згадують, і друг невідомо що поробляє. Кудись зник, а куди саме – ніхто не знає.

– Іва-ане! Де ти? – гукнув що мав сили Іван зі своєї високої гори. – Куди подівся?

– Нікуди я не подівся, саме зараз над твоєю високою горою пролітаю!

Підняв голову Іван, – а по небу космічний корабель летить і керує ним друг його.

А люди на землі радіють:

– Слава Івану!

– Слава зоряному герою!

– Чому ж ти мене не покликав, на подвиг із собою не взяв? – бідкається Іван на своїй високій горі.

А Іван з піднебесся відповідає йому:

– Ти все подвигу чекав, а я працею, трудом зайнятий був. Бачу я звідси – твоя гора незчисленні скарби приховує. Подумай, як узяти їх, – людям подаруй. Всім Іванам на землі діло є!

Юрій Ярмиш

Наречуть – назовуть.

Підвівся – встав.

Затурбувався – почав тривожитися, непокоїтися.

Бідкається – жується, скаржиться.

- Який жанр цього твору? Що казкового в ньому?
- Як кожен з Іванів вирішив здійснити свою мрію?
- Знайди і зачитай уривки, в яких говориться про дії першого Івана.
- В яких рядках ідеться про дії другого Івана?
- Яку пораду дав перший Іван другому?
- Визнач головну думку твору.

3

Поміркуй, що треба робити, щоб бути корисним людям. А що не треба робити? Запиши в кожний стовпчик по 5 слів.

Треба ...

Не треба ...

- Постав питання до записаних слів.
- Чи можна визначити час дії і хто її виконує?

Дієслова в неозначеній формі відповідають на питання **що робити? що зробити?** Вони не вказують на час дії і того, хто її виконує.

Дієслова в неозначеній формі закінчуються на **-ти, -тися, -тись**, рідше на **-ть, -тсья**. *Наприклад:* мислити, вчитися, дізнатись, боротись, здогадатсья, будувать.

4

Поясни зміст прислів'я.

Чого Іванко не навчиться, того й Іван не буде вміти.

- Знайди і запиши дієслова. В якому часі вони вжиті?

5

Яке зайве слово в кожному рядку? Чому?

Посадити, ростити, пригостити, встигнути.
Взяти, працювати, дарувати, кликати.

- З «зайвими» словами склади і запиши речення.

6

Випиши з першого абзацу казки дієслова в неозначеній формі.

7

Прочитай стійкі звороти. Користуючись довідкою, дізнайся, як можна сказати по-іншому.

Гнути спину – Рук не чути – Бити байдики –

Довідка: Дуже втомитися, нічого не робити, важко працювати.

8

Прочитай рядки з народної пісеньки.

- Бондарю, бондарю, що ти робиш?
- Стружу дошку на дубову бочку.
- Бондарю, бондарю, що ти робиш?
- Дощечки збираю й бочки складаю.
- Бондарю, бондарю, що ти робиш?
- Бочку збиваю, обруч набиваю.

- Про кого ця пісня?
- Чи знаєш ти, хто такий бондар? Що він робить?
- Розподіліть ролі і прочитайте пісню в особах.

9

Склади зв'язне висловлювання про те, ким ти мрієш стати. Скористайся планом.

1. Ким я мрію стати?
2. Чому мені подобається ця професія?
3. Що я роблю, щоб досягти своєї мети?

Урок 84.

Правопис дієслів. Дієслова на **-ся**

1 Розглянь малюнки. Назви, що на них зображено. Запиши.

- Підкресли в кожному слові першу літеру. Яке слово утворилося?
- Що таке *правда*?

2 Прочитай назву оповідання. Як ти її розумієш? Поясни.

Дівчинка, яка постраждала за правду

Правда – це те, що відповідає дійсності.

Брехня – це те, що не відповідає дійсності; неправда.

Правдивий – той, хто говорить правду.

– Ясно, непросто. Якось я не вивчила урок з природознавства і чесно сказала про це вчительці. Знаєш, як я боялася, що двійку вліпить!

– І вліпила?

Погожий – гарний, чудовий.

Постраждати – полатитися.

Співчутливо – чуйно.

День був на диво погожий. Я присів у парку на лавочці й спостерігав за зграйкою снігурів, які скидалися на розсипані в снігу рум'яні яблука. Дві гарненькі дівчинки сіли поруч зі мною.

– І ось, розумієш, – певно, продовжуючи розпочату розмову, сказала дівчинка в пухнастій білій шапочці, – я вирішила завжди й у всьому говорити тільки правду.

– Ти молодець! – похвалила її друга дівчинка в голубій шапочці і таких самих рукавичках. – Це ж не так просто.

– Ні. Сказала, що для початку прощає за те, що сама зізналася.

– Пощастило.

– Так. Зате на другому уроці не пощастило. Вірша не вивчила, зізналася, та все одно – бац! – двійка. А сьогодні й зовсім, – зітхнула дівчинка, – довелося постраждати за правду.

– Ой, що ти! – співчутливо сплеснула руками дівчинка в голубих рукавичках.

– Уявляєш, на занятті драмгуртка вирішували, хто гратиме Попелюшку. І кого, ти думаєш,

обрали? Юльку Пиріжкову! Так у неї ж ніс у веснянках! Я, звичайно, сказала, як є. Де ж це ви, кажу, бачили таку рябу Попелюшку? На цю роль треба знайти гарну дівчинку, а не таку, як Пиріжкова. А Юлька спалахнула і заплакала. От смішна: хто ж на правду ображається? А всі давай мене соромити: мовляв, Юлька у нас найдобріша і найталановитіша, і веснянки її аніскілечки не псують. Їх загримувати можна. Але я не погодилася. Правда дорожча над усе. Що думаю, те й кажу! А ти б мене підтримала?

Дівчинка в голубих рукавичках знизала плечима й відвела очі. І тоді дівчинка в білій шапочці звернулася до мене:

– Вибачте, адже ви чули, про що ми зараз говорили. Скажіть, будь ласка, вашу думку.

– Думка така, – сказав я, – що ти хитра, заздрісна і зла.

– Як?! – зблідла вона від обурення.

– Що думаю, те й кажу, – відповів я. – Правда дорожча над усе.

Тетяна Полякова

- Що в поведінці дівчинки в пухнастій білій шапочці ти засуджуєш, а що схвалюєш?
- Чому на її останнє запитання подружка не відповіла, засоромилася, відвела очі?
- Як випадковий слухач допоміг зрозуміти дівчаткам помилкове розуміння однією з них поняття *правда*?
- Чи можна прислів'ям „Правда очі коле” доповнити зміст оповідання?
- А чи підходить до розуміння слова *правда* дівчинкою в пухнастій білій шапочці прислів'я „За правду стій горою”?
- Кого з цих двох дівчаток ти вибрав би собі в подруги? Чому?

3 Відгадай загадку. Зверни увагу на вимову дієслів з **-ться**.

Взимку метелиться,
падає, стелиться,
вітром *підніметься*,
парою *здійметься* –
в хмарку обернеться
й знову повернеться

закаруселиться.
Сонцем зігріється –
в крапельку *виллється*,
чиста й біла
краплинка –
звуть її просто

- Спиши, підкресли дієслова з **-ться**.
- Назви тверді, м'які і пом'якшені звуки у виділених словах.

Увага! Дієслова з **-ся (-сь)** пишуться разом.

4 Спиши, розкриваючи дужки. Підкресли дієслова з **-ться**.

Добро творить(ся) просто – ні за так.

Так, як цвіте і опадає мак,
Як хмарка в'єть(ся) і смієть(ся) пташка,
Як трудить(ся) мурашка-горопашка.

Іван Драч

- Як ти зрозумів, як твориться добро? Дай відповідь словами вірша.
- Відшукай у тексті оповідання слова на -ся. Зроби висновок, як вони пишуться.

Пишемо:		Читаємо:	
трудит ь ся	трудит ш ся	тр ^у ди[ц':а]	тр ^у ди[с':а]
сміє ть ся	сміє ш ся	сміє[ц':а]	сміє[с':а]

5 Склади і запиши речення з дієсловами з таблиці.

6 Прочитай вірш, вживаючи дієслова, що в дужках, у потрібній формі.

Щедрим добрим словом
Пісня (починатися).

З рушника святкового
Коровай (всміхатися).

- Вивчи вірш напам'ять і запиши його з пам'яті.

7 Прочитай прислів'я. Поміркуй над прочитаним.

Брехнею світ перейдеш, а назад не вернешся.
Все минеться, одна правда зостанеться.

- Спиши, підкресли дієслова на -ся, поясни їх правопис.

Урок 85.

Написання **не** з дієсловами

1 Розглянь світлину людини в книгарні. Чи доводилося тобі бувати в книжковому магазині? Яку книжку ти купив? Розкажи.

- Уяви, що в магазині ти побачив / побачила книжку «Ким бути?». Як ти думаєш, про що вона?

2 Ким бути і ким не бути

Йшли вулицею двоє товаришів – Петрусь і Миколка. Дружні, рука в руці. Зупинились біля вітрини книжкового магазину. Помилувалися книжками.

– Зайдемо купимо?

Зайшли. Переглянули багато обкладинок і малюнків.

Миколка швидко купив одну, другу – обидві з малюнками – і, заплативши гроші, поклав до кишені здачу – тридцять копійок.

А в Петруся грошей було мало. Дуже сподобалася йому книжка „Ким бути”. Ось купиш таку і відразу визнаєш багато хорошого.

Полічив Петрусь гроші – не вистачить.

– Миколко, – попросив він, позич мені десять копійок. Така хороша книжка – розповідає, ким бути і ким не бути.

Насупився Миколка:

– Не вистачає в тебе грошей – не купуй!

Пошкодував, виходить, грошей.

Подивилася на приятелів продавчиня і сказала Петрусеві:

– Не журися, хлопчику! Ким бути – ти сам дізнаєшся, коли підростеш.

А ким не бути – твій товариш уже знає.

Почувши ці слова, Миколка почервонів та й вийшов з книгарні потихеньку, щоб не бряжчали у кишені копійки.

А Петрусь вибіг за ним і все допитувався:

– Скажи, Миколко, ким не треба бути? Скажи, не приховуй!

Миколка похмуро мовчав. Хоч і знав, та не сказав. І чого б це?

За Яковом Пінясовим

- Розкажи, яким був Петрусь, а яким – Миколка.
- Поясни останні рядки оповідання.
- Знайди слова, які характеризують дружбу: *вірна, справжня, хоробра, чуйна, відверта, скупа, ввічлива, добра, щира*.
- Добери і запиши по 5 слів-ознак, які розкривають риси характеру Миколки і Петруся.
- Яка основна думка оповідання?

3 Прочитай вірш Лариси Лужецької.

Дієслово – слово діє: Не злословить, не лукавить,
Вірить любить і жаліє, Серця ближнього не ранить.

- Випиши дієслова. Поспостерігай за написанням **не** з дієсловами. Зроби висновок.

Запам'ятай! **Не** з дієсловами пишеться окремо: *не кричати, не бруднити, не хвалитися*.

4 Знайди в останньому абзаці тексту „Ким бути і ким не бути” дієслова з **не**. Поясни їх написання.

5 Спиши прислів'я, розкриваючи дужки. Які з прислів'їв перегукуються зі змістом тексту „Ким бути і ким не бути”?

Слово – не горобець, вилетить – (не) впіймаєш.

У нього серед зими льоду (не) випросиш.

Беріться дружно – (не) буде сутужно.

Чого собі (не) хочеш, того й іншому (не) бажай.

- Пригадай, які ще прислів'я на цю тему ти знаєш.

6 Пофантазуй, як би закінчилося це оповідання, якби Миколка виконав прохання Петруся.

7 Склади із розсипаних слів і запиши спонукальне речення.

вона, скарб, цінують, дружбу, Діти, найбільший.

8 Склади і запиши правила справжньої дружби. Використовуй слова з довідки. Не забудь розкрити дужки.

Довідка: (не) критикувати, захищати, (не) засуджувати, довіряти, (не) заздрити, (не) розповідати.

Урок 86.

Повторення вивченого про дієслово

1 Розглянь світлину. Що трапилося з хлопчиком?

- Чи бували з тобою такі випадки? Хто тобі допоміг?
- А ти іншим допомагав у такій ситуації?

2

Тарасик

Тарасик біг у школу. Сніг падав білими зірочками й злегка рипів під ногами. Тарасикові було весело, і він наспівував пісеньку.

Ось Тарасик побачив дідуся у великих темних окулярах. Дідусь стояв і постукував перед собою паличкою. Він намацував дорогу. Дідусь сказав:

– Товаришу, допоможіть мені перейти дорогу.

Тарасик перестав співати. *Тихесенько звернув у провулок і побіг у школу. В нього не знайшлося хвилинки допомогти сліпому дідусеві.*

Біля школи Тарасик побачив ковзанку. Він розбігся й хутко поїхав. Раптом у Тарасика підвернулася нога і він упав на лід. Шапка злетіла з голови, портфель розкрився, фарби висипалися. Лід був дуже слизький, і Тарасик не міг підвестися.

Якось дівчинка весело засміялася й закричала:

– От так упав!

Але друга дівчинка в червоній шапочці простягла Тарасикові руку. Тарасик підвівся. Тоді дівчинка рукавичкою струсила з нього сніг. Потім стала збирати фарби й старанно складати їх у коробочку.

Тарасик ніяково буркнув:

– Спасибі!

Дівчинка відповіла:

– Нема за що! Адже й ти допоміг би іншим у біді.
Тарасик почервонів. Йому стало соромно, що він не допоміг дідусеві.

Віра Карасьова

- Визначте тип прочитаного тексту.
- Із скількох частин він складається? Яких?
- Поставте якомога більше питань за змістом прочитаного тексту.
- Перекажіть один одному текст близько до змісту.
- Як ви гадаєте, чи зрозумів Тарасик, як треба поводитися? Чому ви дійшли такого висновку?

3 З кожного рядка вилучи «зайве слово».

Наспівував, наспівує, спів, наспіває.
Постукував, стук, постукує, постукає.

- Запиши дієслова і визнач їх час.

4 Із виділених в тексті речень випиши словосполучення дієслова з іменником.

- Спиши перше речення і підкресли в ньому головні члени.

5 Спиши прислів'я, розкриваючи дужки. Поясни, як ти їх розумієш.

(Не) хвали себе сам, нехай тебе люди похвалять.
Розуму за гроші (не) купиш.
Мудрим ніхто (не) вродився, а навчився.
(Не) копай яму другому, бо й сам упадеш.

6 Поясни значення сталих виразів за допомогою дієслів-синонімів.

Зразок: *накивати п'ятами – тікати.*

Взяти ноги на плечі –
Замилювати очі –
Не бачити як своїх вух –

Довідка: тікати, обдурювати, не бачити.

- З одним із виразів склади і запиши речення.

7 Чи знаєш ти, кого в давнину називали *добричем*?

Добру людину (називали) чудовим словом «добрич». Вона (мала) добру вдачу, чуйна, ні з ким (не сварилася), (нікого не ображала).

І дітей своїх так (виховувала): (навчала) поважати один одного, любити природу, миритися, жити в мирі і злагоді з іншими.

- Спиши текст, замінивши дієслова минулого часу дієсловами теперішнього часу.
- Підкресли дієслова в неозначеній формі.

СЛАВІМО МАТІР НАШУ!

займенник

Урок 87.

Загальне поняття про займенник

1 Прочитай і поміркуюй, чому автор назвав вірш „Три матусі”.

Три матусі

Є у кожної дитини,
навіть сиротини,
наша мати солов'їна – та, що любить нас і дбає,
рідна Україна.

Є у кожної дитини
матінка єдина,
розуму навчає.

І у кожному серденьку
є і буде жити
Божа Мати – наша Ненька,
Мати всього світу.

Леонід Полтава

- Що ти відчуваєш, промовляючи слова *мама, матуся*?
- Продовж речення: *Матінка єдина, ...*
- Поміркуюй, чому рідну Україну автор назвав *нашою матір'ю солов'їною*. А як ще її можна назвати?
- Поясни, як ти розумієш третю строфу вірша.

2 За що дитина бажає віддячити неньці?

Розмова дитини з матір'ю

Нене рідна, нене люба,
Скажи мені, пташко,
Чим тобі за те платити,
Що працюєш важко?
Як віддячити за тії
Недоспані ночі,
За красу твою, що нею
Любуються очі?
Де мені узяти скарбів,
Щоб тобі зложити
За те, що мене навчаєш,
Як у світі жити?

– Не візьму я в тебе скарбів,
Ні жодної плати –
Ти на те моя дитина,
Щоб за тебе дбати.
Ти на те моя потіха,
Щоб тебе любити,
Про якусь зарплату, серце,
Годі й говорити.
А найбільшим мені скарбом
Буде та хвилинка,
Як про тебе скажуть люди:
„Це добра дитина!”

Юрій Шкрумеляк

- Що дитині відповіла мати?

3 Постав питання до виділених слів.

Не знаю, хто і що напише в шкільному творі про *своїх* батьків, а *мені* про *свою* маму писати, мабуть, найважче. *Вона* – вчителька. І ось *мені* треба писати вчителеві про вчителя. А сама *я* – тільки ще учениця. Сказала я мамі, що мені треба про *неї* писати, а вона аж засміялась.

– Ну от і напиши, подивлюся, скільки *ти* граматичних помилок наробиш.

Дмитро Ткач

Слова **я, ти, він, вона, воно, тобі, її, твоя** – займенники.

4 Прочитай іменники.

Весна, сонечко, мама, тато, струмочок, небо, діти.

- Заміни іменники відповідними займенниками.

5 Поміркуй над питанням, яке задав Бджолі Шершень.

– Скажи мені, Бджоло, чого ти така дурна? Чи знаєш ти, що плоди твоєї праці не стільки тобі самій, як людям корисні, а тобі часто і шкодять, приносячи замість нагороди смерть; одначе не перестаєш через дурість свою збирати мед.

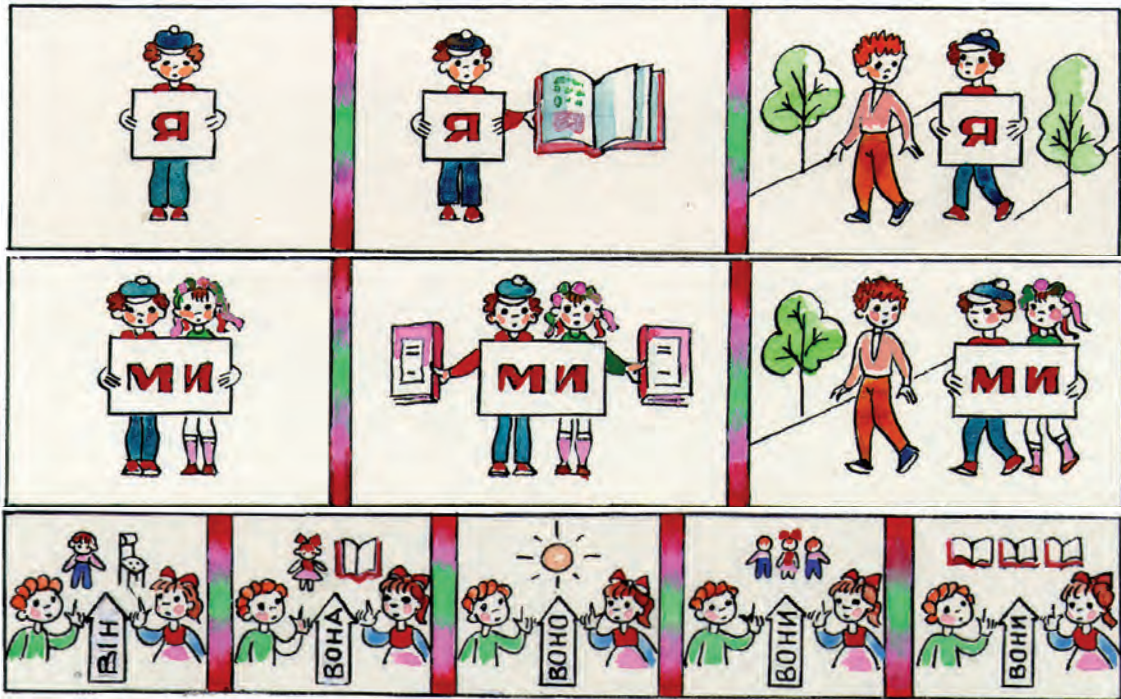
Григорій Сковорода

- Як ти гадаєш, яку відповідь дасть Бджола?
- Спиши текст. Підкресли займенники.

6

Розглянь малюнки. Поміркуй! Чим відрізняються займенники від іменників?

7

Склади текст-розповідь «Як я допомагаю мамі?», запиши. Які займенники ти вживав/вживала?

Урок 88.

Особові займенники

1

Щасливий мамин день

Ганнуся мала приятельку Софійку. У Ганнусі були батьки, а Софійка була сиріткою. На прохання Ганнусі вихователі дитячого будинку не раз дозволяли Софії перебувати в Ганнусинім домі, а під свято чи неділю навіть дозволяли їй там заночувати.

То ж то була радість для обох дівчаток! Не було кінця іграм, веселошам у дитячій кімнаті. Всі ляльки, ведмедики мусили брати участь у цих іграх.

Не так було вчора, напередодні Маминого дня. Обидві дівчинки щось довго шептали, то бігали до магазину, то приносили якісь пакуночки під фартушком. Одним словом, у великій таємниці від мами приготувляли якусь несподіванку. Лише тато міг дещо про ці таємниці довідатись.

І прийшов цей великий день. Раненько схопились дівчатка з постелі. Допомогли одна одній одягнутись, причесатись, а потім

почали готувати для мами дарунки і повторювати віршика. Чекали нетерпляче, поки Ганнусин тато дасть їм знати, що вже пора скласти мамі побажання. Нарешті відкрилися двері вітальні, і тато попросив дівчаток увійти.

Тут сталася велика несподіванка. Крізь відкриті двері ввійшла сама Софійка-сирітка. Ганнуся-доня залишилася в своїй кімнаті й лише заглядала крізь щілину прихилених дверей.

Софія привітала маму, побажала їй всього доброго, розповіла вірш і подала квіти. Мама, зворушена побажанням сирітки, пригорнула її до грудей і міцно поцілувала. Щойно тоді на заклик тата ввійшла несміливо Ганнуся. Вона спинилася, зніяковіла й мало не заплакала. Мама протягнула до неї руки:

– Що з тобою, дитино? Ходи ближче!

І пригорнула доню до себе.

– Мамусю! – сказала Ганнуся крізь сльози. – Я навмисне пустила Софійку першою, хотіла, щоб мама обняла її, а потім мене. Бо ви мене пестите щодня, і я маю вас цілий рік. Нехай і вона знає, як то любо, коли доню приголубить „рідна” мама! І це... це моя велика несподіванка.

Хвилинку всі мовчали. Потім мама притулила обидві дівочі голівки до грудей і погладила їх.

– Ганнусю, чи ти дуже любиш свою подругу Софійку? – запитала мама.

– Дуже! Я ніколи не хотіла б розлучатися з нею!

– І не будеш розлучатися! – сказав поважно тато. – Від сьогодні Софійка залишається у нас назавжди – як наша друга доня. Ти, Ганнусю, не маєш ні брата, ні сестрички. І от сам Бог посилає тобі сестричку, бо дав нам знак через твої слова!

Ганнуся схопила свою нову сестричку за руки: стала на radoцax стрибати, вигукувати:

– Сестричка! Сестричка! Моя, моя назавжди!

Мама встала й подала татові руку.

– Дякую тобі, мій друже! Сьогодні великий для мене „Мамин день”.

Олена Цегельська

Зніяковіла – сконфúзилася.

Пéстити – гладити, виявляти любов, ласку, голúбити.

- Поділи оповідання на частини і придумай заголовки до кожної з них.
- Перекажи уривок, який тебе найбільше схвилював.
- Як ти оцінюєш вчинок Ганнусі та її батьків?
- Чи доводилося тобі робити комусь добро, приємність? Що ти відчував / відчувала?
- Продовж речення: *Милосердя – це ... Щастя – це ...*
- Розкажи, як ти готуєшся до маминого свята.

А чи знаєш ти, що другого тижня травня відзначають День матері? Свято започаткували 1929 року. Хай серце підкаже тобі, як вшанувати рідну матусю, як додати їй сили до щоденної праці. Учися ж старанно, щоб вирости й гідно їй прислужитися своїм розумом, талантом, здібностями. Хай Пречиста Діва Марія допомагає тобі у цьому.

2 Поспостерігай, яку роль виконують займенники у тексті.

Прийшла мама

Зимовий вечір. За вікном гуде, виє завірюха. *Мама* ще не повернулася з роботи, і маленька дівчинка *Зоя* жде її. *Вона* прислухається до завивання завірюхи. *Зої* здається, що за вікном великий, страшний *звір*. Ось *він* стукає в вікно. *Зоя* заплющила очі.

Прийшла мама. Підійшла до *Зої*, обняла, поцілувала.

– Тобі не страшно було, *Зою*? – запитала вона.

– Ні, не страшно! – весело відповіла *Зоя*.

За вікном тепер уже не вила завірюха. Тихо шумів вітер, мов ласкава *хвиля* на ставку. Ось *вона* лагідно доторкнулась до шибки. *Зоя* підійшла до вікна. Над землею весело кружляли білі сніжинки.

Василь Сухомлинський

- На кого або на що вказують слова *вона, він*? На яке питання відповідають? Замість якої частини мови вживаються?
- Які займенники вказують на істоту, а які – на неістоту?

Я, ти, він, вона, воно, ми, ви, вони – особові займенники.

Особові займенники відповідають на ті ж питання, що й іменники. Іменники називають предмети. Особові займенники тільки вказують на предмети, але не називають їх.

Хто? Мама, тато, брат, сестра. *Хто?* Я, ти, ми, ви. *Кого?* Мама, тата, брата, сестри. *Кого?* Мене, тебе, нас, вас.

3 Чи можна до тексту дібрати іншу назву? Яку?

Серце матері

Мама! Чи є на світі слово більш прекрасне й ніжне? У матері добрі й ласкаві руки, найвірніше й найчутливіше серце – в ньому ніколи не згасає любов, воно ніколи не залишається байдужим. І скільки б тобі не було років – п'ять чи п'ятдесят, – тобі завжди потрібна мати, її ласка, її погляд. Чим більша твоя любов до матері, тим світліше і радісніше твоє життя.

Зоя Воскресенська

- Випиши займенники. Замість яких іменників вони вживаються?

4

Спиши, замінюючи виділені іменники займенниками. Визнач рід займенників у однині.

1. Діти всім класом пішли до лісу. *Діти* милувались квітами й метеликами. 2. Павлик прийшов до школи дуже стурбований. Вдома *Павлик* довго сидів над задачею й не міг розв'язати її. 3. Прийшла *Зіна*. *Зіна* добре вміла розв'язувати задачі. 4. Левко завжди допомагав мамі. *Левко* і посуд мив після обіду, і в кімнаті прибирав.

За Василем Сухомлинським

- Добери загальну назву до власних іменників. Як пишуться загальні іменники? А власні?

5

Які колискові пісні ти знаєш? Познайомся ще з однією.

*Вікторія Ковальчук
„Коліскова”.*

Над колискою

(Пісня матері)

Спи, мій малесенький, спи, мій синок.
Я розкажу тобі безліч казок!
Нащо ж ти віченьки знову розкрив?!
Спи, моя пташко, то вітер завив.
Стогне і виє уже він давно,
Б'ється і стука в наше вікно.
Бігають зайчики, мерзнуть, тремтять,
Затишок хочуть собі відшукать.
Ось вони вгледіли – кущик стоїть,
Годі! Давно вже лисичка там спить.

Олександр Олесь

- Випиши займенники. Вкажи їх число.
- Поясни правопис виділених слів. Наведи власні приклади на кожне з правил.

6

Добери до слова, вжитому в переносному значенні, синонім.

У моєї бабусеньки золоте серце. *Вона* дуже любить мене. Руки в неї худенькі, долоні шорсткі. *Вони* ніколи не знають спочинку. *Я* дуже люблю свою бабусю.

- Яким членом речення виступають виділені займенники?

У реченні **займенник** може бути **підметом** і **другорядним членом**.

7

Склади текст-розповідь з елементами роздуму на тему „Моя бабуся”. Використовуй особові займенники.

Відмінювання займенників за відмінками

1 Поясни значення прислів'я.

Хто батька-матір зневажає, той добра не знає.

2

Як мати стала зозулею (Легенда)

Були собі чоловік і жінка і мали четверо дітей. Жили вони з риболовлі. Якось чоловік застудився і помер. Жінка сама ловила рибу і годувала дітей. Та незабаром і вона застудилась і злягла хвора. Лежить у постелі, а дітей нема чим годувати. Вже й у неї пересохло в горлі, мовить тихо до дітей:

– Діточки, діточки, подайте мені води. Бо не дам собі ради, щоб підвестися самій, а пити так хочеться.

– Нема в хаті води, – одказують діти.

– Візьміть глечик, – каже мати, – підіть до річки та й наберіть води.

Одіззався старший хлопець:

– Я не маю чобіт, нехай сестра іде.

Мати до дочки:

– Піди, доню, принеси мені води.

– Я не маю хустки запнутися. Нехай іде менший.

Просить мати меншого сина:

– Піди, Івасику, принеси мені водички.

– Я не маю в що вдягнутися, – одказує той.

Так ніхто й не приніс хворій матері води.

Пішли діти надвір гратися, а мати в хаті ледве-ледве підводиться з ліжка, обростає пір'ям. А найменший хлопчик саме вбіг у хату, бачить – мати вже стає зозулею, став гукати до братів і сестрички:

– Наша мати стає зозулькою, хоче одлетіти од нас. Скоренько біжімо по воду для неї.

Схопили діти хто що: глечик, кружечку, відро. Всі побігли до річки, набрали води і кричать навперебій:

– Мамочко, мамочко, пий воду.

А мати вся обросла пір'ям, стала зозулькою, одлітає од хати:

– Ку-ку, ку-ку... Пі-зно, діти, пі-зно... Ку-ку, ку-ку...

І стала одлітати. А діти за нею бігли і бігли, збиваючи по грудках ноги до крові. І до цих пір у лісах, на полянах стелиться мох з червоними краплинками: то, кажуть, ті краплини крові, що стікали тоді з ніг дитячих.

А мати назавжди одцуралася рідних дітей і донині літає зозулею.

Незабаром – через деякий час.

Одцуратися – те ж саме, що й відцуратися, тобто, відректися від своїх дітей.

- Які слова ти зустрів уперше? Чи можеш пояснити самостійно їх значення?
- Що тебе вразило в легенді?
- Добери 7 слів-ознак, щоб схарактеризувати дітей.
- Що ти міг би їм порадити?
- Чи хотів би ти включитися в події, які розгортаються в легенді?
- Підготуйтеся до читання тексту в особах. Чиї слова ти вибрав би для читання?

3

Який подарунок ти приготуєш для мами?

Ми своїми вправними руками
Вишивали рушничок для мами,
Щоб на свято маму привітати,
Нашу радість їй подарувати.

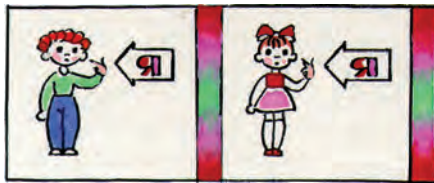
Є на ньому півники святкові,
Є на ньому квіти малинові,
Щоб на свято маму привітати,
Нашу радість їй подарувати.

Микола Сингаївський

- До якої частини мови належать виділені слова? Доведи, що займенники виступають засобом зв'язку в тексті.

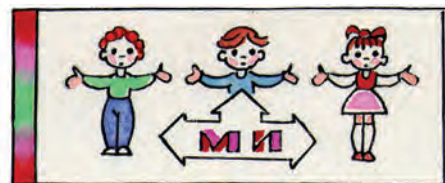
4

Попрацюй з малюнками. Розглянь, як змінюються особові займенники.

мене

до мене

нас

для нас

тебе

у тебе

вас

з вами

- Зроби висновок про написання прийменників із займенниками.

Займенники з прийменниками пишуться окремо: до тебе, для нас, за тобою.

5

Працюємо колективно! Поспостерігайте, як змінюються займенники за питаннями.

(Є) *хто?* ти, ви; (дивлюсь) *на кого?* на тебе, на вас;
(нема) *кого?* тебе, вас; (іду) *за ким?* за тобою, за вами;
(скажу) *кому?* тобі, вам; (бачу) *на кому?* на тобі, на вас.

- Складіть 2–3 речення з займенниками. Запишіть їх у зошит.

- У кожному реченні визначте головні члени, підкресліть їх. Поставте усно питання від головних до другорядних членів речення.

6 До чого нас закликає поет?

Пам'ятаймо, милі діти,
пам'ятаймо завжди з вами,
що для нас у всьому світі
найдорожчі – наші мами!

Нам – маленьким і дорослим –
все дають вони з любов'ю:

ніжне серце, світлий розум,
сили нашому здоров'ю.

Як ставали ми на ноги,
перший крок наш був – до мами!
Радість маєм чи тривогу –
серце мами завжди з нами.

Степан Олійник

- Знайди в тексті слова, вжиті в переносному значенні. Поясни, як ти їх розумієш.
- Назви займенники. Яку роль вони виконують у вірші?

7 Склади текст-розповідь „Рідна ненечка моя” (4–5 речень).

- Запиши складений текст у книжку-саморобку. Підкресли займенники.

Урок 90.

Відмінювання займенників за відмінками

1 Павлусева недуга

Маленький Павлусь занедужав. Гарячкує. Ненечка його увесь час біля нього. Вже п'яту ніч ока не заплющила. Прикладає йому холодні компреси на чоло, то ліки подає, що їх лікар приписав.

Бліденька вже, бідненька така. Хоч батечко просить, щоб пішла хоч трошки переспатися, що він заступить її, буде біля постелі Павлуся, вона не хоче.

– Ні, ні, я залишусь! – все відповідає. – Яке мені спання, коли Павлусь недужий!

І сидить. Як Павлусь засне, то й ненечка приклонить голову на постелі в його ногах. Засипає. Та тільки Павлусь ворухнеться, ненечка вже на ногах.

І так уже п'яту ніч. Павлусь був дуже хворий, маячив у гарячці, кидався.

Та по п'ятій ночі полегшало йому. Був лікар і казав, що криза вже минула, недуга переломилася, й Павлусь поволі буде вертати до здоров'я. Ненечка мов ожила, повеселіла. Та далі зорила день і ніч біля Павлуся. Ліки подавала щогодини, постіль перестелювала, щоб Павлусеві було вигідно лежати.

Лежить Павлусь, усміхається та думає собі:

– Яка добра моя ненечка.

Одного дня був лікар і сказав:

– Ну, Павлусю, подякуй ненечці, що живеш. Це не я врятував тебе, а ненечка твоя. Ти вже був одною ногою на тому світі. Та ненечка не відступала від твоєї постелі ні на хвилиночку й врятувала тебе.

А Павлусь подумав:

– Добра, добра моя ненечка! Я все буду її любити, так дуже любити!...

Антін Лотоцький

- Прочитай правильно слова і поясни їх значення: *недуга, компреси, маячив, криза*.
- До слова *недуга* добери з тексту спільнокореневі слова.
- Поспостерігай, як змінюється вигляд матері залежно від стану здоров'я сина. Прочитай, якою вона була в час недуги Павлуса і після його одужання.
- Чому в народі кажуть: „У дитини заболить пальчик, а в матері серце“?
- Уяви себе на місці Павлуса. Як би ти закінчив оповідання?
- Продовж речення: *Матінка нестить, виряджає, зустрічає, ...*

2 Вивчи вірш напам'ять.

Мама! – яке чудове слово,
З дитинства нам відомо,
Що мати найдорожча,
Що мати найдобріша ...

І дорослі, і маленькі –
Усі ми вдячні неньці
За те, що вона є
І щастя нам дає.

Вадим Дівніч

- Знайди займенники і постав до них питання. Замість якого іменника вжито займенник *вона*?
- Запиши з пам'яті другий стовпчик. Підкресли займенники.

3 Прочитай уважно таблицю.

<i>Хто?</i>	я	він	вона	воно	вони
<i>Кого?</i>	мене	його	її	його	їх
<i>У кого?</i>	у мене	у нього	у неї	у нього	у них
<i>Кому?</i>	мені	йому	їй	йому	їм
<i>На кому?</i>	на мені	на ньому	на ній	на ньому	на них

- Поспостерігай, чи змінюється наголос у займенниках, коли вони вживаються з прийменниками?
- Як пишуться займенники з прийменниками?

Після прийменників у особових займенниках з'являється буква **Н**: *у нього, до неї, з ними*.

4

За малюнком і словосполученнями склади розповідь і запиши її.

Прийшов до нього, до неї, до них; бачив його, її, їх;
запитав про нього, про неї, про них; запросив його, її, їх.

- Підкресли займенники, поясни їх правопис.
- Простеж, яку роль відіграють займенники в тексті.

Запам'ятай! Займенник **Ви** в розмові з однією особою має значення пошани і пишеться з великої літери: *Вчора Ви показували мені чудову книжку.*

В листах займенник **Ви** теж пишеться з великої літери.

*Шановна Маріє Ванівно!
Мабуть, Ви вже знаєте, що я хочу попросити у Вас ...
Тому я вирішив звернутися до Вас (написати Вам про ...)
Скажіть мені, будь ласка, коли б я міг побачити Вас (зустрітися з Вами)?*

5

Визнач тему поезії.

Пр...снилося, що я в...рнувсь додому.
Іду, дивлюсь: мій край, моя з...мля.
Сміют...ся в сонці золотому
Річки, і села, і поля.

Ось-ось прийду до хатоньки моєї,
Де мати жде м...не й не жде,
Я скрикну „Матінко!” до неї,
Вона на груди упаде.

Олександр Олесь

- Які слова вірша засвідчують негасаючу любов матері до сина?
- Знайди слова в переносному значенні. Який настрій вони створюють?
- Спиши, вставляючи пропущені букви. Поясни їх правопис.
- Які займенники вжито в тексті? Постав до них питання.

Урок 91.

Систематизація та закріплення знань

1 Читаючи вірш, голосом передай свою любов і повагу до мами.

Чи є в світі що світліше?

Чи є в світі що світліше,
Як мамині очі,
Що все зорять за дітками
Вдень і серед ночі?

Чи є в світі що щиріше,
Як серденько мами,
Яке б'ється для дитини
Днями і ночами?

Чи є в світі що миліше,
Як мамині руки,
Що працюють для дитини
Щиро, без принуки?

Чи є в світі що дорожче,
Як *мама* кохана,
Що трудиться для дитини
До ночі від рана?

Іванна Блажкевич

- Які слова найповніше передають замилювання поетеси матір'ю?
- Поясни, чому слово *мама* найдорожче для всіх людей.
- Чим ти можеш віддячити дорогій неньці за її материнську турботу?
- Вивчи вірш напам'ять.

Зорять – стежать, наглядають.

Без принуки – без примусу, силування.

2 За віршем склади твір „Моя матуся”.
Запиши твір у зошит чи в книжку-саморобку (6–8 речень).

- Підкресли займенники.

Запитання і завдання для повторення

1. Які особові займенники ти запам'ятав?
2. На які питання вони відповідають?
3. Чим займенник відрізняється від іменника?
4. Як пишуться займенники з прийменниками?

3 Про що йдеться у тексті? Який заголовок до нього можна дібрати?

Заплющ очі, *прислухайся*. І ти почуєш голос мами. Він живе у самому тобі, такий знайомий, *рідний*. Його не забудеш ніколи. Коли станеш дорослим, завжди будеш пам'ятати голос мами, її очі, її руки.

- Спиши. Підкресли займенники.
- До виділених слів добери споріднені. Познач у них корінь.

ЛІТО НАСТАЄ!

ПОВТОРЕННЯ В КІНЦІ РОКУ

Урок 92.

Повторення та систематизація вивченого

1

Відгадай загадку.

*І світить нам, і гріє,
Ніщо без нього не росте,
І всяк йому радіє.
Радієш ти, радію я.
Радіють поле, луки, гай.
Радіє з краю в край земля,
А що за диво? Відгадай!*

2

Прочитай заголовок. Як ти гадаєш, про що буде текст?

Сонце, сонечко та соняшник

Починався чудовий літній день. На листі переливалися всіма барвами райдуги крапельки роси, співали птахи, тягнулися до Сонця квіти, а над ними басовито гудів Джміль:

– Ж-ж-жарко... ж-ж-жарко...

Йому й справді було жарко, дуже жарко літати з квітки на квітку і збирати сік – нектар.

– Ж-ж-жорстоке Сонце, ж-ж-жорс-токе, – гудів Джміль.

Почуло Сонце та й каже:

– Кожен день я проміння на землю посилаю, щоб пташки співали, щоб люди бронзовіли, а ... він мене жорстоким назвав...

Образилося Сонце та й сховалося за хмару. Похмуро на світі стало. Квіти пелюстки згорнули, птахи замовкли, мурахи входи та виходи своїх домівок закривати почали.

– Що робити? Що робити? Як без Сонечка прожити? – зашепотіли Древа.

– Я тут, ось я, – сказав хтось тоненьким голоском, і всі побачили маленького жучка, червонокрилого, якого і справді Сонечком звали.

– Хто ти? – здивувалися всі.

– Я – Сонечко.

– А ти можеш землю зігрівати? – спитали Дерева.

– Ні, – відповів жучок.

– А можеш так зробити, щоб черешні поспіли?

– Ні, не можу...

– А щоб люди засмагли?

– І цього не вмю, – зітхнуло Сонечко. – Я тільки попелиць знищую, кліщиків павутинних та інших дрібних шкідників.

– І на тому тобі, Сонечко, спасибі, – вклонилися Дерева і знову зашепотіли: – Що робити? Що робити? Як без Сонечка прожити?

– Може я допоможу? – спитав Соняшник. Він теж був на Сонце схожий: кругла голівка у жовтогарячих променях...

– А ти можеш землю зігрівати? – спитали Дерева.

– Ні, – відповів Соняшник.

– А можеш так зробити, щоб черешні поспіли?

– Ні, не можу.

– А щоб люди засмагали?

– І цього не вмю, – зітхнув Соняшник, – я тільки олією людей годую.

– І на тому тобі, Соняшнику, спасибі, – вклонилися Дерева.

А Джміль знову загудів:

– Ж-ж-жаль, квіти пелюстки згорнули, ж-ж-жаль...

– Жаль? – обурилися Дерева. – А хто Сонце образив, хто його жорстоким назвав? Все ти, все ти, Джмелю!

Вони так розхвилювалися, так розгойдалися, аж вітер піднявся.

Розігнав вітер хмари, виглянуло Сонце, посміхнулося привітно. Зраділи Дерева, пташки защебетали, квіточки розкрилися, а Джміль над ними загудів:

– Ж-ж-жарко... Але не дуже, але не дуже...

Ірина Прокопенко

- Визнач, який це твір за жанром – оповідання, казка, байка чи легенда. Як його слід читати?
- На кого і чому образилося Сонце?
- Що відбулося в природі, коли Сонце образилося?
- Що спільне, а що відмінне між Сонцем, Сонечком та Соняшником?
- Як все змінилося, коли Сонце повернулося?
- Знайди рядки, в яких описано, яку користь приносить Сонце.
- Поділи текст на частини. Придумай до кожної з них заголовки.
- Перекажи текст своїми словами.
- Уяви, що ти художник. Який епізод казки ти хотів би проілюструвати?

3 Поясни правопис префіксів у словах *розхвилювалися, розгойдалися*. Добери самостійно ще два подібних приклади.

4 Відшукай у прочитаному тексті речення зі звертанням. Поясни вживання розділових знаків.

5 Вимовляй м'яко звук [ц'].

Вітерец..., вітерец...
біг крізь жито
навпростец... .
З горобц...ми танц...вав,
на одній нозі стрибав,

в місто гомінке звернув
і Сашкові так шепнув:
– Вийди в поле, де волошки.
Позмагаємося трошки!

Г. Осієнко

- А ти змагався з вітром? Хто з вас спритніший?
- Що робив вітер? Яка частина мови передає його дії?
- Спиши слова з пропущеними буквами. Як позначається м'якість звука [ц']?
- Поділи для переносу слово *одній*.

6 Визнач головну думку тексту. Чи згоден ти з автором?

... *Приглядаюсь до всього в лісі і дивуюся. Скільки всіляких чудес! Що не звір, що не пташина, то свої звичаї, своя мудрість. Кожна істота живе своїми законами. І якби ми, люди, збагнули ті закони, то всій природі це пішло б на користь!*

За Віктором Титаренком

- Назви по два іменники, дієслова і прийменники.
- До виділених слів добери спільнокореневі.

7 Відгадай загадку.

Ні листя, ні гілля – у гаю *зростають*.
(Г...и)

- У виділених словах назви тверді і м'які приголосні. Який приголосний пом'якшений?
- Склади звукові моделі виділених слів і поясни їх правопис.

8 Встав замість крапок слова-антоніми. Запиши.

На чорній землі ... хліб родить.
Правда з дна моря виринає, а ... потопає.
Менше говори, ... діла роби.
Умій *сказати*, умій і

- Підкресли дієслова.
- Розбери за будовою виділене слово і дібраний до нього антонім.

Повторення та систематизація вивченого

1 Як ти гадаєш, які пригоди чекають на тебе влітку?

2 Підготуйся до виразного читання вірша. Подумай, як треба передати радість, задоволення дітей.

На річці

Посмалилися носи,
Загоріли плічка.
Ми щодня тепер усі
Ходимо до річки.

Сонце весело блищить,
Дужче припікає.
Річка хвильками плющить,
Діток закликає:

Тече ріка крізь лісок,
Блискотить сріблито.
А на березі пісок,
Золотий та чистий.

– Будівельникам привіт!
Добра ваша праця,
А по праці, мабуть, слід
В річці покупатися.

І на цьому бережку
За одну хвилинку
Можна з вогкого піску
Збудувать будинки.

Ну, звичайно, кожен з нас
Викупатись хоче!
Пострибали в воду враз,
Аж вода клекоче.

Насадить круг них сади,
Викопать озерце,
З річки в озеро води
Наносить відерцем.

Хвильки плещуть на пісок,
Сміх веселий ллється,
А на березі лісок
Дивиться й сміється.

Наталя Забіла

- Як описано розваги дітей на річці? Зачитай.
- У якому значенні поетеса вживає слова *золотий*, *ллється*? Введи їх у речення, вживаючи в прямому і переносному значенні.

3 Вислов своє ставлення до прочитаного тексту.

Жила у нас собака Зірка. Сама чорна, аж вилискує, а носик, кінчики лапок і хвостика білі, як сніг. Та ще й на грудях біла цяточка – справжня зірочка. А що вже розумниця, то таких треба пошукати. І був у неї синок Пушок. Білий пухнастий клубочок. Коли він підріс, ми подарували його сусідам. Одного разу бачу – біжить наша Зіронька до хвіртки, в зубах кісточку тримає. Угледіла мене, підбігла і знову до хвіртки. *Знайшла шпарку* і чимдуж у сусідське подвір'я.

Я ніяк не міг збагнути, у чому справа, та й попростував і собі до сусідів. І що ж я побачив? Наша Зіронька ніжно облизує білосніжного Пушка, а той смачно обсмоктує принесену щойно кісточку.

- Хто з домашніх тварин живе в тебе вдома? Чи не траплялися з ними веселі пригоди? Розкажи.
- Знайди опис Зірки. Випиши його.
- Виділені слова поділи для переносу.

4 Що ж було далі?

Я довго стояв у зоопарку біля огорожі, за якою нікало понуре маленьке слоненя.

Раптом воно наблизилося, простягнуло свій хобот ...

- Постарайся передати далі в казці те, що хотіло тобі повідати слоненя своїми рухами, поглядом.
- Запиши придуману казку.
- Підкресли слова, вжиті в переносному значенні, і порівняння.

5 До якого типу належить текст?

У носорога великий ріг на носі, а очі маленькі, сліпенькі. Тому він і погано бачить ними. Ніколи ні в чому не розбереться, а одразу кидається буцатися.

Запальний і підозрілий звір.

- Про які особливості зовнішнього вигляду носорога йдеться?
- Що повідомляється про характер тварини?
- Як ти розумієш значення слів *запальний* і *підозрілий*?
- Спиши текст. Підкресли прикметники.
- Поясни, яку роль відіграють прикметники в тексті.

6 Підготуйся описати тварину, яка тобі цікава, яка викликає симпатію.

- Доведи, що це гарна тварина, спритна, корисна або дуже сильна, незвичайна тощо.
- Запиши складений тобою текст у книжку-саморобку. Намалюй ілюстрацію.

7 Із окремих слів склади прислів'я:

- 1) про, діло, Ти, йому, а, він, білу, про, козу, тобі;
- 2) як, з водою, риба, з тобою, Ми.

Повторення та систематизація вивченого

1 Розглянь малюнки. Розкажи, чим ти плануєш зайнятися влітку.

2

Канікули

„Канікули! Канікули!” –
співає все навколо.
Канікули, канікули,
канікули у школі!

А що таке „канікули”?
Це – літні дні барвисті,
це час, коли вам ніколи
хоча б на мить присісти,

Бо треба мчати босими
наввипередки з вітром,
з густих лісів приносити
горіхів повні відра.

Це час у річці хлюпатись,
підсмажувати спина
і зранку в лузі слухати
тонку струну бджолину...

Це час, коли за друзями
ми скучим – як ніколи,
і нам страшенно схочеться
скоріше знов до школи!

Анатолій Костецький

- Яким тоном треба читати цей вірш (спокійним, схвильованим, веселим)? Чому?
- До слів *мчати*, *наввипередки*, *підсмажувати*, *хлюпатися* добери близькі за значенням.
- Як ти плануєш провести літні канікули? Запиши свої бажання в книжку-саморобку. У кінці літа перевір, чи здійснилися твої мрії.

3

Чому Україна така мила нашому серцю?

Україно мила, краю мій чудовий!
Чи є в цілім світі ще така краса?
Весно наша рідна, в запахах бузкових,
В голубім серпанку дівчини коса.

- Проаналізуй, які речення за метою висловлювання та інтонацією вжиті в пісні. Знайди звертання. Поясни розділові знаки при них.
- Склади звукову модель слова *Україно*.

4 Спиши текст, вставляючи прикметники.

Сорока – ... птах. У неї є прізвисько –
Справді, на боках пір'їнки у неї зовсім
А ось голова, крила і хвіст ..., як у ворони.
Хвіст у сороки – ..., ..., як стріла. І пір'я на
ньому не просто ..., а з ... відблиском.

Чепурна пташка сорока.

Слова для довідки: білобока, чорні, білі, довгий, прямий, зеленуватий, незвичайний.

- Поміркуй, який це текст: розповідь чи опис. Чому ти так думаєш?
- Із трьох назв вибери одну, яка найбільше відповідає змістові цього тексту: „Чому сороку звуть «білобока»?“, „Чепурна птаха“, „Що скоїла сорока?“.

5 Склади і запиши казку про сороку. Введи в неї опис пташки (7-9 речень).

6 Відгадай загадки.

Я крилатий і пухнастий,
Золотистий і смугастий,
Над лужком танок веду,
Дзвінко, весело гуду.

(*лмДжів*)

Ми у лісі проживаєм,
Дзвоном сонце зустрічаєм.
Маєм гарні сині очки,
Називаємось

(*коДінчивз*)

- Виконай звуко-буквений аналіз одного слова-відгадки.
- Знайди займенники. Вкажи їх число. Визнач, якими членами речення вони виступають.
- Познач закінчення в прикметниках. Визнач, де можна, рід прикметників.

7 Спиши, вживаючи іменники, що в дужках, у потрібній формі.

„Сторінками” найдавніших (*книга*) були камені, стіни печер.
Минуло ще багато часу, поки з'явилися друковані (*книжка*).
Тепер книжка – всюди поруч з нами. Шануйте її, друзі, бережіть,
у неї вкладено велику (*праця*) багатьох (*люди*).

За Олександром Єфімовим

- Проаналізуй, за допомогою чого виділені іменники зв'язані з іншими словами в реченні.
- В останньому реченні підкресли дієслова.

8 Тепер канікули

- Скільки днів у липні? – запитала мати сина.
- Не знаю.
- І як же це так? Ти ж до школи ходиш.
- А в нас тепер канікули.

Кость Вагилевич

СЛОВНИК

абрикóс
автомобіль
адреса
апетит
асфальт
бібліотéка
велосипéd
верба́
вeстí
вóгнище
вокзál
гли́боко
гóйдалка
горизóнт
джміль
дирéктор
дочка́
до́шка
дрóва
жорсткий
завда́ння
загадка
запита́ння
за́тишний
за́тишно
ідемо́
ідетé
кастру́ля
кваті́рка
кипі́ти
кише́ня
кіломе́тр
кóвзанка
колектів
кóлесо

коридóр
корі́сний
корі́сно
кропива́
кукуру́дза
легкий
мину́лий
мілкий
м'який
несе́мо
несетé
не́сти
новий
озна́ка
окра́єць
очерéт
петля́
пирі́г
по́друга
предме́т
прости́й
пшени́ця
секу́нда
старий
товсти́й
трима́ти
украї́нський
фарту́х
хвили́на
черговий
черéшня
черствий
чита́ння
чо́вен

Тест № 1.

Осінь барвиста настала. Звуки і букви

Прочитай уважно текст і виконай завдання.

Пролинуло літо як на крилах, і настала осінь. У лісі ледь-ледь шаруділо листя і ніби хтось тихо ходив попід березами і кленами. І де не пройде – там листя ставало золоте й червоне. Мабуть, то й ходила осінь, тільки так, щоб її ніхто не бачив.

Уже не впізнати було рідного лісу, рідної галявинки, рідного ставка. Квіти пов'яли і посохли, травиця пожовкла. Усі були заклопотані, всі готувались до зими. Жучок літав то туди, то сюди і не знав, що йому робити. Пташки збиралися зграйками і співали, але вже не так, як улітку – весело та дзвінко, а сумно і журно.

Оксана Іваненко

№	Завдання	Оцінювання
1.	Про яку пору року йдеться в тексті? Відповідь запиши одним реченням. _____	L 0 1 2
2.	Добери заголовок до прочитаного тексту. _____	L 0 1 2
3.	Прочитай визначення слів. Запиши їх одним словом. Використовуй підказки. Потік води, що б'є з-під землі – _____ (д....о). Предмет, в якому можна побачити себе – _____ (д.....о). Комаха, яка добуває мед – _____ (б....а). Пташиний рот – _____ (д...б).	L 0 1 2 3 4
4.	Запиши слова у потрібній формі за зразком. Зразок. (Що?) колір – (який?) кольоровий. (Що?) лід – (на чому?) на _____ . (Який?) осінній – (якого?) _____ .	L 0 1 2
5.	Утвори слова за зразком. Підкресли букви, що позначають м'який подовжений звук. Зразок: малювати – малювання. Знати – _____ ; Навчати – _____ ; Уміти – _____ ; Читати – _____ .	L 0 1 2 3 4
6.	Зроби звуко-буквений аналіз слова <i>малювання</i> . _____	L 0 1
7.	Спиши, вставляючи пропущені букви. Влі ... ку небо син ... го кольору. Але зараз осін ..., небо пот ... мніло. Листя опало з д ... рев. Ластівки і солов ... ї вже відлетіли. Готують ... ся до відльоту журавлі та л ... леки.	L 0 1 2 3 4 5 6 7 8

8.	Які ознаки осені вражають тебе? Склади про це текст (5 речень).	L 0 1
	_____.	L 0 1
	_____.	L 0 1
	_____.	L 0 1
	_____.	L 0 1 2
Усього:		306.

Тест № 2.

Текст. Речення

Прочитай уважно текст і виконай завдання.

Хтось виніс із хати маленьке сіре кошенятко й пустив його на дорогу. Сидить кошеня та й нявчить. Бо хоче додому, до матусі. Проходять люди, дивляться на кошеня. Хто сумно хитає головою, хто сміється. Хто жаліє: бідне кошенятко, та й іде собі.

Настав вечір. Зайшло сонце. Страшно стало кошеняткові. Притулилося воно до куща та й сидить – тремтить. Поверталась зі школи маленька Наталочка. Чує – нявчить кошеня. Вона не сказала ні слова, а взяла його і понесла додому.

Пригорнулося кошенятко до дівчинки. Замуркотіло. Раде-радісіньке.

За Василем Сухомлинським

№	Завдання	Оцінювання
1.	Дай відповіді на питання до прочитаного тексту. Обведи кружечком літеру, що позначає правильну відповідь.	L 0 1
	<i>Кого винесли з хати і пустили на дорогу?</i>	L 0 1
	А. Цуценятко. Б. Кошенятко. В. Черепашку.	
	<i>Хто повертався зі школи?</i>	L 0 1
А. Наталочка. Б. Петрик. В. Вчителька.		
2.	<i>Куди дівчинка понесла кошеня?</i>	L 0 2
	А. До школи. Б. До бабусі. В. Додому.	
3.	Добери і запиши заголовок до прочитаного тексту. _____	L 0 2
3.	Пронумеруй дієслова відповідно до того, як відбувалися події в прочитаному тексті: _____ проходять, _____ виніс, _____ сидить.	L0123
4.	Склади і запиши три питання до прочитаного тексту.	L 0 1 2
	Хто _____?	L 0 1 2
	Що _____?	L 0 1 2
	Чому _____?	L 0 1 2

5.	Визнач тип прочитаного тексту. Обведи кружечком літеру, що позначає правильну відповідь. А. Розповідь. Б. Опис. В. Міркування.	L 0 2
6.	Визнач і підкресли кінцівку тексту.	L 0 1
7.	Яке речення за метою висловлювання? Діти, допомагайте завжди птахам і тваринам, бережіть їх. А. Розповідне. Б. Питальне. В. Спонукальне. Підкресли правильну відповідь.	L 0 1
8.	Прочитай речення. Підкресли граматичну основу. Маленька Наталочка врятувала сіре кошенятко.	L 0 1 2
9.	Випиши два словосполучення з речення із завдання № 8. _____ _____	L 0 1 L 0 1
10.	Доповни речення двома однорідними членами. Кошенятко було маленьке, _____ .	L 0 1 2 0 1
11.	Встав пропущені розділові знаки. У нашій Мурки чорний хвостик а на спинці білі плями. Лапки в неї м'якенькі вуса довгі. Мурка бігає грається і тихо муркоче.	L0123
12.	Склади і запиши 5 речень у вигляді зв'язного тексту за темою: «Мій маленький друг». У мене живе _____ . Він (вона, воно) _____ . Я завжди _____ . Мої батьки _____ . Я люблю _____ .	L 0 1 L 0 1 L 0 1 L 0 1 L 0 1 0 1 2
	Усього:	35 6.

Тест № 3.

Слово. Будова слова

Прочитай уважно текст і виконай завдання.

Ішла собі лісом Добра Людина. Дивилася на трави й квіти ласкавими очима. Не наступила на квіти, бо помітила їх. Ось підійшла Добра Людина до високої сошни. Побачила білочку. Білочка стрибала по гілках, а за нею гнався якийсь рудий звірок. Добра Людина впізнала куницю. Це лютий білоччин ворог. Ось-ось куниця наздожене білку й розірве своїми лютими пазурами. З жалем і болем у серці глянула Добра Людина на бідолаху. Побачила білочка очі Доброї Людини, плигнула з дерева й сіла їй на плече. А зла куниця втекла в темний ліс. Погладила Добра

Людина білочку та й сказала:

– Стрибай собі до свого дупла.

Глянула білочка вдячно Добрій Людині у вічі й пострибала додому. Дітки давно вже чекали на неї.

Вона розповіла їм про Добру Людину.

Василь Сухомлинський

№	Завдання	Оцінювання
1.	Дай відповіді на питання до прочитаного тексту. Обведи кружечком літеру, що позначає правильну відповідь. <i>До якого дерева підійшла Добра Людина?</i> А. До ялинки. Б. До берези. В. До сосни. <i>Хто стрибав по гілках?</i> А. Зайчик. Б. Білочка. В. Синичка. <i>Куди поспішала білочка?</i> А. До пенька. Б. До подруги. В. Додому.	L 0 1 L 0 1 L 0 1
2.	Добери і запиши заголовок до прочитаного тексту. _____	L 0 2
3.	Визнач тип прочитаного тексту. Обведи кружечком літеру з правильною відповіддю. А. Розповідь. Б. Опис. В. Міркування.	L 0 1
4.	Випиши з тексту всі форми слова <i>Людина</i> , познач закінчення. _____ _____	L 0 1 L 0 1 L 0 1
5.	Добери два спільнокореневих слова до слова <i>ліс</i> . Ліс, _____, _____.	L 0 1 2
6.	До виділених слів добери синоніми з тексту. Помітила білочку – _____. Стрибнула з дерева – _____. Добрими очима – _____.	L 0 1 L 0 1 L 0 1
7.	Підкресли словосполучення, вжиті у переносному значенні. Йдуть діти – йдуть дощі. Кам'яне серце – кам'яний мур.	L 0 1 L 0 1
8.	На місці крапок встав пропущену літеру, добери і запиши перевірене слово. З...ма, _____ . В...шневий, _____ .	L 0 1 2 L 0 1 2

9.	Склади два речення зі словами за́мок і замо́к , щоб можна було розрізнити їх значення. _____ _____ _____	L 0 2 L 0 2
10.	На місці крапок встав, де потрібно, пропущені літери. Нам подобаєт...ся чисте повітря, прозора вода в річках, з...лена тра- ва на лугах. Це життя. І наш обов'язок — зберегти його. Без природи людина загине. Збереже...я природи — наше завдання.	L 0 1 2 3
11.	Встав пропущені розділові знаки. Білочка поспішала додому. Там маленькі дітки сумували виглядали матусю. Куниця хотіла білочку спіймати але Добра Людина цього не дозволила.	L 0 1 2
12.	Склади і запиши 5 речень у вигляді зв'язного тексту за темою: «Прогулянка в лісі». Розкажи, кого і що ти там бачив. _____ _____ _____ _____ _____	L 0 1 L 0 1 L 0 1 L 0 1 L 0 1 0 1
Усього:		35 6.

Тест № 4.

Вчимося дружити. Іменник

Прочитай уважно текст і виконай завдання.

Петрик і Миколка звикли, що бабуся Марія дає їм вечеряти, стелить постіль і вкладає спати. Як покладе онуків у постіль, сідає на стілець і розповідає їм казку.

Бабуся казка заколисує маленьких онуків. Вони засинають.

А вранці прокидаються і бачать: бабуся Марія вже пореється на кухні. Готує їм сніданок.

Одного разу Миколка питає:

- Бабусю, а коли ви спите?
- Як вас покладу...
- А встаєте коли?
- Як вам ще лишається три години спати.
- А хто ж вам казку розповідає, бабусю?

Бабуся Марія усміхнулася й нічого не відповіла.

А Миколка думав: «А все-таки, хто ж розповідає бабусі казку?»

Василь Сухомлинський

№	Завдання	Оцінювання
1.	Добери заголовок до прочитаного тексту. _____	L 0 2
2.	Прочитаний текст – розповідь? Підкресли правильну відповідь. 1. Так. 2. Ні	L 0 1
3.	Випиши з тексту два власних іменники і добери до них загальний. _____ _____	L 0 1 2 3
4.	Випиши з тексту по одному іменнику назв істот і неістот. Визнач їх рід. _____ (... р.) _____ (... р.)	L 0 1 2 L 0 1 2
5.	Запиши іменники у формі множини. Хлопець – _____ . Друг – _____ . Око – _____ . Стіл – _____ .	L 0 1 L 0 1 L 0 1 L 0 1
6.	Зміни форму слів або добери спільнокореневі, в корені яких чергувалися б приголосні звуки: к/ц/ч; г/ж/з. Миколка – _____ , _____ . Книга – _____ , _____ .	L 0 1 2 L 0 1 2
7.	Добери по два спільнокореневих іменники до слів. Познач корінь. Дружити – _____ . Співати – _____ .	L 0 1 2 L 0 1 2
8.	Знайди в тексті речення зі звертанням і запиши його. _____ _____.	L 0 1 2
9.	Запиши речення, вживаючи іменники, що в дужках, у потрібній формі. Бабуся знає багато (казка) _____ . Я найбільше люблю (казка) _____ про Козу і семеро (козенята) _____ . Я пишаюся своєю (бабуся) _____ .	L 0 1 2 3 4
10.	Розкажи про свою родину. Розповідь запиши у вигляді зв'язного тексту (5 речень). _____ _____ _____	L 0 1 L 0 1 L 0 1 L 0 1

	_____	L 0 1
	_____	0 1 2

Усього:		35 6.

Тест № 5.

Ти добро лиш твори повсюди. Дієслово

Прочитай уважно текст і виконай завдання.

Школа стоїть на околиці села. Микола живе за яром, за кілометр од школи. Йому з хати видно, як світиться вікно в школі. На вікні стоїть акваріум з рибками. Вдень і вночі воду підігріває електрична лампочка – її й видно Миколі.

Стояли люті морози. Одного разу навіть до школи малюки не поприходили – так було холодно. Сидів Микола якимось увечері дома й милувався тремтячим вогником у шкільному вікні. Коли це вогник погас. «Лампочка перегоріла, – здогадався Микола. – Рибки до ранку загинуть, мороз он який».

Микола одягнув пальто, шапку й рукавиці та й подався до школи. Була вже ніч. Знайшов сторожа, попросив ключа. Відчинив школу, зайшов до класу, на вікні якого стояв акваріум. Вода була вже холодна. Микола вийняв лампочку, що перегоріла, і вставив нову.

– Грійтеся, рибки, – тихо сказав Микола, зачинив школу й пішов додому.

Ще тричі взимку доводилось приходити хлопцеві серед ночі до школи – рибок рятувати. Тепер він не боявся ні морозу, ні темноти.

– Ти став мужній, Миколо, – сказав учитель.

Василь Сухомлинський

№	Завдання	Оцінювання
1.	Дай відповіді на питання до прочитаного тексту. Обведи кружечком літеру, що позначає правильну відповідь. <i>Де стоїть школа?</i> А. Біля лісу. Б. В центрі міста. В. На околиці села. <i>Хто милувався вогником у вікні школи?</i> А. Микола. Б. Михайло. В. Петрик. <i>Кого рятував хлопчик?</i> А. Пташок. Б. Рибок. В. Кошеня.	L 0 1 L 0 1 L 0 1
2.	Добери і запиши заголовок до прочитаного тексту. _____.	L 0 1
3.	Визнач тип прочитаного тексту. Обведи кружечком літеру з правильною відповіддю. А. Розповідь. Б. Опис. В. Міркування.	L 0 1

4.	Пронумеруй порядок дій, які відбувалися в тексті. _____ сидів, _____ підігріває, _____ перегоріла.	L 0 1 2 3
5.	До виділених слів добери з тексту антоніми і запиши їх. <i>Охолоджує</i> воду – _____. <i>Загубив</i> сторожа – _____. <i>Гасне</i> вікно – _____.	L 0 1 L 0 1 L 0 1
6.	Визнач граматичну основу речення. Тепер він не боявся ні морозу, ні темноти.	L 0 1 2
7.	Запиши дієслова у формі теперішнього, минулого і майбутнього часу: _____ минулий час _____ теперішній час _____ майбутній час Милуватися, _____, _____, _____. Сказати, _____, _____, _____.	L0123 L0123
8.	Дієслова з тексту запиши в неозначеній формі: Попросив – _____. Вставив – _____. Боявся – _____.	L 0 1 L 0 1 L 0 1
9.	Доповни речення дієсловами з довідки. Людину _____ добрі справи. Діти взимку _____ пташкам. Навесні вони _____ чудовими піснями. <i>Довідка:</i> віддячать, допомагають, прикрашають.	L0123
10.	На місці крапок встав, де потрібно, пропущені літери, відкрив дужки. В морози синички ховают...ся в дуплах. Горобці влаштовуют...ся під стріхами. Білочка (не) сидить _____ на місці, стрибає з гілки на гілку. Ти допомагаєш... тваринам і пташкам?	L 0 1 2 3
11.	Встав пропущені розділові знаки. Ведмедям взимку не потрібна їжа а вовки, зайці лисиці змушені полювати, щоб не пропасти з голоду.	L 0 1 2
12.	Чому вчитель назвав Миколу мужнім? Вислов своє ставлення до вчинків хлопчика. Відповідь запиши у вигляді зв'язного тексту (5 речень). _____ _____ _____ _____ _____	L 0 1 L 0 1 L 0 1 L 0 1 L 0 1 0 1
	Усього:	36 6.

3

УКРАЇНСЬКА МОВА І ЛІТЕРАТУРА

КАТЕРИНА КОЖУХАР
НАДІЯ ПРОДАНЮК
ГАННА ЛУПУ
ОЛЕНА КУРИЧ
ІРИНА ДЕРКАЧ

